

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ І ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ

Олена Семеног

**Інтегративні основи розвитку
педагогічної майстерності вчителя-словесника**

посібник

Суми – 2020

УДК 37.011.3 – 051: 373.5 – 043.86: 005. 336.5

Друкується згідно з рішенням вченої ради Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України (протокол № 1 від 20.01.2019 р.)

Рецензенти:

В.О.Коваль, доктор педагогічних наук, професор, декан факультету української філології Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини;

М.М. Солдатенко, доктор педагогічних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу теорії і практики освіти (Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України);

А.А.Сбруєва, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки (Сумський державний педагогічний університет імені А. Макаренка)

Семенов О. Інтегративні основи розвитку педагогічної майстерності вчителя-словесника: Навчальний посібник. Видання друге, доповнене /Олена Семенов. – Суми : Видавництво СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2020. – 234 с.

Матеріали посібника відповідають програмі навчальних дисциплін «Методика викладання української мови у ЗВО», «Методика навчання української мови у старшій школі», охоплюють теоретичні розділи і практичні завдання, мета яких – спонукати читачів поміркувати над специфікою педагогічної майстерності, педагогічної техніки, педагогічного мовлення учителя, стилів професійно-педагогічного спілкування як особистісно зорієнтованої взаємодії, культури дослідницької праці вчителя як невід'ємної складової педагогічної майстерності. Основу практичних завдань становлять художньо-педагогічні тексти, які стимулюють користувачів до "заглиблення" у внутрішній світ героїв, дозволяють активізувати пізнавальну діяльність, розвивати читацьку культуру.

Для студентів, магістрантів закладів вищої педагогічної освіти, аспірантів, педагогічних працівників, для широкого кола користувачів, які бажають володіти основами педагогічної майстерності.

Semenog O. Integrative backgrounds of development of teacher-philologist pedagogical mastery: Textbook. Second edition, supplemented / Olena Semenog. - Sumy: Publishing House of Sumy State Pedagogical University named after A.S.Makarenko, 2020. - 234 p.

The materials of the manual correspond to the curriculum "Methods of teaching Ukrainian in HEI", "Methods of teaching Ukrainian in high school", cover theoretical sections and practical tasks, the aim of which is to encourage readers to reflect on the specifics of pedagogical skills, techniques, speech of teachers, styles of professional and pedagogical communication as a personality-oriented interaction, the culture of research work of the teacher as an integral part of pedagogical mastery. The background of practical tasks are literary and pedagogical texts that stimulate users to "delve" into the inner world of the characters, allow to intensify cognitive activity, develop reading culture.

For students, masters of higher pedagogical institutions, post-graduate students, teachers, for a wide range of users who want to know the basics of pedagogical mastery.

УДК 37.011.3 – 051: 373.5 – 043.86: 005. 336.5

© Семенов О., 2015, 2020

© Видавництво СумДПУ ім.А.С.Макаренка, 2020

Педагогічна майстерність є індивідуальним внеском у педагогічну культуру суспільства, і лише повне усвідомлення механізмів власної педагогічної дії уможлиблює передачу майстерності іншим

Іван Андрійович Зязюн

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	6
РОЗДІЛ 1. ПЕДАГОГІЧНА МАЙСТЕРНІСТЬ І ОСОБИСТІСТЬ УЧИТЕЛЯ-СЛОВЕСНИКА В УМОВАХ НЕПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ.....	8
1.1. Цінності учительської праці.....	8
Завдання.....	13
1.2. Учитель в умовах інтегративних процесів неперервної освіти XXI століття	15
Завдання	28
1.3. Розвиток педагогічної майстерності учителя-словесника у дослідницьких рефлексіях учених	31
Завдання	39
РОЗДІЛ 2. РОЗВИТОК ПЕДАГОГІЧНОЇ ТЕХНІКИ УЧИТЕЛЯ-СЛОВЕСНИКА	41
2.1. Поняття педагогічної техніки	41
Завдання	42
2.2. Майстерність педагогічного мовлення.....	43
Завдання	49
2.3. Прийоми мовленнєвої техніки	51
Завдання	58
2.4. Невербальна комунікація учителя	61
Завдання	63
2.5. Внутрішня техніка учителя гуманітарних дисциплін	66
Завдання	73
РОЗДІЛ 3. МАЙСТЕРНІСТЬ ПЕДАГОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ УЧИТЕЛЯ-СЛОВЕСНИКА	76
3.1. Поняття педагогічного спілкування.....	76
Завдання	83
3.2. Стили педагогічного спілкування.....	85
Завдання	88
3.3. Функції і типові моделі педагогічного спілкування	96
Завдання	99
РОЗДІЛ 4. МАЙСТЕРНІСТЬ ОРГАНІЗАЦІЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ	104
4.1. Діалогова взаємодія учасників педагогічного спілкування ..	104
Завдання	109
4.2. Культура слухання.....	112
Завдання	114
4.3. Діалогові технології.....	120
Завдання	127
4.4. Академічна лекція як у вимірах педагогічної дії	131
Завдання	141

РОЗДІЛ 5. КУЛЬТУРА ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ПРАЦІ ВЧИТЕЛЯ - НЕВІД'ЄМНА	
СКЛАДОВА ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ	145
5.1. Культура особистості учителя-дослідника	145
Завдання	148
5.2. Лексикографічна культура учителя	150
Завдання	157
5.3. Термінологічна культура учителя	157
Завдання	164
5.4. Індивідуальність учителя	165
Завдання	178
Використані джерела	185
Короткий словник термінів	191

ПЕРЕДМОВА

Перспективні завдання освітньої парадигми має виконувати учитель-майстер, який виробив нову якість професійно-педагогічної дії і працює у фасилітативному форматі навчальної діяльності. Це стає можливим, якщо педагогічна майстерність учителя неперервно вдосконалюється й забезпечує високий рівень педагогічної взаємодії з учнями та колегами.

Мета вивчення навчальної дисципліни «Методика навчання української мови в загальноосвітніх навчальних закладах» - сприяти формуванню у магістрантів загальних та фахових компетентностей.

Розділ 1 передбачає, зокрема, такі теми «Учитель-словесник у вимірах компетентнісної парадигми освіти», «Методична робота вчителя-словесника. Педагогічна майстерність учителя-словесника в дослідницьких рефлексіях», «Ресурсний центр професійного розвитку вчителя української мови і літератури»

Мета теоретичної і практичної частини пропонованого для широкого кола користувачів посібника - сприяти у формуванні потреби професійно розвиватися, саморозвиватися і самовдосконалюватися; максимально повно проявляти свій індивідуальний потенціал, творчо його реалізовувати у професійній діяльності з метою створення аналогічних умов для прояву індивідуальності учнів, їхньої самореалізації у навчально-виховній діяльності.

У розділах розкрито поняття педагогічної майстерності учителя у дослідницьких рефлексіях учених, особливості педагогічної техніки, педагогічного мовлення учителя гуманітарних дисциплін, акцентовано увагу на стилі професійно-педагогічного спілкування як особистісно зорієнтовану взаємодію учителя й учнів, культуру слухання, культуру дослідницької праці вчителя як невід'ємну складову педагогічної майстерності. Темі курсу подані на інтеграції з такими навчальними дисциплінами: педагогіка, психологія, методика викладання гуманітарних дисциплін. Робота з теоретичним текстом урізноманітнюється завданнями творчого характеру, що вибудовані на основі наукових, публіцистичних, художніх текстів.

РОЗДІЛ 1

ПЕДАГОГІЧНА МАЙСТЕРНІСТЬ

I ОСОБИСТІСТЬ УЧИТЕЛЯ-СЛОВЕСНИКА

В УМОВАХ НЕПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ

Розвиток нації можливий лише за наявності освіченого, високодуховного, інтелігентного, професійного учительства, кредо якого – педагогічна майстерність

Н.Ничкало

1.1. Цінності учительської праці

Сенс життя у праці – істина безперечна. У праці – наше здоров'я, наша краса, наша свобода, велич існування, культура, мораль, самовдосконалення, самореалізація. Іван Павло II визнавав працю однією з підвалин людського існування, основою творення цінностей. Лише через працю, – переконував польський педагог Т.Новацький, – людина пізнає світ, правдивість і ефективність існування якого підтверджується результатами і досягненнями людської діяльності, з-поміж яких - наукові і літературні тексти, картини, пісні, гімни, духовний наробок. Саме у процесі досягнення результатів праці відбувається особистісне, професійне зростання людини, – зауважує український учений Н.Ничкало, – й ефективність цього процесу залежить від ступеня різнобічності, продуктивності, творчого характеру трудової діяльності людини в різних соціально-економічних сферах. Таку різнобічну характеристику повною мірою відносимо до вчительської праці. Кожна праця заслуговує на повагу, вчительську працю вважають однією з найбільш складних і благородних у світі.

Концепт «праця», як показує аналіз лексикографічних джерел, тривалий час уживалося зі значенням «важке існування, мучення, тягарі, повинність, труднощі, клопіт, подвиг». Про значення праці в житті свідчать і українські прислів'я: *Кожна робота легка, коли охоче її робити; Як є*

охота, то й під гору потягне. Узагальнення фольклорних і художніх творів дозволяє розширити і поглибити реалізацію концепту «праця», зокрема, у таких напрямках: «праця – труднощі, туга, турботи, втома», «праця – благо, добро», «праця – «здоров'я», «праця – натхнення, краса, внутрішня краса людини, духовне багатство, саморозвиток людини».

Наполегливу працю безпосередньо пов'язують з матеріальним добробутом. Підтвердженням цьому є етимологія лексеми «добрий», що означає форма, посуд, річ, знаряддя, інструмент, майно. Виготовлення предметів першої необхідності і прикрас сприяло виникненню слів вигода, користь, благо і, як наслідок, - оцінних понять прекрасного, доброго, благородного. Саме праці, попри всю її важкість, народ віддає перевагу перед лінощами, бо «праця є благо», а працьовитість є однією із основних цінностей, які характеризують людину в побутовій свідомості всіх народів. Основу цих цінностей складають заповіді загальнолюдських цінностей: люби родичів своїх, не залишай в біді приятеля свого, самовдосконалюй Розум, Тіло, Душу. О. Забужко уособлює життя з працею і молитвою.

Т.Новацький у науково-довідковому виданні «Лексикон праці» презентує працю як певну форму діяльності людини, що має доцільний характер і реалізується за прийнятим планом і кінцевим ефектом. Людину праці польський учений Ф. Знанецький називає творчою істотою, індивідуальність якої полягає у створенні власного внеску у справу почасти під дією вродженого потягу і творчого інстинкту, почасти під впливом суспільства, яке пробуджує в людині почуття обов'язку працювати, усвідомлення корисності праці і любов до праці.

Людина природна (хлібороб) і її «сродна» праця, праця, до якої людина має природний нахил, хист, певні здібності людини добре описана в літературно-філософсько-педагогічних творах Г.Сковороди. Мертвою Мислитель називав душу, яка не знайшла спорідненої праці, не віддана своєму природному ділу. Ідеалом суспільства для Г.Сковороди було суспільство працівників, які пізнали радість творчої праці: «...пчела есть герб мудрого человека, в сродном деле трудящегося».

Процес праці видатний філософ розглядав як насолоду й відчуття щастя незалежно від його результатів. У притчі «Вдячний Еродій» Г.Сковорода пише, що природа добра, наймудріша, вона все створила і дає своїм створінням знання, моделі поведінки, необхідні для життя. Вчитель і лікар – лише помічники природи, а не її володарі: «Всяка справа спіє, якщо вона вказує дорогу. Не заважай тільки їй, а коли можеш, усувай перешкоди і промощуй шлях для неї, дійсно сама вона чисто і вдало все виконає. Клубок сам собою покотиться згори, відсунь лише камінь, що стоїть на перешкоді. Не вчи його котитися, а лише допомагай. Яблуні не вчи родити яблуко, вже сама природа її навчила». Суб'єктивним виявом людського щастя Г.Сковорода вважав внутрішній світ, сердечність, душевність. Досягнути такого щастя можна, слідуючи велінню своєї внутрішньої натури через спорідненість у певному виді вільної трудової діяльності за покликанням. У цьому контексті варто згадати вихованців А.Макаренка, які вже встигли побувати «на дні» суспільного життя. Благородні вчинки і безкорислива праця під керівництвом учителя дала змогу радісно «забриніти струнам у їхніх душах».

«Пробуджувати людину в людині» закликав Понтифік. Словом, переконанням, вірою, працею Іван Павло II прагнув утверджувати глибоку повагу до життя й гідності Людини. «Насамперед праця є, власне, даром і законом Божим, який становить сутність його як суб'єкта. Вона є природною властивістю й обов'язком, особливо дорослої людини, яка у професійній діяльності існує орієнтовно сорок років людського життя. Праця є умовою формування людської екзистенції й утвердження справжності», - проголосив Іван Павло II.

На виняткову роль праці людини Понтифік звертав увагу у промові, яку виголосив на 68 сесії Міжнародної Організації Праці в Женеві 15 червня 1982 року: «Праця містить той головний вимір людського існування, згідно з яким будується щоденне життя людини, з якого людина черпає власну гідність, але в якому водночас міститься певна міра людських зусиль, страждань, а також кривди й несправедливості, що глибоко

проникли в суспільне життя як окремих народів, так і міжнародної спільноти».

Іван Павло II називає працю неодмінним супутником життя людини в її щоденному зусиллі і як шлях до будівництва людського світу. Учитель у наукових студіях і виступах Понтифіка виступає як «вірний товариш», «помічник», його пріоритетна функція - виховання людини працею, а «вчительський діалог є дружнім і відкритим». Професію вчителя він вважав релігійним покликанням: якщо не «вистачить власної мотивації, вчительське покликання «відірветься від кореня».

Разом з тим Іван Павло II не сприймав авторитарної ролі вчителя, спонукав замислитися над сутністю свободної, радісної, оптимістичної вчительської праці, над її відповідальністю, розсудливістю, мудрістю, духовною глибиною, мета якої - своїм потужним знанєвим досвідом і життєвою мудрістю сприяти розкриттю моральної гідності, здібностей, впливати на формування морально-духовних якостей молодих громадян. Святий Отець називав дітей «даром життя», «даром Бога», «посмішкою неба, подарованою землі», «справжніми коштовностями сім'ї і суспільства», «надією, яка постійно розцвітає наново, майбутнім, яке завжди залишається відкритим». Наголошував Іван Павло II і на посиленості фізичної і розумової дитячої праці, про що має добре пам'ятати вчитель, проектуючи урок чи виховне заняття.

Ідеєю «поваги до дитини» пронизана драматична поема І. Драча «Дума про вчителя», у якій учитель постає перед «судом» визначних педагогів світу Й.Песталоцці, Г. Сковороди, Я. Корчака і А. Макаренка, бо «все на світі – з дитини. І в дитині – кінець», то ж «дорослі, знайте: сонце – з душ дитячих». «Рука, що створює» – так називає Тадеуш Вацлав Новацький свою книгу, наскрізною ідеєю якої проходить теза, що і через понад п'ять з половиною мільйонів років побут людини і її матеріальний світ залежить головним чином від праці рук, і навіть потужні технологічні системи не спроможні замінити людських рук у багатьох видах діяльності.

Символ руки використовує і І.Зязюн у книзі «Педагогіка добра». Зокрема батькові руки, «дужі, трудові, теплі і напрочуд надійні, золоті»,

виступають у книзі символом міцного господаря і захисту. Справжнім університетом праці для майбутнього вченого стала родина, в якій, «свято зберігаючи культуру предків і християнську віру і дотримуючись правил надзвичайно гуманної християнської етики, прищепили вміння виживати за будь-яких життєвих негараздів і отримувати велику естетичну насолоду від життя...».

Крізь ціннісні виміри Любові, Істини, Краси, Добра, Надії, Свободи, Справедливості, Солідарності розглядається праця у книзі Т.Новацького «Людська праця. Аналіз поняття». Саме праця, - аргументовано доводить учений, є основою творчості, головним засобом і передумовою самовдосконалення і самореалізації людини. Для Тадеуша Новацького праця нагадує вхід у лабіринт, лабіринт знання, з ознаками обумовленостей і контекстів цього виду активності людини. Праця вчителя «свобідна», радісна, оптимістична, за Т.Новацьким, отримує своє істинне призначення виключно тоді, коли слугує не тільки джерелом існування, а й джерелом творчого натхнення і насолоди.

Н.Ничкало акцентує увагу наукової громади на дослідженні обов'язковості праці, професійного розвитку упродовж життя, професійних кваліфікацій і компетенцій, організації праці, умов якісної професійної діяльності, розвитку професійної особистості, на обґрунтуванні аспектів психопедагогіки праці і приходять до висновку - звеличити, збагатити людину, зробити її життя справді повноцінним і багатогранним може лише творча праця. У гуманістичному суспільстві актуалізується проблема розвитку вчителя, котрий успішно володіє мистецтвом аксіологічної взаємодії, впливає на процес самопізнання і саморозвитку молодих громадян України як самодостатніх й успішних у національному і глобальному просторі. «Розвиток нації можливий лише за наявності освіченого, високодуховного, інтелігентного, професійного учительства, кредо якого – педагогічна майстерність», - наголошує Н.Ничкало. Нелля Ничкало керується у своєму житті ідеями Ліни Костенко щодо свободної і відповідальної праці, результати якої передають іншим: «Різні бувають

естафети. Воїни воїнам передають багнети. Майстри майстрам – свої таємниці...».

Кожною публікацією, виступом, порадою Н.Ничкало нагадує своїм учням, що життя - це цінний дарунок, велика відповідальність, важка праця мозку і серця. Цей процес складний, неперервний у часі і просторі, цілеспрямований на вдосконалення власних дій до найвищого рівня – майстерності. Праця є основною формою життєдіяльності як окремої людини, так і суспільства, виступає провідним чинником соціогенезу. Разом з тим вона є засобом самовираження та самоствердження особистості, реалізації її інтелектуального і творчого потенціалу, досвіду, почуття моральної гідності.

Запитання і завдання

Прочитайте текст. Визначте його тему й основну думку. А що для вас означає праця? Якою, на ваш погляд, є праця вчителя?

Насамперед праця є, власне, даром і законом Божим, який становить сутність його як суб'єкта. Вона є природною властивістю й обов'язком, особливо дорослої людини, яка у професійній діяльності існує орієнтовно сорок років людського життя. Праця є умовою формування людської екзистенції й утвердження справжності (Іван Павло II).

Прокоментуйте вислів відомого філософа, письменника Григорія Сковороди? Яким, на Вашу думку, має бути вчитель?

Вчитель і лікар не є вчитель та лікар, вони лише служники природи, єдиної справдешньої і лікувальниці, і навчительки. Буде так, хто захоче чомусь навчитися, повинен до того зродитися...

Вас запросили до участі в обговоренні проблеми «Мовлене слово – кодекс поведінки». Ознайомтеся з уривками виступів попередніх учасників «круглого столу». Визначте основні ідеї авторів.

Слово – свідок історії, свідок Часу. У Слові починається і завершується життя твого народу, твого безконечного родоводу, в ньому ж починається і завершується духовне життя Людини. Ось чому нас заворожує давня пісня,

давній текст. У них перехрещується пам'ять всіх сущих до тебе. Слова випромінюють енергію, як світло. Людина протистоїть Часові саме в Слові. Власне Слово і є Пам'ять (П.Мовчан).

Слово вчить і кличе, коле і пестить, підносить і очищає... Ми виСЛОВлюємо спонуку і згоду, радість і горе, захоплення красою, надію в молитві. Ми всі діти слова від колискової пісні, від зародку цивілізації. У слові ми виявляємо себе, своє особисте "я". Енергія атома, мирного чи злого, кориться йому, бо перед ним – слабка. Слово лихе чи привітне, криве чи ласкаве, гостре чи улесливе, чорне чи красне, чесне чи нещире – є кодексом поведінки.

Слово – візитна картка: віку, професії, соціального стану, країни і громадянства. Слово гуртує людей у народ і будує державу. Нарешті слово охороняє культурну цілісність та інформаційний суверенітет нації. Слово – одне з наймогутніших комунікативних знарядь людини. Безсиле само по собі, воно стає могутнім і важливим, якщо сказане вміло, щиро і вчасно (О.Скочинець).

Підготуйте свій виступ до участі у «круглому столі».

Користуючись тлумачним словником, укладіть словникові статті до слів *професія, школа, учитель*.

Ознайомившись з уривком, визначте роль учителя у житті громади. Сформулюйте функції педагога у сучасному суспільстві. Обґрунтуйте власну думку.

Поясніть висловлювання: "щоб учитель нагрівав вихованців своїм духом".

"...я чогось шкодую цих людей. Може, вони справді потрібні будучині, та з дурного розуму занапаستяться..."

- Прошу вас, пане Повсюдо... Дивіться, ні в одному селі немає вчителя. А хлопець майже закінчив гімназію. Та він стократ більше користі приніс би, збираючи до себе в замок дітей та навчаючи їх грамоти. Я навіть погоджуюсь, щоб він, коли вже на те пішло, нагрівав їх, як ви казали, своїм духом.

Прочитайте текст. "Намалюйте" психологічний портрет учительки. У чому "педагогічний секрет" виховательки?

„Коли випаде так, що під час занять з дівчатами буде Віра Костянтинівна, улюблена викладачка, то юні медички свою увагу більше віддаватимуть їй... Голос її спокійний, для них це голос фронтовички, тієї,

що фото її – усміхненої, зовсім юної дівчини в шапці – вушанці – можна побачити на Дошці слави в їхньому медучилищі. Такою вона була, їхня Віра Костянтинівна, що, посріблена тепер сивиною, з поглядом пригаслим, сидить серед них, з обличчям аж ніяк не першої молодості. Невже мине час, і вони, її вихованки, теж стануть такими?

Віра Костянтинівна особа самолюбива, з неї тепер не скоро видобудеш слово, проте дівчатам далі мовби вгадуються її думки: для доброго діла серця не шкодує, казала вам і кажу. Може, випаде, дівоньки, так, що котрійсь із вас самій незабаром доведеться звідати тих тропіків, – тоді переконаєтесь, на що людське серце здатне...”

[Гончар О. Берег любові // Гончар О. Вибрані твори. – К.: Дніпро, 1984. – С. 310.]

1.2. Учитель-словесник в умовах інтегративних процесів неперервної освіти XXI століття

Основним критерієм оцінки функціонування системи освіти в кожній країні є затребуваність випускників на ринку праці та їхня висока конкурентоспроможність. Аналіз статистичних звітів міністерств освіти і науки різних країн засвідчує попит на віртуозного майстра-технолога, психолога-фольклоротерапевта, лінгвотерапевта, педагога-вихователя, педагога-андрагога. Ці спеціальності орієнтовані на уміння працювати не тільки з підлітковим і молодіжним колективом, а й з дорослими людьми. Вимоги роботодавців заактуалізують такі професійно важливі якості учителя гуманітарних дисциплін, як креативність, товариськість, комунікабельність, ефективність вербального впливу на співбесідника, прагнення встановлювати і підтримувати мовний контакт, здійснювати контроль і корекцію комунікативної поведінки, високий ступінь дискусійності спілкування і доречності вживання стилістично забарвлених мовних засобів, спрямованість на самовираження і саморозвиток.

Учитель гуманітарних дисциплін сьогодні - це далеко не урокодавець, запрограмований освітньою парадигмою. Це креативна

особистість з виразними націоментальними рисами, носій гуманітарної культури, морально-етичних і культурно-естетичних цінностей, дослідник, менеджер, психолог, мудрий наставник, котрий власним прикладом стимулює своїх учнів до естетичного саморозвитку, самоактуалізації й самовдосконалення, здатний до ефективної роботи за фахом на рівні світових стандартів.

Височінь ціннісного сходження значною мірою досягається нашою духовністю, «ментальна матриця якої кодується в естетично довершених текстах» (Л.Мацько). А це і яскраве слово, і помітка, і написане олівцем міркування на полях сторінки. Через емпатійне переживання, рефлексивне пізнання духовно-моральних норм і культурних цінностей виховується особистість, відкрита до спілкування з іншими культурами. Тож від кожного з нас, а від учителя гуманітарних дисциплін як носія Краси, Добра, Істини передусім залежить, як стимулюємо установку на творчість, якими «олюдненими книгами» наповнимо внутрішній простір душі наших вихованців, які національні і європейські орієнтири сформуємо в час, коли надто крихкими між людьми, усередині громади й суспільства, між державами є цінності миру, взаємоповаги, терпимості і дружби, любові й милосердя.

Учитель гуманітарних дисциплін сьогодні – це мудрий наставник, котрий у фасилітативному форматі навчально-виховної діяльності виховує громадянина України і світу з планетарним баченням і такою поведінковою нормою і етикою, за яких пріоритетними будуть ціннісно-культурний світогляд, вічні загальнолюдські і національні чесноти. У час, коли цінності миру, взаємоповаги, терпимості, любові й милосердя є надто крихкими усередині громади і між державами, а швидкозмінний світ потребує професійно-функціональних і соціальних компетенцій нової якості, актуальною є теза античного філософа Платона про те, що зберегти державу має державна система виховання, мета якої – допомогти людині знайти своє місце, своє покликання в безмежному океані життя». За такої

умови, наголошує видатний теоретик і практик освіти XX століття С.Гессен, «освіта відкривається як безкінечне завдання всього життя людини».

У книзі Яна Амоса Коменського (1592 - 1670) «Пампедія» (інша назва – «*Всезагальне* виховання всього людського роду, незалежно від віку, статі і народності») зазначається, що таке завдання виконують школи зрілості і старості. На відміну від шкіл, що утримуються громадою, це «школи особисті». «Усе наше життя – це школа..., це покликання; це праця». Фактично, коментуючи праці видатного чеського педагога, зауважує Н.Ничкало, у Яна Амосовича Коменського закладені перспективні ідеї концепції неперервної освіти, яка з другої половини XX століття набуває світового масштабу.

Поряд із терміном «неперервна освіта» у сучасній світовій педагогіці уживають і такі терміни, як «пожиттєва освіта» (life long education), «перманентна освіта» (permanent education), «освіта дорослих» (adult education), «подальша освіта» (further education), «освіта, що продовжується» (continuing education, continuous education) та ін. Кожний з термінів має специфіку щодо реалізації залежно від рівня і перспектив соціально-економічного розвитку країни, а спільними ознаками є акцент на самоосвіту, самовиховання, індивідуалізацію навчання; навчання в умовах різних поколінь (у сім'ї, суспільстві); інтердисциплінарність знань, часу і місця навчання.

З-поміж ознак неперервної освіти фахівці називають, зокрема, охоплення освітою всього життя людини (йдеться і про дошкільне виховання, і про основну, послідовну, повторну, паралельну освіту, що об'єднує й інтегрує всі рівні і форми); включення в систему освіти, поряд з навчальними закладами і центрами підготовки формальних, неформальних та позаінституційних форм освіти; горизонтальну інтеграцію (дім – сусіди – місцева соціальна сфера – суспільство – світ праці – засоби

масової інформації – рекреаційні, культурні, релігійні організації та ін.); вертикальну інтеграцію (зв'язок між окремими етапами освіти (дошкільним, шкільним, післяшкільним), між різними соціальними ролями, що виконуються людиною на різних етапах життєвого шляху); універсальність і демократичність освіти; можливість створення альтернативних структур для здобуття освіти; взаємозв'язок загальної і професійної освіти; акцент на самоврядування, самоосвіту, самовиховання, самооцінку; індивідуалізацію навчання; навчання в умовах різних поколінь (у сім'ї, суспільстві); розширення світогляду; інтердисциплінарність знань, їхня якість; гнучкість і різнобічність знань, засобів, методик, часу і місця навчання; здатність асиміляції нових досягнень науки; вдосконалення вмінь вчитися; стимулювання мотивації до навчання; реалізація творчого та інноваційного підходів; полегшення змін соціальних ролей в різні періоди життя; пізнання і розвиток власної системи цінностей; підтримку якості індивідуального та колективного життя шляхом особистого і професійного розвитку. Дійсно, неперервність освіти є сьогодні вже не тільки засобом, а насамперед метою розвитку людини.

Важливу роль у розвитку неперервної освіти в Україні відіграє Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України. Фахівці Інституту під керівництвом Л. Лук'янової розробили Концепцію освіти дорослих (2011). Відділ андрагогіки опікується збірником наукових праць «Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи» та журналом «Територія успіху», успішно працює «Українська асоціація освіти дорослих» (голова правління – проф. Л. Лук'янова).

Філософсько-педагогічна ідея неперервної освіти, на думку академіка І. Зязюна, уособлює в собі обшир декількох змістовних цілеспрямувань. Це, передусім, усвідомлення освіти як процесу, що охоплює все життя; це – невпинне цілеспрямоване засвоєння людиною

соціокультурного досвіду з використанням усіх ланок існуючої освітньої системи; це – дотримання означеного принципу організації освіти, освітньої політики, спрямованої на створення умов для навчання людини впродовж усього її життя, забезпечення взаємозв'язку і спадковості різних ланок освіти.

У ХХІ столітті, яке міжнародними організаціями визнано «століттям якості», освітянська громада все частіше зацентровує увагу на проблемі *якості неперервної освіти*, що значною мірою забезпечує конкурентоспроможність фахівця на сучасному ринку праці. Якій освіті, зазначає Президент Національної академії педагогічних наук України В.Кремень, має формувати потребу в постійному саморозвитку особистості за допомоги формальної, неформальної та інформальної освіти – від народження й упродовж життя, що тісно між собою взаємопов'язані та взаємодоповнювані. Неформальна освіта відображає й задовольняє особистісні потреби й запити, мобілізуючи тим самим природну здатність до самовдосконалення, духовного внутрішнього зростання, забезпечує умови для самореалізації. Інформальна освіта є індивідуальною пізнавальною діяльністю особистості в культурно-освітньому просторі (спілкування, читання, відвідування установ мистецтва і культури, здійснення подорожей тощо), що сприяє індивідуальному та професійному розвитку.

З-поміж чинників, які впливають на якість неперервної освіти, дослідники виділяють чинники, що визначають: зміст професійної підготовки, особливості організації та реалізації освітнього процесу у вищому навчальному закладі; чинники, що безпосередньо виявляються в освітньому процесі (освітньо-професійні та наукові програми, навчальні плани підготовки фахівця; форми, методи та засоби навчання; упровадження сучасних інноваційних та інформаційних технологій;

професійна та практична спрямованість освітнього простору; інтеграція наукового дослідження в навчальний процес; чітке формування цілей результатів навчання, забезпечення ефективної взаємодії викладачів та студентів); а також результати освітнього процесу (професійний та особистісний розвиток фахівця, затребуваність випускника на ринку праці, професійна самореалізація випускника).

Метою розвитку неперервної педагогічної освіти є відтворення людського капіталу та інтелекту суспільства для забезпечення сталого людського розвитку країни через якісну підготовку педагогічних кадрів для всієї сфери освіти, створення ефективної системи підготовки та підвищення кваліфікації науково-педагогічних і педагогічних працівників на основі поєднання національних надбань світового значення та усталених європейських традицій забезпечення розвитку педагогів, здатних у процесі постійного вдосконалення здійснювати професійну діяльність на засадах гуманізму, демократії, вільної конкуренції та високих технологій, а також забезпечувати неперервну освіту громадян, здійснюючи практичну реалізацію освітньої політики як пріоритетної функції держави. Основним методологічним і методичним орієнтиром у досягненні мети є ідея цілісного підходу до особистості суб'єктів освітнього процесу і її формування на засадах постійного вдосконалення й оновлення концепції особистісно орієнтованого навчання і виховання.

Серед пріоритетних завдань розвитку неперервної педагогічної освіти визначено, зокрема вдосконалення змісту освіти і організації навчально-виховного процесу з метою розвитку педагогічної майстерності вчителя як системи його педагогічних компетентностей; впровадження акмеологічних та аксіологічних засад у підготовці педагогічних кадрів, формування мотивації та створення умов для їх навчання й саморозвитку упродовж професійної діяльності; забезпечення якості освіти на всіх рівнях

відповідно до світових та європейських стандартів; формування методологічної культури педагогічних кадрів; забезпечення інтеграції науки і практичної педагогічної діяльності; створення у структурі вищих навчальних закладів дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних навчальних закладів, лабораторій, центрів практичної підготовки студентів, тренінгових центрів та центрів педагогічних інновацій.

Учитель», – аргументує І.Зязюн, – це той, хто веде за руку, педагогіка – майстерність ведення за руку. Така особистість має відзначатися насамперед духовною елітарністю, інтелігентністю. Її внутрішня риса, основа її мотивованих дій і таланту «полягає в неперервній, невидимій для суспільства, але продуктивній інтелектуальній діяльності». У такої особистості співчуття, доброзичливість, «журба про інших» (М.Бердяєв) пов'язані з надзвичайною сприйнятливістю, зраненою за інших «боляче сприйнятною душею», відкритістю світові. На переконання Л.Мацько, вчитель гуманітарних дисциплін - це висококваліфікований фахівець, котрий успішно володіє системними знаннями, навичками і вміннями з лінгвістичних, літературознавчих, психологічних, педагогічних наук, ефективними сучасними методиками навчання і виховання; це «рівночасно культуролог і державник, тобто всебічно розвинена і культурно обізнана людиною та провідник ідей державотворення і демократизації. Передусім через «його інтелект, душу і серце учень одержує скарби, виплекані досвідом багатьох поколінь, досвідом, що зосереджений в етнопедагогіці».

Учитель-словесник має володіти мовною компетентністю, що передбачає володіння мовної системи за рівнями фонетики, лексики, морфології, синтаксису, стилістики тексту, *лінгвістичною* як комплексу наукових знань про мову в її комунікативному, функціональному, психолінгвістичному, прагматичному аспектах, умінь оперувати

лінгвістичними знаннями у педагогічній і науково-дослідницькій діяльності, здатності до мовної рефлексії, мовнотермінологічною компетентністю, що виявляється в уміннях доречно використовувати термінологію певної спеціальності, прагматичною, що характеризується прагненням висловлюватися відповідно до комунікативних намірів і ситуативних умов мовлення. Головними показниками компетентностей є високий рівень володіння різними видами мовленнєвої діяльності, культура усного і писемного мовлення, лінгвометодичні уміння, мовні здібності, мовне чуття. *Мовні здібності* становлять сукупність психологічних і фізіологічних умов, що забезпечують засвоєння, відтворення й адекватне сприйняття мовних знаків мовного колективу, об'єднують здібність аналізувати мовні явища, лінгвістичну спостережливість, мовне чуття і пам'ять. "Дар слова" (за К.Ушинським), або *мовне чуття* (інтуїція), – це індивідуальна система підсвідомих оцінок, що ґрунтується на літературних нормах і мовних ідеалах. Формування мовного чуття залежить від об'єктивних (цінності мовлення) і суб'єктивних (вроджене сприйняття національно-художньої мовленнєвої стихії) чинників. Не менш важливим фахівці вважають *мовний смак*, здатність утворювати характерні образні порівняння, встановлювати природні смислові зв'язки між реченнями, логічність і лаконічність. Отже, вчитель гуманітарних дисциплін повинен бути не лише знавцем лінгвістичних законів, літературних тонкощів, а й майстром живого слова, виразного читання, ритором, який володіє умінням адекватно сприймати й породжувати текст.

Компетентний, високоерудований вчитель має плекатися в рідній культурі, рідному народному слові. Отже, для формування української культуромовної особистості набуває важливості фольклорна і літературна компетентності. Фольклорна - передбачає знання усної народної творчості

в діяхронії та синхронії, вміння здійснювати філологічну інтерпретацію, оцінювати естетику, духовно-моральний потенціал фольклорного тексту як складову національної духовної культури, співвідносити прочитане з власними цінностями. Мета набуття *літературної* - знання про українську, зарубіжну літературу, вміння глибоко й естетично повноцінно сприймати літературний твір, його психологію, філософію тощо, створення умов для формування внутрішньої потреби в неперервному вдосконаленні й реалізації власних творчих можливостей. У вищій педагогічній школі необхідно виховати прагнення до обов'язкового проникнення в таємниці творчої праці письменника. До літературних здібностей, т.зв. "особливого ладу словесної творчості" (П. Білоус), відносять поетичне сприйняття довкілля, відтворюючу уяву, спостережливість, пам'ять, гнучкість образного мислення, багатство словникового запасу, змістовну й емоційну виразність, відчуття мови, багатство й розкутість словесних асоціацій, творчу уяву, віртуозність образотворення (фантазію), оригінальність словесної деталі. Учителеві важливо вміти формувати художній смак як здатність особистості визначати естетичну цінність художніх творів, виявляти власне ставлення до них.

Педагог має розумітися на традиціях, звичаях і обрядах рідного народу, володіти знаннями лінгвокультурам, міфологем, традиційних стереотипів тощо), відчувати мову як національну і загальнолюдську цінність, формувати національну ціннісно-мовну картину світу на основі вивчення ключових компонентів української культури, викладати українську мову як національно-культурний феномен: здійснювати етнолінгвістичний аналіз літературної та говіркової лексики, в категоріях мовної системи розглядати народний світогляд, народне світорозуміння; проводити асоціативні зв'язки між предметами і явищами у слов'янській (неслов'янській) та українській традиціях; коментувати

етнокультурологічне використання мовних одиниць різних рівнів (фонетико-орфоепічних, лексико-фразеологічних, морфеміко-словотворчих, граматичних) у фольклорних і художніх текстах, будувати стратегію і тактику міжкультурного спілкування відповідно до національної психології. Отже, йдеться про володіння учителем *лінгвокультурознавчою компетентністю*. Ядром є „лінгвокультурознавча свідомість”, що відображає результати людського пізнання, зафіксовані в лінгвокультуремах, так званих комбінованих міжрівневих одиницях (слово, словосполучення, фразема, паремія, текст), що володіють культурно-понятійним компонентом як відображенням національної картини світу.

Важлива і *лінгвокраїнознавча компетентність*. У дослідницькій літературі цей термін вживається на позначення комплексу певного запасу фонових знань, що складають основу міжкультурного спілкування, оволодіння лінгвокраїнознавчим мінімумом, тобто лексичними одиницями, в яких вербалізуються інокультурні концепти, опанування вербальними й невербальними моделями поведінки в ситуаціях міжкультурної комунікації. Викладаючи українську та зарубіжну літературу, іноземну мову, історію, учитель зорієнтовуватиме вихованців на дослідження культури певної країни шляхом залучення автентичних матеріалів (текстів, віршів, пісень, відеоматеріалів тощо), використання активних форм навчання (проблемних завдань, рольових ігор соціокультурної спрямованості, лінгвокраїнознавчих вікторин і конкурсів та ін.).

Педагогічна компетентність ґрунтується на знанні теорії і практики навчання й виховання, дидактичних закономірностей навчального процесу, педагогічної етики, фундаментальних концепцій, законів, закономірностей розвитку педагогічних явищ, провідних педагогічних теорій, основних категорій, понять; передбачає набуття умінь проектувати

педагогічну діяльність, здійснювати науково-педагогічне спілкування в галузі мово-, літературознавства, володіти професійно-практичними навичками навчання мови і літератури, керувати пізнавальною діяльністю учнів, знаходити найбільш ефективні способи впливу на школярів, урахувати їх вікові і психологічні особливості, створювати і згуртовувати колектив з метою вирішення освітніх завдань, планувати, контролювати і коригувати власну діяльність тощо.

Педагогічні здібності вчителя через призму таких складових, як любов до дітей, прагнення прищепити учням любов до мови і літератури, витримка, педагогічний такт, спостережливість, гнучкість мислення, володіння методами навчання предмета, інтерес до внутрішнього світу особистості, здатність до співпереживання, а також самоосвіти, самовираження і саморозвитку "віддзеркалюють" гуманістичну спрямованість, творчий потенціал особистості. Невід'ємними здібностями педагога є здібності до викладання: здатність виявляти істотне в мовних явищах, інтерпретувати літературний твір, розкривати його художні особливості, створювати проблемні ситуації, методично урізноманітнювати навчальний матеріал тощо.

В основі *психологічної компетентності* - знання загальної, вікової, соціальної, педагогічної психології, лінгвопсихології, психічних процесів, пам'яті, мислення, мовної діяльності, вміння визначати рівень і мотиви розвитку особистості, формувати ціннісне ставлення до пізнавальної діяльності. Підґрунтя *методичної компетентності* складають знання методологічних і теоретичних основ методики навчання мови, літератури, інших гуманітарних дисциплін, концептуальних основ, структури і змісту засобів навчання (підручників, навчальних посібників тощо), уміння застосовувати набутий досвід у педагогічній діяльності, виконувати основні професійно-методичні функції (комунікативно-навчальну, розвивальну,

гностичну та ін.). Учителеві необхідно бути чутливим, мобільним, “гнучким” до різних нововведень: уміти формувати дослідницькі смаки учнів, виявляти сміливість у поданні обґрунтованої оцінки тим творам, літературним явищам, які ще не отримали офіційної критичної оцінки тощо. Це відповідає меті особистісно-орієнтованого навчання і сприяє індивідуально-творчому саморозвитку особистості у світі культури.

Вагома роль творчих здібностей, серед компонентів яких виступають психологічна готовність до творчої праці, високий рівень індивідуального розвитку, критичність і самокритичність мислення, здібність генерувати нестандартні ідеї, приймати оригінальні рішення, наполегливість у досягненні мети. Шкільному педагогу важливо досконало опанувати методологію наукової творчості, сформувати вміння спостерігати й аналізувати, висувати гіпотези щодо вирішення дискусійних питань, обґрунтовувати методи дослідження, проводити самостійні теоретичні й експериментальні дослідження, аргументовано викладати отримані результати, бачити місце проведеного ним дослідження серед інших наукових робіт з обраної тематики та його практичне значення, тобто *набути дослідницької компетентності*.

Отже, учитель гуманітарних дисциплін, доводять фахівці з педагогічної майстерності, працює у форматі самостійних творчих пошуків, що ґрунтуються на здобутках фундаментальних наук і традиційної методики. Їхня унікальність полягає в аксіологічній основі вчительської дії, яка базується на трьох психологічних чинниках: інтелект – афект – воля. За І.Зязюном, інтелект – це знання, наповнені смыслом, який є підвалиною й осередком душі, афект – емоційно-почуттєвий світ людини. Щоб бути майстром, необхідно володіти особистісною і професійною неповторністю. Педагогічна майстерність є індивідуальним внеском у педагогічну культуру суспільства, і лише повне усвідомлення механізмів власної діяльності

уможливлює передачу майстерності іншим (з виступів академіка НАПН України І.Зязюна).

Учителів-дослідників важливо оволодіти основами текстової і жанрової, лексикографічної, термінологічної, редакторської культури, моделювати зв'язний текст з урахуванням структурно-сміслових, жанрово-композиційних особливостей та принципів текстової організації, новизни та пізнавальної цінності професійно орієнтованої інформації. Професійну підготовку учителів цілісно взаємопов'язують психолого-педагогічні та мовні, літературні курси. Українська художня класична і сучасна література, пропонуючи різноманітні психолого-педагогічні ситуації, дозволяє глибоко проникнути у внутрішній світ учителя й учня, виявити педагогічні закономірності, обґрунтувати педагогічні позиції, переконання.

Мислителі постмодерністського спрямування переконують, що знаменитий вислів Декарта «*Cogito ergo sum*» (я мислю, отже, я існую») сьогодні варто доповнити настановою інформаційної епохи: «Зміни свій спосіб мислення, і ти зміниш свій світ!», тобто, як писав М.Фуко, вияви турботу про себе, про певний образ мислення, який здійснюємо в інформаційному суспільстві. Реалізація неперервної освіти передбачає залучення до освітньо-виховного процесу нових джерел і ресурсів, загострює проблему формування інформаційної культури майбутніх учителів. Гуманітаристика й інформаційні технології зацікавлені в кооперації і взаємодії. Головний предмет лінгвістики, літературознавства, історії – це тексти з усіма вербальними і невербальними компонентами, а розуміння тексту – це розуміння життя епохи. Залучення нових інформаційних технологій дозволяє зберігати в електронних фондах словесності культурно-історичну інформацію, що міститься в текстах різних століть, активізує розвиток корпусної лексикографії, філологічної інформатики тощо, забезпечує інтеграцію літератури, мистецтва, мови,

інформантики тощо. Оволодіння вчителем основами нових інформаційних технологій і методикою їх використання дозволяє педагогічній праці бути більш продуктивною, творчою, сприяє вираженій мотивації до конструювання нових моделей уроку чи виховних заходів. Єдине - не потонути в інформаційному океані, через діалог розвивати здібності задовольняти професійні й особистісні потреби і проводити аналітичні дослідження.

Виникає потреба гармонізувати професійну підготовку учителів гуманітарних дисциплін на основі поліпарадигмального підходу, що дозволяє розвивати здатність творчо примножувати, оновлювати інтелектуальну спадщину, формувати вміння орієнтуватися у безмежності ідей, теорій, фактів, концепцій, методологій, навчає особистість відбирати «потрібні знання» із різних гуманітарних сфер (історії, культурології, мистецтва, літератури, психопедагогіки, інформаційних технологій).

Завдання

Прокоментуйте вислів К.Ушинського.

Всяка програма викладання, всяка метода виховання, хоч би якою хорошою вона не була, не перейшовши в переконання вихователя, залишиться мертвою буквою, що не має ніякої сили в дійсності. Найпильніший контроль у цій справі не допоможе...Вихователь ніколи не може бути сліпим виконавцем інструкції: не зігріта теплом його особистого переконання, вона не матиме ніякої сили... вплив *особи* вихователя на молоду душу становить ту виховну силу, якої не можна замінити ні підручниками, ні моральними сентенціями, ні системою покарань та заохочень. Багато, звичайно, важить *дух* закладу; але цей *дух* живе не в стінах, не на папері, а в характері більшості вихователів і звідти вже переходить у характер вихованців...особа вихователя означає все у справі виховання (К.Ушинський «Про користь педагогічної літератури»)

Прокоментуйте вислови відомих діячів культури й мистецтва, освіти й науки

1. Дослідницькі зусилля Н.Ничкало скеровані, як показує аналіз, на формування і розвиток особистості людини праці протягом усього життєвого і професійного шляху. Професійному становленню особистості вчена надає яскравого особистісного смислу, індивідуальної траєкторії і неповторного характеру. «...головним освітянським продуктом є конкретна людина, підготовлена до активної високопрофесійної діяльності в різних галузях промислового, сільськогосподарського виробництва і сфері послуг. Мова йде про головне – людський капітал, від духовних, морально-етичних і професійних якостей якого залежить майбутнє кожної держави», - пише Н.Ничкало. Науковець виокремлює три рівні розуміння поняття «людський капітал». На особистісному рівні - це знання та навички, яких людина набула шляхом навчання, практичного досвіду; на мікроекономічному – сукупна кваліфікація і професійні здібності працівника, його здобутки у справі ефективної організації праці; на макроекономічному рівні – освіта, професійна підготовка і перепідготовка, служба профорієнтації і працевлаштування (ми називаємо його національним людським капіталом).

2. Освіта почала сприйматися державами і народами як найвище право і ціннісний скарб Людини, а якісна освіта має бути необхідною умовою сталого розвитку», - виступаючи на цій конференції, слушно зауважує Г.Філіпчук, - і стратегією нарощування людського капіталу, що розглядається розвинутими країнами світу в контексті головного складника національної безпеки. Чим сильніший і досконаліший людський капітал (освіта, знання, кваліфікація, досвід, здоров'я, мотивація, продуктивність праці), тим більше можливостей для розвитку і саморозвитку в держави й особистості.

3. Покликання учителя є навчання учнів своєю Поведінкою, своїми Знаннями, своєю Людяністю, своєю Свободою, своєю Любов'ю, своїм **Щастям**, своїм Талантом (І.Зязюн).

4. Найвища насолода життя у творчій праці, що чимось наближається до мистецтва (В.Сухомлинський)

Прочитайте тексти. Якою постає вчителька в уривках? Які мовні засоби увиразнюють її особистісні і професійні якості? Проаналізуйте семантику мови очей, жестів.

1.... Мені про свою маму писати, мабуть, найважче. Вона – вчителька. І ось мені треба писати вчителеві про вчителя. А сама я – тільки ще учениця. Сказала я мамі, що мені треба про неї писати, а вона аж засміялася:

- Ну от і напиши, подивлюся, скільки ти граматичних помилок наробиш.

Просто біда мені з моєю мамою. Що не напишу, а вона одразу: „А де кома? Отут перед „а” треба кому ставити... А де твій знак питання? А де дві крапки?..”

Але ось раптом у квартиру дзвінок. Мама відчинила, і я бачу, як змінилася на виду:

- Володя?.. Яременко?.. – питає.

А на порозі стоїть льотчик з букетом квітів, ну зовсім ще молодий, і каже:

- Так, це я, Оксано Семенівно, ваш учень, колишній шибеник і зірвиголова Володя Яременко...

- Та який же ти дорослий став, - каже йому мама і почала жартувати:

- А слово „знання” тепер з двома „н” пишеш чи з одним?

А в самої радісні сльози на очах.

- Знаю, знаю, Оксано Семенівно, - каже до мами льотчик. – Всього ви мене навчили. Ви ж мені путівку в життя дали. Та не тільки мені...

...тільки тоді я зрозуміла, скільки ж то мамі довелося з ними працювати, щоб, як каже льотчик дядя Володя, дати їм путівку в життя.

Тепер я знаю, що вчитель не тільки навчає мови, літератури, історії, географії, а ще й навчає любити всі професії, як моя мама.

Так, це правда, що вчитель дає людям путівку в життя (Д. Ткач Вчителька).

2. Перший мій незабутній і найталановитіший учитель – батькова мати, моя бабуся Клавдія. Таких талановитих у своєму житті я зустрічав багато. Але вона була першою. Зимової пори, коли стужа зміїним завиванням робила темну ніч по-вовчому страхіливою, коли ясен під хатою скрипів, неначе велетенський предавній вітряк на вигоні, я приголомшений, притулявся головою до її колін і слухав трепетно у її виконанні сотні казок, пісень, оповідань про життя її і життя родини, про те, що орди чужинців колись полонили нашу землю, а мужні воїни боронили. До цього часу її спокійний, розважливий голос разом зі мною...

Рука її торкалась моєї голівки і щік, ніжно натягала на мене теплу ковдру, і я поринав у глибокі сни. Сни з літом, з щастям пізнання бабусиної духовності.

[Зязюн І. Педагогіка добра: ідеали і реалії: Наук-метод. посіб. – К.: МАУП, 2000. – С.7]

1.3. Розвиток педагогічної майстерності учителя-словесника у дослідницьких рефлексіях учених

Мета неперервної освіти - розвиток особистості, яка характеризується творчою індивідуальністю, високим рівнем соціальної зрілості, освіченості, культури, розумінням сутності суспільства і людини та їхнього взаємозв'язку у процесі розвитку. В інноваційно-інтелектуально насиченому суспільстві актуалізується проблема розвитку вчителя-професіонала, котрий уміло супроводжує, скеровує, динамізує процес самопізнання і саморозвитку молодих громадян України як самодостатніх й успішних у національному і глобальному просторі. Переосмислення соціальної і професійної місії вчителя актуалізує необхідність неперервного розвитку педагогічної майстерності учителя.

Поняття «розвиток» у довідкових джерелах визначено як процес, унаслідок якого відбувається зміна якості чого-небудь, перехід від одного якісного стану до іншого, вищого». Складовою цього процесу є «становлення», що відображає процес діалектичного переходу від одного ступеня розвитку до іншого як взаємоперетворення протилежних, а водночас взаємозв'язаних моментів розвитку – виникнення і зникнення; формування когось у процесі розвитку. Розвиток є інноваційним процесом створення та освоєння нововведень, процесом руху до нового і об'єктивно необхідного стану. Розвиток особистості дослідники характеризують як процес змін у свідомості і поведінці, результатом якого виступають якісні перебудови в психічних процесах і їх взаємозв'язках, процес появи нових потреб та мотивів, що сприяють формуванню психічних новоутворень у її структурі.

Професійний розвиток науковці розглядають як зміни, що зумовлюють самовизначення особистості, її трансформацію,

перетворення, як складний процес, що ґрунтується на суб'єкт-суб'єктній взаємодії викладача і студента. Разом з тим, зазначає О.Кучерявий, професійний розвиток – це здатність до розв'язання професійно значущих завдань, які все більше ускладнюються і потребують удосконалення, а часом і оволодіння новим комплексом пов'язаних з професією якостей. Як неперервний циклічний взаємопов'язаний процес визначає професійний розвиток і розвиток педагогічної майстерності вчителя української мови та літератури В. Сидоренко. Професійний розвиток вчителя, у тому числі в умовах післядипломної освіти, відбувається протягом активної творчої життєдіяльності педагога, його загального всебічно-гармонійного розвитку та позначає процес формування нової якості професійно-педагогічної діяльності, поступового ускладнення виробничих завдань, вироблення власного оригінального педагогічного стилю, набуття компетентнісного досвіду за виконання інноваційних ролей і функцій в органічній єдності психолого-педагогічної, філологічної, методичної, технологічної, науково-дослідницької, інформаційно-комунікаційної тощо підготовки, удосконалення інтегрованих системоутворювальних компонентів. Дослідниця доводить, що якість професійної діяльності безпосередньо впливає на розвиток особистості вчителя, особистісна зрілість і професійна (інструментальна) майстерність педагога є домінуючими умовами його професійного розвитку.

Ще у XIX ст. А. Дистервег окреслив завдання професійно-педагогічної діяльності вчителя: «Не пашня є метою його діяльності; сама людина – предмет його піклування і старань. Він проникає в глибину (людської) душі, рихлить духовний ґрунт і запліднює волю благородним насінням, створюючи водночас сприятливі умови для їх зростання». Педагог має володіти такими якостями, як «наявність ...різних пізнавальних можливостей, удосконалення знань

навчального матеріалу як зі сторони змісту, так і форми, як його сутності, так і методу його викладання», «хороший дар слова», твердість волі, що «робить учителя людиною, яка пробуджує життя». А. Макаренко писав: «Вихователь повинен поводитися так, щоб кожен рух його виховував».

За В. Сухомлинським, мудрість педагога концентрується і в його вмінні розуміти постійний стан самоутвердження й самовиховання дитини, і в умінні розуміти мову дитинства та зберігати „в собі чисту краплину дитинства”. „Слово на уроці, - наголошував видатний майстер, – це те саме, що мелодія на уроці музики, стежечка до дитячого серця і найтонший інструмент, яким ми, педагоги, доторкаємося до вразливої душі. Словесник формує душу вихованця – його переконання, погляди, устремління, оптимістичну впевненість у своїх силах. Майстерність вихователя полягає в тому, щоб утвердити певне ставлення до того, що пізнається”. Мудрі моральні сентенції написані просто і переконливо; вони легко запам’ятовуються, спонукають до творчої діяльності:

„Зернину творчої думки, з якої виростає поросль творчої праці, часто сіє саме слово вчителя”; „Вчителеві треба розуміти Світ Дитини”; „Найвища насолода життя у творчій праці, що чимось наближається до мистецтва”.

Ознакою майстра, зазначають І. Колесникова і О.В. Титова, є усвідомлення ним механізмів успішності своєї праці і джерел унікальності свого досвіду, що породжує здібність ставити і вирішувати (у межах своєї компетенції) професійні завдання будь-якого рівня складності, від прикладних до методологічних, а також передавати свою майстерність іншій людині (особисто, «із рук в руки», шляхом створення наукових і методичних праць, літературного представлення досвіду). ... в будь-якому випадку в них обов’язково присутні не просто опис чи демонстрація дій майстра, а насамперед передача принципів,

ціннісних установок, технологій своєї праці, яка забезпечує відтворюваність смислу і логіки успішних професійних дій іншими людьми.

С. Гончаренко витлумачує педагогічну майстерність як характеристику високого рівня педагогічної діяльності, що ґрунтується на фаховому рівні педагога, його загальній культурі та педагогічному досвіді; критеріями визначено такі ознаки професійної діяльності, як гуманність, науковість, педагогічна доцільність, оптимальний характер, результативність, демократичність, творчість (оригінальність). Структуру педагогічної майстерності визначають як єдність і взаємодію гуманістичної спрямованості особистості, професійної компетентності, педагогічних здібностей і педагогічної техніки. Педагогічну майстерність Семен Устимович зараховує до найбільших достоїнств учителя, що в поєднанні з високою духовністю, культурою, інтелігентністю, ерудицією, високими моральними якостями визначають авторитет учителя і зумовлюють силу виховного впливу.

В.Сидоренко називає педагогом-майстром фахівця, який досяг високого рівня професійно-педагогічної діяльності, майстерності, досконалості у своїй роботі, творчості, володіє низкою важливих для самореалізації в професії особистісних якостей, має досвід роботи і послідовників, яким уміло передає своє ремесло, постійно самовдосконалюється. Власною науково-педагогічною діяльністю (уроками, науковими публікаціями, лекціями, виступами) учитель-майстер виховує шляхетність, природню самоповагу, пробуджує в учнів, студентів мислителів, які прагнуть зрозуміти світ професії і науки.

І.Зязюн ще в умовах Радянського Союзу став ініціатором упровадження в усі вищі навчальні заклади **педагогічної майстерності**, «достатньо стійкої системи теоретично осмислених і практично виправданих педагогічних дій і операцій, що забезпечують високий рівень педагогічної взаємодії між викладачем та його учнями». Сутність

майстерності, зазначає Іван Андрійович Зязюн, криється в особистості вчителя, його позиції, здатності виявляти творчу ініціативу на підставі реалізації власної системи цінностей.

На основі ґрунтовно опрацьованих численних наукових досліджень українських і зарубіжних психологів (З.Фрейда, К.Юнга, Л.Виготського, Д.Узнадзе, Ф.Бассіна, М.Ярошевського) дослідник рішуче відстоює положення про те, що «особистість не може бути самодостатнім виміром чи кінцевим результатом смислової вибудови Людини. Смысл набувається постійно змінюваними відношеннями і зв'язками із сутнісними складниками людського буття. Особистість і Людина відрізняються тим, що перша є способом, інструментом, засобом організації досягнень другої. Перша отримує смисл і життєвість в другій. Можна з переконливістю стверджувати, що особистість в якості психологічного інструмента може «озовнішуватись», про неї можна, необхідно рефлексувати «заочно» і це зовсім не суперечить трансцедентуючій, змінній природі людини».

Обстоюючи позиції культурологічного підходу, за яким «основне в змісті культури – не речі, а людина, суспільство, І.Зязюн пов'язує культурний розвиток особистості зі створенням нових цінностей і вважає духовність, інтелігентність домінуючими рисами особистості. Духовність учителя, зокрема, характеризує як системотворчий компонент цілісної педагогічної реальності. Саме духовно-інтелектуальний потенціал педагога допомагає поєднати особистісні смисли із суспільними, наблизити результати педагогічної діяльності до категорій високого і прекрасного.

«Талановитий учитель робить усе можливе, щоб учень самостійно працював над собою, щоб процес учіння перейшов в у процес самоучіння, процес виховання – у самовиховання». Якісними показниками педагогічної майстерності талановитого вчителя, наголошує вчений, є «моральність як зразок поведінки для вихованців, естетичність як необхідне постійне

вміння вчителя включати у процес педагогічної дії позитивні почуття прекрасного і піднесеного, рідше – комічного, наповнюючи дію потребою-спонуюкою кожного учня до набуття статусу суб'єкта педагогічної дії». Учитель, – доводить вчений, – має володіти новим педагогічним мисленням, ціннісною установкою якого має бути пріоритет індивідуальності, саморозвитку, самоучіння особистості, отже, необхідний докорінний перегляд професійної підготовки вчителя до виховної дії.

Чільне місце проблеми педагогічної майстерності вчителя гуманітарних дисциплін посідають у дослідженнях Н.Волошиної. У відповідальній справі виховання молодих громадян з виразними національними рисами Н.Волошина продовжила розвиток методичних ідей Т. і Ф. Бугайків, які передусім цінували в учителів досконале знання навчального предмета і методики його викладання, глибоке володіння психологічними особливостями учнів, вміння виховати в учнів інтерес і любов до читання. «Вдасться йому закласти у своїх учнях глибокі почуття патріотизму і свідомості громадських обов'язків, дасть він дітям міцні знання, розбудить у них невгамовне прагнення до праці, до подальшого зростання і внутрішнього збагачення, полюблять вони його на все життя, – значить, перед нами справжній майстер, учитель в найповнішому розумінні слова».

«Цікава особистість учителя – цікавий урок літератури», – наголошує Н.Волошина й аргументує цю тезу, розглядаючи урок української літератури як школу творчої праці й інтелектуального, морально-естетичного, освітньо-культурного діалогу особистостей учителя й учнів. «Засобами художнього слова маємо виховати сильний, вольовий характер, особистість, яка може достойно жити й працювати в демократичному суспільстві, якій чуже почуття меншовартості, особистість з високими

патріотичними почуттями, яка ніколи не зрадить національні інтереси держави і зможе представляти її на різних рівнях».

Майстерний урок літератури Н.Волошина розглядає як дослідження, під час якого учень під керівництвом учителя виконує функції літературознавця, критика, письменника, перекладача, пізнає знакові імена і твори української й зарубіжної літератури. Ніла Йосипівна постійно використовувала у своїй діяльності перспективні наробки педагогів І.Бація, Є.Жицького, В.Фещака, К.Ходосова, В.Цимбалюка, котрі здійснювали пошук більш досконалих форм і методів навчання, залучаючи до цього вихованців. Водночас на основі аналізу передового педагогічного досвіду невтомна трудівниця методики приходила до висновку: не кількісне нагромадження знань із літератури важливе для культурної людини, а її вміння сприйняти естетичну цінність літературного твору, мислити, зіставляти, обґрунтовувати, робити висновки, закладені в змісті художнього твору. Завдання літературної освіти – розвивати в учнів художній смак, інтерес до книжки, виховувати культуру читання, виробляти емоційне сприймання й осмислення мистецтва слова.

Самобутність уроків, позаурочної роботи полягає в насиченні емоціями пізнання словесної творчості, людського життя через їх естетичне, конкретно-чуттєве відображення, в органічному поєднанні мовознавчої і літературознавчої науки з мистецтвом художнього слова, внутрішньопредметних і міжпредметних зв'язків. Така концептуальна ідея пронизує класичну програму з української літератури, укладену Н.Волошиною, О. Бандурою, програму авторського колективу Інституту педагогіки АПН України за редакцією професора Н. Волошиної у рубриках «Літературні паралелі» і «Мистецькі аналогії», Державний стандарт базової і повної середньої освіти, у літературний компонент якої було уведено культурологічну (аксіологічну) лінію.

«Основне для вчителя – не вичерпати себе, не залишитись на одному рівні, не відстати від вимог сучасності», - наголошувала Н.Волошина у виступах та публікаціях і схвильовано емоційно коментувала думку шанованого в Україні методиста Б.Степанишина про те, що «нема нічого прикрішого і небезечнішого в роботі, ніж методичний і літературознавчий стереотип; одноманітність у побудові уроку і в аналізі художнього твору вбиває цікавинку, живу творчість і перетворює вчителя в чиновника від методики». Педагогічну майстерність учителя авторка простежує в кореляційному зв'язку з неперервним професійним творчим зростанням, невпинним пошуком і трепетним очікуванням інтелектуальної радості від вдумливої організації уроку та спілкування з учнями. Отже, творчий педагог – це артист.

Аналіз фундаментальних наукових студій Ніли Волошиної та її сучасників і вчителів дає підстави окреслити **педагогічну майстерність** як комплекс властивостей особистості, які забезпечують самоорганізацію високого рівня професійної діяльності на рефлексивній основі. Педагогічна майстерність учителя спрямована на розвиток особистості вихованця. Розвиток педагогічної майстерності вчителя розглядається дослідниками (О.Кучерявий, О.Лавріненко, В.Сидоренко та ін.) як цілеспрямований, поетапний процес фахового становлення, самотворення та самореалізації особистості, що характеризується *неперервністю, системністю, динамізмом, циклічністю і синергізмом* та передбачає науково-методичний і акметехнологічний супровід за індивідуальною освітньою траєкторією з урахуванням навчальних потреб, мотиваційних детермінантів, набутого компетентнісного досвіду тощо. Розвиток педагогічної майстерності відбувається завдяки впровадженню наукових досягнень видатних педагогів, "діяльності кожного педагога-майстра";

виявляється педагогічна майстерність у професійній культурі особистості і в загальній культурі нації.

Завдання

Прокоментуйте вислови В.Сухомлинського

Творчість народжується там, де створюється сплав глибоких і міцних знань з досвідом практичної діяльності, який склався у процесі самостійної роботи, самовиховання і запозичений у майстрів педагогічної справи;

Вкладайте у свідомість дитини живе, трепетне слово, дбайте про те, щоб воно не перетворилося на засушену квітку, а вилетіло, як із гніздечка, співучою пташкою, раділо красі навколишнього світу.

Які риси вчительської професії відтворює поет в образі героя твору? Як автор передає захоплення учнів своїм учителем?

„Учитель мій! Як ми тебе любили,
Як слухали тебе в полоні юних мрій!
У пам'яті моїй тримає років сила
Твій тихий карий зір і кашель твій сухий.
Твій добрий зір в моїй уяві лине...
Чи сніг летів, чи квітнув теплий май.
Ти вчив любити подвиги людини,
Красу труда й безсмертний рідний край.
І хай з тих днів згубили лік ми рокам
Завжди, завжди, як сонячний салют,
Для нас сіяє подвигом високим
Твій благородний безкорисний труд”.

[Сосюра В. Учитель // Сосюра В. Вибране: Поезія та проза. – К.: Рад. письменник. – 1989. – С. 151.]

Визначте елементи педагогічної майстерності у наративах, зібраних В.Сидоренко

VIA EST VITA – (життя є дорога) – казали мудрі, от і я їду **дорогою** пошуку нового, апробую, досліджую і дарую школярам радість самопізнання.

Дорога до успіху в житті - уроки добра та відкриття світу через образне слово.

Дорога до серця дитини - любов до неї, повага до особистості, бути поруч і на крок попереду.

Дорога до професійного зростання – уроки вільного спілкування, на яких ми разом з учнями вирішуємо життєві проблеми через літературні образи.

Дорога до себе - щоранку зустрічати сонце посмішкою, з оптимізмом дивлюся в очі дітей - і очима всім кажу: люблю...

«Якби було краще життя, я б віршів не писав, а робив би коло землі», – писав Василь Стус. А мені доля подарувала роботу на землі, а ще – словом будити душі дітей, що прагнуть стати креативними особистостями, вирушаючи у світ власними життєвими шляхами, завжди повертаються до Берега Дитинства: батьківщини, рідної домівки, школи. І на початку цієї стежини стоїть Учитель.

2. «Учитель – майстер життя» – кажуть у народі. Основне моє покликання – навчити дітей бути людьми на землі. А щоб бути справжнім учителем і хорошим організатором, треба мати талант від Бога! Мої уроки – це постійний пошук шляхів удосконалення навчально-виховного процесу, проблемний виклад матеріалу, практичне впровадження новинок педагогічної науки, постійне і безперервне трудове виховання школярів. Учитель – це лікар дитячих душ. Учитель – це дослідник. Він постійно експериментує, аналізує, вносить виправлення у свою діяльність. Безперечно, важливо й те, як ти заходиш до класу, як будеш одягнений, як будеш усміхатися, засмучуватися, радіти.

У працях Олександра Антоновича Захаренка особливого, україноментального значення набули поняття порядність, патріотизм, скромність, повага, великодушність, вдячність. Запропонуйте власне розуміння цих понять:

„Порядність – це не лише зовнішній видимий порядок, а й внутрішній”;

„Патріотизм – це святе почуття, яке не піддається осміюванню, яке кличе на подвиг і навіть на самопожертву в ім'я батьківщини, в ім'я дітей, яким належить майбутнє”;

„Повага - це, мабуть, та єдина ниточка, що з'єднує покоління, що натягується щоразу як струна”;

„Був, є і буду прихильником школи, в якій проповідується культ скромності... Вона не лише в одязі, а й у духовних вчинках, які здійснює людина в житті, потрапляючи в різні ситуації”;

„Вдячність – це результат праці душі й розуму, коли разом із усвідомленням значення зробленого для себе або ж для інших в серці з'являється всеперемагаюче почуття любові, щирості до тих, хто щедро віддавав людям усе, що міг.”

РОЗДІЛ 2

РОЗВИТОК ПЕДАГОГІЧНОЇ ТЕХНІКИ УЧИТЕЛЯ-СЛОВЕСНИКА

Я зробився справжнім майстром тільки тоді, коли навчився говорити «іди сюди» із 15-20 відтінками, коли навчився давати 20 нюансів у постановці обличчя, фігури, голосу. І тоді я не боявся, що хтось до мене не підійде або не відчує того, що треба.

А. Макаренко

2.1. Поняття педагогічної техніки

Невід'ємним елементом педагогічної майстерності учителя є **педагогічна техніка**. Поняття «техніка», згідно з тлумачним словником, походить від гр. *technikos* – вправний і означає сукупність прийомів та пристосувань, які використовуються для одержання найбільших результатів за найменших витрат людської праці. З-поміж визначень педагогічної техніки дослідники найчастіше обирають таке: володіння комплексом прийомів, який допомагає учителеві ефективніше виявляти себе і досягти оптимальних педагогічних результатів.

Фахівці виділяють такі взаємодоповнювані групи педагогічної техніки: 1) група умінь керувати своєю поведінкою, увагою, уявою, почуттями, володіти технікою мовлення (диханням, дикцією, голосом, темпом мовлення), мімікою, пантомімікою; 2) група умінь пізнавати внутрішній душевний стан, пов'язана із процесуальною стороною процесу навчання і виховання: дидактичними, організаційними, конструктивними, комунікативними вміннями; керуванням педагогічним спілкуванням тощо.

Відповідно до мети використання педагогічну техніку поділяють на зовнішню (втілення внутрішнього переживання особистості вчителя у міміці, голосі, мовленні, рухах) і внутрішню (створення внутрішнього переживання особистості, психологічне налаштування вчителя на майбутню діяльність через вплив на розум, волю і почуття).

Для вчителя важлива психономічна техніка. Психономіка вивчає закони свідомої і підсвідомої психіки, стратегії психотерапевтичної комунікації та прийоми сугестивно-інформаційного (гіпнотичного) впливу. Психономічну техніку дослідники визначають як систему вмінь і якостей особистості вчителя, яка дає можливість здійснювати психічно-оздоровлюючий вплив на суб'єкти педагогічного процесу, використовуючи свій психофізичний апарат свідомо й оптимально, тобто з найменшою витратою енергії та часу (володіти психотерапевтичними прийомами саморегуляції; уміннями вербального та невербального емпатичного спілкування; психономічними прийомами сугестивно-інформаційного впливу на підсвідомість співбесідника).

Завдання

Прочитайте текст. Укладіть таблицю «Психономічна техніка та педагогічна техніка: порівняльна характеристика»

Психономічна техніка та педагогічна техніка не тотожні поняття. Педагогічна техніка – це вміння вчителя використовувати власний психофізичний апарат як інструмент педагогічного впливу, уміння емоційної саморегуляції, спілкування, культура і техніка мовлення. Психономічна техніка опосередковано впливає на ефективність педагогічного процесу. З іншого боку, психономічна техніка, на відміну від педагогічної, охоплює вміння усвідомлювати і враховувати закономірності підсвідомості (психічні захисти, програми реагування, потреби, мотиви...), високий рівень спостережливості; самостійність мислення та оперативність прийняття рішень; володіння психотерапевтичними прийомами саморегуляції; уміння вербального та невербального емпатичного спілкування; володіння психономічними прийомами сугестивно-інформаційного впливу на підсвідомість співбесідника. Психономічна техніка дає змогу досягати максимально можливих у конкретній ситуації результатів за мінімальний термін і, головне, з мінімальною витратою власних психофізичних сил, тобто оптимально, здійснюючи психотерапевтичний вплив на всіх суб'єктів педагогічного процесу.

Педагогічні тексти О.Захаренка рясніють оригінальними захаренкізмами. Які прийоми педагогічної техніки застосовані автором?

*„До серця учня – через захопленість”;
„Діти..., я без вас – як човник без вітрил”;
„Школа без мрії – що птах без крил”;
„Культура – у внутрішньому світі людини”;
„Поспішайте зробити добро людям, поспішайте, не запізниться!”*

"Щоб людина довше жила, треба, щоб не старіла душа. А що ж таке душа? Мабуть, це просто внутрішній наш світ".

2.2. Майстерність педагогічного мовлення

Мовленнєва діяльність (за Л.Щербою) – це процес вираження думки. Думка може бути виражена в усній чи писемній формах. Розуміння мовлення здійснюється шляхом його сприйняття (слухової чи зорової фіксації мовних знаків) та осмислення (осягнення змісту). Той, хто виражає думку, називається автором мовлення (або *адресантом*), а хто сприймає це мовлення, іменується *реципієнтом*. Він може бути прямим адресатом мовлення (йому призначена повідомлювана інформація) або непрямим (опосередкованим). Такий адресат можливий лише в усному спілкуванні, коли автор мовлення, звертаючись до однієї особи, припускає, що його чує й інша особа, якій ця інформація теж призначена.

Усне мовлення розраховане на слухове сприйняття і конкретного адресата. Ознаками усного мовлення є незворотність, поступальний і лінійний характер розгортання в часі, непередбачуваність, невимовність, експресивність, більш яскраво виражена модальність. Для нього характерна емоційна інтонація, відповідна міміка і жести, а також певний темп і ритм мовлення. Писемне мовлення - це результат вираження думки з допомогою системи письма відповідної мови. У цілому писемне мовлення вторинне щодо усного, розраховане на зорове сприйняття і має здатність до тривалого збереження інформації. Відмінність між ними пов'язана зі способами вираження думки.

У таблиці 2.1 подано ознаки усного і писемного мовлення.

Таблица 1.2

Відмінності усного і писемного мовлення

(за Ф.Бацевичем і Т.Єщенко)

Усне мовлення	Писемне мовлення
первинне	вторинне
монологічне, діалогічне, полілогічне	в основному монологічне
ситуативне, короткотривале, безпосереднє, незворотнє	наявна можливість перероблення
спонтанне, непередбачене (часто)	передбачене
розраховане на безпосереднє слухове сприйняття, конкретного адресата	розраховане на зорове сприйняття, часто без урахування адресата
імпровізоване, емоційне, експресивне, без наперед продуманих фактів (наявні повтори, повернення вже до сказаного)	Повний і ґрунтовний виклад думок; можливість багаторазового переписування і редагування
розраховане на безпосереднє слухове сприйняття, конкретного адресата	розраховане на зорове сприйняття, часто без урахування адресата
поступальний лінійний характер, розгортання в часі, короткотривале	Здатність до тривалого збереження інформації
неструктуроване	чітко структуроване
форми і жанри: діалог, монолог, полілог, бесіда, доповідь, дискусія, диспут, суперечка	форми і жанри: опис, роздум, план, тези, конспект, реферат та ін.

Усне мовлення може бути як підготовленим наперед (доповідь, лекція) і непередбаченим (розмова, бесіда). Підготовлене усне мовлення відзначається більш чіткою структурною організацією, натомість непередбаченому властива спонтанність: висловлювання формується зазвичай певними порціями, поєднаними як паузами, так і своєрідними заповнювачами пауз (слова типу *е-е, гм, ну*) для обдумування

подальшого ходу висловлювання. Приємне враження на слухачів справляє інтонація, мелодика мови дослідника, змістовна, образна, виразна і зрозуміла. Важливу роль при цьому відіграє різноманітність тональних рисунків, чистота і ясність тембру, гнучкість, рухомість, адаптивність, емоційна насиченість фрази і сугестивність (здатність голосу навіювати емоції і впливати на поведінку адресата).

В основі писемного мовлення - формально-логічний спосіб викладу матеріалу, тобто побудова викладу у формі міркувань і доказів, смислової завершеності і зв'язності тексту. Це досягається з допомогою відповідних сполучників, прийменників, займенників, прислівників, прикметників тощо. Писемне мовлення використовує книжну мову, вживання якої достатньо строго нормоване і регламентоване, а також дієприкметникові і дієприслівникові звороти, вставні і вставлені слова і словосполучення, складні синтаксичні конструкції. Порядок слів у реченні чітко встановлений, інверсія (зміна порядку слів) не характерна. Речення поєднані в абзаци, логічно пов'язані з попередніми і наступними. У писемних текстах використовуються також різні наукові символи, умовні позначки, схеми, малюнки, що дає можливість фіксувати, зберігати і відтворювати інформацію.

Професійне мовлення розглядаємо як функціональний різновид літературної мови, лінгвістично, психологічно і соціально зумовлений вибір професійно маркованих засобів мови, що знаходить вияв у продуктивних видах мовленнєвої діяльності, яка здійснюється адресантом при розв'язанні завдань професійної комунікації. Відтак, *професійне мовлення учителя* являє собою систему вербальних і невербальних засобів, які забезпечують продуктивне спілкування в усній і письмовій формі у педагогічному середовищі.

Важливими комунікативними ознаками професійного мовлення виступає змістовність (глибоке осмислення теми, головної думки висловлювання), точність (вибір слів, які найбільше відповідають висловлюваному змісту), логічність (тобто послідовність висловлювання відповідно до законів логіки), правильність (дотримання мовних норм), стислість викладу думок, лаконічність, доказовість, коректність та доречність уживання термінів, насиченість інформацією, чистота мови, виразність дикції, милозвучність. Професійну виразність мовлення В.Сластьонін вважає тим показником, що визначає рівень педагогічної майстерності: «Впливова сила фрази, вимовленої людиною, залежить передусім від її словникового складу, від того смислу, який має кожне слово, майже незалежно від індивідуальних особливостей того, хто говорить і слухає, а також від особливостей ситуації».

Багатство мовлення зумовлюється наявним лексичним запасом, а це, в свою чергу, залежить від загального активного запасу мовних засобів (моделей словосполучень і речень, типових інтонацій, зв'язків і відношень у тексті), сукупності навичок для цілеспрямованого використання засобів мови.

Логічність виявляється в послідовності висловлювання, його доказовості й аргументованості, побудові мовлення відповідно до законів логіки зі збереженням відношень і зв'язків реальної дійсності, умінні послідовно й аргументовано представити зміст думки. Це досягається завдяки уважному ставленню до цілого тексту, зв'язності думок і зрозумілому композиційному задуму. Така ознака виражається в повторах ключових слів, у вживанні однорідних членів речення з узагальнювальним словом, використанні вставних слів і словосполучень, що увиразнюють логіку мислення і послідовність викладу. Наприклад: *перейдемо до; далі розглянемо; зупинимося на ..., повернемося до...; відповідно, отже* та ін.

Логічності і послідовності викладу сприяє також і прямий порядок слів у реченні. Логічні зв'язки між реченнями й абзацами передбачають слова *тому, спочатку, потім, насамперед, насамкінець* тощо.

Характерною ознакою майстерного мовлення учителя фахівці вважають точність: фактичну (адекватне позначенням об'єктів навколишньої дійсності, явищ, подій), термінологічну (передає відповідність мовлення системі наукових понять), художню (підпорядкована пізнавальній і естетичній меті висловлювання, авторського задуму чи власних думок). Сміслова *точність і однозначність* висловлювань досягається шляхом уживання термінів і слів у прямому значенні, посилян, цитат, прізвищ, цифрових даних, які аргументують положення й підсилюють об'єктивність та достовірність висловленого. Недоречно вжите в тексті слово може призвести до подвійного тлумачення цілого речення.

Ясності усного мовлення сприяють чітка дикція, логічне й фонетичне наголошування, правильне інтонування, спокійний і ввічливий тон. На письмі ясності досягають шляхом послідовності викладу матеріалу (відображає логічне розгортання думки), точного називання, членування тексту на абзаци, повтором ключових слів. *Евфонічність* мовлення полягає у мелодійності, інтонаційній виразності, відповідному додержанні орфоепічних норм, на *чистоту мовлення* вказує нормативна вимова, мовленнєво-професійний етикет, відсутність у мовленні позалітературних компонентів, зокрема діалектизмів, просторічних або професійних жаргонізмів, канцеляризмів, слів-паразитів, невинуватених повторів.

Успішному володінню професійним мовленням сприяють сформовані мовні здібності і мовне чуття. Мовні здібності, визначені російським психологом О.Леонтьєвим як сукупність психологічних і фізіологічних умов, що забезпечують засвоєння, відтворення й адекватне

сприйняття мовних знаків мовного колективу, об'єднують здібність аналізувати мовні явища, лінгвістичну спостережливість, мовне чуття і пам'ять. Мовне чуття (інтуїція) Л.Струганець аргументує як вироблену мовною практикою здатність мовця орієнтуватися в мовних явищах, інтуїтивно вибираючи ті нормативні мовні елементи, що найбільшою мірою відповідають завданням й умовам комунікації, Л.Мацько переконує, що саме мовне чуття є основою успішного оволодіння мовою, набуття мовленнєвих умінь і ґрунтується на літературних нормах і мовних ідеалах.

Важливим фактором є мовленнєва поведінка, тобто мовлення в певній професійній ситуації. Учителеві притаманна підвищена мовленнєва відповідальність, уміння спілкуватися і налагоджувати контакт, професійний підхід з метою вирішення поставлених професійно-мовленнєвих завдань, вибір доцільного варіанта мовленнєвої поведінки є важливими об'єктивними чинниками визначення рівня професіоналізму учителя.

Для вчителя гуманітарних дисциплін фахово важливим, переконує Л.Мацько, є виразний індивідуальний стиль та висока культура мовлення. Індивідуальним стилем (ідіолектом) вчена називає таку системність виразових засобів мовлення окремого індивіда, яка вирізняє (виокремлює) його мову серед інших мовців. Для того, щоб досягти виразності й багатства індивідуального стилю, потрібно постійно збагачуватися новими мовними засобами зі сфери професійного мовлення власного та споріднених фахів; користуватися словниками і довідниками; виробити увагу до чужого бездоганного мовлення, аналізувати, чим воно досконале: багатством словника, інтонацій, особливостями тембру, різноманітністю синтаксичних структур, умінням будувати фрази і текст, індивідуальною образністю, порівняннями, епітетами, метафорами тощо; читати, якщо не постійно, то хоча б періодично, українську класичну і сучасну літературу та

публіцистику, пресу з тим, щоб мати «на слуху» рівень розвитку сучасної української літературної мови; хоча б періодично читати вголос; читати «з олівцем»; постійно бути уважним до власного мовлення і мовлення найближчих людей, колег, дбати про природність, невимушеність мовлення; заучувати гарні зразки напам'ять; бути уважним до життя, до різноманіття його форм, барв, явищ, процесів, як у природі, так і в суспільстві; помічати, як усе відображається у нашій мовній картині світу; сприймати мову як свою людинолюбну сутність, як картину світу, як порадника і помічника у суспільному житті; своє мовне вдосконалення розуміти як постійний органічний стан і поширювати це розуміння серед інших.

Завдання

Які мовні засоби використані в тексті, щоб показати стилістичне багатство мовлення вчителя, уміння яскраво, образно, емоційно донести до свідомості учнів духовні цінності народу? Дайте їм характеристику.

„Сьогодні до школи вперше прийшли малюки.

Завтра їм починати навчання, а сьогодні їх привели матері, щоб познайомити з учителем.

Матері пішли додому. Діти залишились з учителем на зеленій галявині, під високою липою.

Старий учитель Іван Пилипович сьогодні зустрічає десяте покоління своїх вихованців. Доведе оцих малюків до четвертого класу, і сповниться йому сорок років роботи в школі.

Ласкаві, привітні очі дивляться в чорні, сірі, сині, блакитні очі своїх вихованців. Діти усміхаються.

— Діти, ви бачили, як задовго до світанку сходить ранкова зоря? — запитав Іван Пилипович, і його лагідна усмішка викликала в малюків таку ж теплу усмішку.

— Ні, не бачили, - відповіли діти.

— А не бачили ви, як соловейко п'є росу?

— Ні, не бачили...

— А як джміль чистить крильця — перед тим, як злетіти з квітки, в якій він спав уночі?

— Не бачили...

– Які ви щасливі, діти... – сказав Іван Пилипович. – Щасливі, бо вам є що побачити. Щасливі, бо ви побачите багато прекрасного. Я поведу вас на берег ставка, і ви побачите, як сходить ранкова зоря. Ми сядемо в кущах, затамуємо подих і побачимо, як соловейко, прокинувшись, п'є краплину роси. Прийдемо до схід сонця до великої гарбузової квітки і застукаємо там ледачого джмеля, що, переночувавши в квітці, прокинувся й чистить крильця. Підемо напровесні до нагрітого сонцем стовбура й побачимо, як сонечко з під кори виглядає й здивовано дивиться на сніг: що ж це воно таке – жарко вже спати в ліжку, а надворі сніги лежать...

– Ви щасливі, діти, бо все це побачите...”

[Сухомлинський В.О. Які ж ви щасливі! // Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям. – К.: Рад. школа, 1973. – С.12.]

Перед вами авторський портрет учителя. Які особистісні якості йому притаманні? У чому щастя вчителя?

Випишіть тропи, вживані в тексті, і поміркуйте, як епітети, метафори відображають стан душі вчителя.

„Був і я маленькою сірою пташкою,
Аж поки дітей не пізнав, як райдугу,
Коли є щось в мені і доброго – все від дітей!
Від найяскравішої райдуги людства.
Всі суперечки, всі бої мої –
Яка нікчемна і мала біда моя
Поряд з великим щастям – бути з дітьми!
Щодня чекав я з нетерпінням ранку,
Щоб утопитись у дитячій щебеті,
Щоб захлинутись у дитячій вереску,
Як щастя є – воно поміж дітей.”

[Драч І.Ф. Дума про Вчителя // Драч І.Ф. Вибрані твори: В 2 Т. – Т. 2.: Вірші та драматичні поеми. – К.: Дніпро, 1986. – С.184]

Ознайомившись із запропонованою ситуацією, схарактеризуйте дії вчителів та їхнє мовлення: лексичні, синтаксичні особливості, модусні оператори (емотивні знаки засудження, зауваження, коментарі).

„ТТД... ТТД.. - вголос міркував Леонід Йосипович, фізрук, вислухавши Ольгу Григорівну: — Товариші, зачекайте, зачекайте.. щось подібне вже було... Ага, пригадав. Сталося це перед Жовтневими святами. Заходжу в десятий клас, а там ледь до бійки не доходить. З'ясувалося: Шатьку Максиму хтось записку підсунув, я її читав. У ній було... Точно не можу

переказати, але зміст такий: поклади калькулятор там, де взяв. Не послухаєшся — тобі глина. І підпис: ТТД. Я ці літери точно запам'ятав.

- За Максимом такий грішок водиться,— підкинула словечко старша піонервожата Любов Миколаївна.

- От бачите, і я тепер пригадав одну халепу з ТТД,— підтримав розмову керівник шостого "Б" Віктор Іванович.— Знаєте яку? Здається, у вересні це було. Дружина принесла дітям кавун, с Здоровий, гарний! На трасі купила. Але на ньому була позначка ТТД. Мені тоді теж на думку не спало, що це зроблено з певною метою.

В учительській запала тиша, яка тримала всіх у напруженні. Її порушила Ольга Григорівна:

- Маестро... Пробачте, Марочкін на ходу зметиковав, що ТТД — це прізвище, ім'я, по батькові Тодоса. Я ледь не повірила йому.

- Схоже на те, що в школі діє якась дивна група, яка з лінощів не знає, чим зайнятися,— походжаючи по кімнаті, висловив думку фізрук.

- Виходить, що так. Хуліганство! Зіпсувати хлопцеві піджак! За що? Цій справі треба надати широкої гласності, бо, чого доброго, скоро і ми познаходимо в своїх кишенях записки загадкового ТТД,— Ольга Григорівна машинально сунула руку в кишеню костюма.

- Я перепрошую,— втрутилась старша піонервожата.— Історію з ТТД справді не можна залишати непоміченою, але... не треба поспішати. Може, спробувати спочатку встановити, хто є застрільником групи. А то сполохаємо і все діло зіпсуємо.

[Троценко О.Г. Фантазія сьомого уроку: Повість: Для серед. шк. віку. — К.: Веселка, 1989. — 143 с. — С. 28-29].

2.3. Прийоми мовленнєвої техніки

Не кожний написаний текст добре сприймається, коли його озвучують, і, навпаки, є чимало прикладів, коли навіть блискучі усні виступи у надрукованому вигляді втрачають свою привабливість. Від чого це залежить: від голосу, інтонації, правильного наголошування слів? Ідеться про володіння прийомами мовленнєвої техніки, що включає майстерне послуговування власним голосовим апаратом, навичками фонаційного дихання, правильною артикуляцією, чіткою дикцією, оптимальним темпоритмом, мімічними і пантомімічними навичками, що

значною мірою сприяють ефективно організовувати професійно-педагогічну взаємодію.

Чи звертаєте ви увагу на свій голос чи голос своїх колег? Який він - щирий, запальний, чіткий, м'який, а, можливо, н адтріснутий, гугнявий? У кожної людини голос має свій тембр (своєрідне забарвлення, силу, звучність), що багато в чому залежить не лише від фізіологічних, вроджених особливостей, а й від того, як ми дбаємо про свій голос, чи вдосконалюємо дикцію.

Якщо поспостерігати за власним голосом, можна помітити, що вранці тембр нашого голосу м'який, глухуватий. Голос "не прокинувся". Пообіді або ввечері тембр голосу радісний, жвавий. Голос "прокинувся": він привертає увагу до інформації, викликає бажання слухати. Формувати голос приємного тембру допомагають скоромовки.

Прочитаємо вголос: спочатку повільно, а потім у швидкому темпі, чітко промовляючи звуки:

Кричав Архип, Архип охрип, Не треба Архипу кричати до хрипу;
Хитру сороку спіймати морока, А на сорок сорок – сорок морок.

Постановка голосу – це розвиток голосових даних, зокрема, таких, як збільшення обсягу діапазону голосу, розвиток сили, звучності, гнучкості голосу. До голосових вад відносять гугнявість, горловий звук тощо. Голос характеризується силою звуку, висотою тону і тембром. До основних голосових якостей учителя відносять силу голосу (рівень гучності й волі звучання); діапазон (об'єм, сукупність усіх звуків різної висоти, доступних людському голосу); «регістр» (частина звукоряду, ряд сусідніх звуків, об'єднаних тембром); рухомість, гнучкість; благозвучність. Якість основних голосових якостей значною мірою залежить від правильного, активного мовного дихання, від вміння користуватися резонаторами. Добре поставлений голос дає можливість передати різні смислові відтінки,

допомагає швидше переконувати співрозмовників, створює певний емоційний настрій. Монотонний, нерозвинутий голос негативно позначається на сприйнятті інформації.

Крім основних якостей, голосу (сила, гучність, благозвучність), для вчителя важливими є шумостійкість (властивість протистояти зовнішнім звуковим перешкодам), адаптивність голосу (властивість пристосовуватися до відповідної акустики, зумовленої особливостями приміщення, у якому потрібно говорити, кількістю й особливостями розміщення слухачів), витривалість (властивість професійного голосу, що характеризує його з позиції високої працездатності голосового апарату, яка знаходить вияв у витримуванні довготривалого мовленнєвого навантаження без шкідливих фізіологічних наслідків зі збереженням тембральних, динамічних і висотних параметрів).

Характеристики голосу, а саме тембр, висота, гучність, і акценти також є компонентою невербального спілкування. Вони покликані інформувати співрозмовника про наш емоційний стан. Так високий голос вважається як переживання радості, ентузіазму; м'який, приглушений голос – горе, печаль, втома; повільна мова – пригнічений стан, горе чи зарозумілість; швидка мова – схвильованість, занепокоєння, переживання особистих проблем. Отже, вчителю потрібно вміти не тільки слухати, а й чути інтонацію дитини, силу і тон голосу, швидкість мовлення. Це допоможе зрозуміти почуття, думки, устремління учнів.

Мовну особистість учителя мають вирізняти фонаційне дихання, чітка дикція. Робота над *диханням* складається з того, щоб правильним способом знайти найбільш прийнятний, здоровий тип дихання, який сприяє подоланню технічних мовних вад, що трапляються у педагогів.

Дикція (лат. *dicere* – вимовляти; *dictio* – вимова) означає «вимова». Дикція буває чітка і нерозбірлива. Для вчителя важлива правильна, чітка

вимова звуків. Недосконалість вимови заважає сприйняттю і розумінню сутності «озвученого» навчального матеріалу. Дикція виробляється за допомогою артикуляційних вправ, скоромовок, співу.

Звуки мови виникають за допомогою мовного апарату, до якого відносять гортань з голосовими зв'язками, ротову та носову порожнини, губи, язик, зуби та піднебіння. При вимові голосних звуків, наприклад, струмין повітря, вийшовши з легень і проходячи по гортані, спричинює вібрацію зімкнених напружених голосових зв'язок. Рух і положення мовних органів при вимові певних звуків називається *артикуляцією* (від лат. articulo - розчленяю).

Залежно від положення язика голосні характеризуються за місцем артикуляції і ступенем підняття язика. Якщо при вимові звука язик просувається наперед і піднімається до переднього піднебіння, утворюються голосні переднього ряду [i], [и], [e]. Якщо ж при вимові голосних язик зосереджений у задній частині рота і піднімається до м'якого піднебіння, утворюються голосні заднього ряду [a],[o], [y]. Ступінь підняття залежить від того, якою мірою спинка язика піднімається до піднебіння. Якщо спинка язика піднята вгору найвище, утворюються голосні високого підняття [i],[y]. Трохи нижче піднімається язик при вимові голосного високо-середнього підняття [и]. Ще нижче – при утворенні голосних середнього підняття [e],[o]. Майже не піднімається язик при вимові голосного низького підняття [a]. Щодо участі губ голосні поділяються на неогублені (нелабіалізовані) і огублені (лабіалізовані). Огубленими, або лабіалізованими називаються голосні, при вимові яких губи заокруглюються й витягуються вперед ([o], [y]). При вимові неогублених (лабіалізованих) губи нейтральні. Це голосні [a], [e], [и], [i] (Н.Тоцька).

Правильне відкриття рота під час вимови голосних і приголосних звуків української мови так чи інакше пов'язане з роботою нижньої щелепи

і губних м'язів та є необхідною умовою чіткості усного мовлення людини.

Виконаймо таке **артикуляційне тренування**:

Висхідне положення: На рахунок «один», «два» - скласти губи «хоботком», відірвати від зубів і висунути вперед. «Три», «чотири» - розімкнути губи, оголити зуби, але не розтискати їх, а прийняти положення посмішки. Стежте за тим, щоб ваші губи не були перенапружені. Повторіть вправу вісім-десять разів.

Темп мовлення характеризують як швидкість, з якою ми вимовляємо слова, речення, текст загалом. Темп мовлення залежить від індивідуальних особливостей промовця, його темпераменту, від теми і змісту викладу, від умов, у яких здійснюється промова.

Під *інтонацією* розуміють ритміко-мелодійну побудову викладу, яка передає його сенс і почуття за допомогою висоти тону, сили звуку, темпу мови і тембру голосу. За допомогою тонального забарвлення слів складаються протилежні за змістом речення: чи то піднесено-урочисті, чи то доброзичливі, чи то наказові, чи то грубі, чи то зневажливі і т. ін. Поза інтонацією немає ані побутового, ані художнього, ані наукового слова.

Одним із складників інтонації є наголос (лат. *accentus*), виділення одного складу, фонетичного слова чи синтагми при супрасегментному членуванні мовленнєвого потоку. Залежно від засобу виділення наголос може кваліфікуватися як *словесний* (виділення складу), *логічний* (для підкреслення найбільш важливого у відповідній мовній ситуації слова в реченні). *Емфатичний наголос* (від грец. виразність) надає виділеному логічним наголосом емоційності та експресивності: *Шанована Богом і людьми, дорога і близька серцю, наша Нелле Григорівно!* Фразовий наголос характеризується виділенням нової інформації, поданої в реченні, певною синтагмою: *Ваші праці, Ваше Слово випромінює потужну інтелектуальну та емотивну енергію, бо коріння його від славних*

пращурів, від батька і матері, від учителів, які допомогли Вам зійти на вершину державного і все ж насамперед - людського визнання).

Кожне висловлювання має фразовий наголос. Він падає на останнє слово у висловлюванні (фразі), сигналізуючи її завершення. Якщо фразовий наголос має “механічний” характер, тобто не контролюється свідомістю адресанта, то логічний наголос використовується свідомо і цілеспрямовано — для значеннєвого виділення слова у висловлюванні. Якесь слово видається адресантові найважливішим, і він посилено акцентує його, щоб привернути до нього увагу адресата (Я. Радевич-Винницький). Досвідчені ритори добре знають, що запитувати доповідача можна тільки під час фразової паузи. Граматичні паузи – це засіб граматичного впорядкування тексту; логічні – пов’язані зі змістом, логікою висловлювання.

В українській мові наголос динамічний, вільний і рухомий, однак маємо добре пам'ятати правила наголошування слів. О.Сербенська радить, зокрема, звертати увагу на наголос числівників другого десятка: *одина́дцять, двана́дцять, трина́дцять, чотирна́дцять*. В іменниках з префіксом ви- наголос подає на префікс: *ві́няток, ві́падок, ві́писка, ві́клик*, натомість *вимóва, видавні́цтво*. У трискладових іменниках віддієслівного походження наголос падає на той склад, на якому він є в інфінітиві (*чита́ння, пита́ння, навча́ння, писа́ння, завда́ння*), а в двоскладових – на закінчення (*знання, звання*, але: *вмі́ння, вче́ння*). У таблиці 2.2 показано особливості наголошування іменників.

Таблиця 2.2

Наголошування слів	
правильно	неправильно
навча́ння, завда́ння, пізна́ння, запита́ння, чита́ння	навчання́, завдання́, пізнання́, запи́тання, чи́тання

--	--

Чітка вимова слів указує на внутрішню дисципліну, натомість нечітка й "розпливчаста" - свідчить про невпевненість. Занадто голосне і квапливе мовлення створює враження нав'язування певної позиції, а занадто тихе і повільне мовлення може заважати краще сприймати смисл тексту. Своєрідне поєднання певних інтонаційних елементів у мовленні (збільшення інтенсивності голосу, різнотемпова структура фраз, емотивні інтонами, інтонами важливості тощо) засвідчує індивідуальний інтонаційний стиль. Це інтонаційна манера, в основі якої вибір варіантів інтонаційних одиниць (інтоном). Важливе значення мають, зокрема, інтонами важливості, які допомагають виділити головну інформацію, волюнтативі інтонами, що надають мовленню спонукального характеру.

Отже, майстерне мовлення вчителя – це мовлення, що звучить; це гнучкий, рухливий голос широкого діапазону, спроможний точно передавати думки і почуття (В.Сидоренко). Якщо слухачів зачаровує переконливе, емоційно насичене, колоритне мовлення учителя: спокійний, щирий, наповнений всеперемагаючим оптимізмом голос, приємний різнобарвний тембр, уміння говорити чітко, виразно, впевнено і щиро, модулюючи темп мовлення й інтонації, тонке й доречне використання засобів невербальної мови, йдеться про мовленнєвий артистизм, мовленнєвий магнетизм (терміни запропоновані О. Булатовою), уміння викликати емоційно-почуттєвий відгук в учнів: емоційно діти відразу фіксують токи добра, незвичайності, духовності, які випромінюються від педагога. Віртуозне послуговування різноманітними інтонаційними варіантами конструкцій, управління мелодикою, темпом, тембром, привернення уваги логічними акцентами та емоційним наголошенням слів – усе це уможливлює дієвий вплив Майстра на емоційно-почуттєву і вольову сфери діяльності учнів, за допомогою

різноманітних художніх засобів дає можливість розкривати гармонію, метафоричність та асоціативність образів, створених уявою митця.

Завдання

Прочитайте роздуми українського мовознавця Р.Зорівчак щодо ролі голосу. Поміркуйте, яке значення має голос для педагога, котрий виголошує доповідь? Які ознаки такого голосу?

...словозахисник, професор Львівського національного університету імені Івана Франка, дійсний член НТШ О. Сербенська вважає голос найкращим інструментом, що його створив Господь Бог: "Голос - це сукупність різних щодо висоти, сили й тембру звуків, які видає людина за допомогою голосового апарату. У кожної людини голос має свій тембр - своєрідне забарвлення, силу, звучність, які багато в чому залежать не лише від фізіологічних, вроджених особливостей, а й від того, чи людина вдосконалює свій голос, дбає про добру, чітку дикцію.

Звертаючи велику увагу на писемне мовлення, ми часто не зосереджуємося на тому, щоб гарно висловлюватися, виробляти свій голос, уміти, так би мовити, "ставити" його, пізнавати його діапазон, знати дію резонаторів, голосових зв'язок, визначати оптимальну тональність.

Не забуваймо, що успіх спілкування часто залежить від якості голосу, його тембру. Голос має широку палітру характеристик. Недаремно у "Словнику епітетів української мови" (За ред. С.Я.Єрмоленко. - К.: Довіра, 1998 р.) зафіксовано понад 300 означень до слова "голос" (і цей ряд ще не є вичерпаний!). ..

Вочевидь, диктори, актори, промовці, поети та вчителі повинні бути надзвичайно уважні до свого голосу та постійно над ним працювати.

Поміркуйте, в чому сила усного слова, яка роль голосу. Проведіть аналіз власного усного мовлення і мовлення своїх колег. Які мовленнєві помилки частіше за все трапляються? У чому їх причина? Думку обґрунтуйте.

Прочитайте текст. Розкажіть про значення інтонації у мовленні та її роль.

Інтонація — це комплекс елементів, таких, як інтенсивність, мелодика, логічний наголос, пауза, темп, тембр, діапазонна смуга й емоційна довгота. Вони є складними інтонаціями, тому ставити їх в один ряд з терміном "інтонація" не можна. Вимовляючи фразу, ми використовуємо майже увесь

комплекс інтонаційних елементів, кожний із яких виконує певну функцію. Функції інтонації різноманітні. Традиційно в лінгвістиці протиставлялися дві полярні функції: граматична — її ще називають синтаксична — й емоційна. Інтонація може виражати емоційне ставлення чи емоційний стан мовця у момент мовлення, що легко розпізнаються за тембром і темпом мовлення. Так, високий тон свідчить про збуджений (радісний чи гнівний) стан, знижена гучність чи тон — про в'ялий (спокійний) стан.

За інтонацією можна розпізнати, до якого стилю належить висловлювання: кому воно адресоване і з якою метою. Так, наприклад, розмовному стилю властива невимушеність та емоційність, науковому — доказовість, публіцистичному — пристрасть, художньому — образність та емоційність. Інтонаційні малюнки різних жанрів мовлення відрізняються один від одного і тривалістю пауз, і мелодикою, і навіть характером логічного наголосу. Темп мовлення, адресованого дітям, буде повільніший, ніж темп мітингового мовлення. Інтонація варіюється не тільки під впливом стильових особливостей. На зміну інтонації впливає стать, вік, професія, соціальний статус та ін. Звідси походять поширені вислови: “говорить, як начальник”, “учительський тон”, “прокурорський тон”, “жіноча тональність” тощо.

Отже, інтонація виконує такі функції: членує мовленнєвий потік; оформлює висловлювання в єдине ціле; розрізняє комунікативні типи висловлювання; виділяє головне; передає емоційний стан; розрізняє стилі мовлення; характеризує особистість мовця (За О. Філіповою).

Прокоментуйте міркування К. Станіславського.

Робота над інтонацією полягає не в тому, щоб щось вигадувати і витискувати з себе. Вона відбувається сама собою, якщо існує те, що вона має виявити, тобто думка про внутрішню сутність. Нехай паузи поділяють думку, що викладається, на її складові частини, але щоб кожна з цих частин не втрачала своєї належності і безперервності. Спробуйте по-різному розподілити паузу й наголоси, і ви отримуєте все нові і нові значення... паузи разом з наголосом чітко виділяють головне слово, виносять його, немов на таці, і подають окремо від інших.

Від часу та від звички зафіксовані слова починають вимовлятися механічно і підпадають під владу м'язів язика. Такі слова вимовляються, обминаючи свідомість. При цьому відбувається роз'єднання тексту і підтексту. Слова стають пустими, бездушними, холодними, не зігрітими, не виправданими думкою, формальними. Так виникає зміщення і мимовільне словоговоріння, що випереджає роботу думки, почуття, волі та всіх душевних елементів. Вони плентаються за механічно вимовленим словом, як подорожній услід потягу на залізниці.

Підготуйте усне міркування на тему: “Навіть найкраща думка, висловлена не- виразно, втрачає свою цінність”.

У чому виявляється індивідуальний стиль мовлення учителя? Які інтонаційні елементи маркують індивідуальний інтонаційний стиль?

Виконайте аналіз педагогічної ситуації: поведінку вчителя і учнів, репліки комунікантів. Визначте, які основні напрями повинні бути в роботі класного керівника в такому колективі?

"Намалюйте" мовний портрет учительки з урахуванням аналізу семантики мови жестів, мовлення.

„У шостому „Б” ніщо не віщувало грози. І раптом... Слова важко підібрати, аби точно визначити ситуацію. Комедія та й годі! Почалась вона з нічого. Вчителька історії, Ольга Григорівна, приготувалась опитувати учнів, коли у клас влетів спітнілий Тодос.

- Заспокойся і поясни, чому спізнився, - стримано сказала вчителька.

Тодос прилизав чубчик, заметушився, повернувся, щоб щільніше причинити за собою двері, і в цей момент клас здригнувся від реготу.

- Що сталось? - Ольга Григорівна, постукуючи олівцем по графіну, заспокоювала клас.

- Тодоса промаркірували, щоб не загубився серед диких качок, - пирснула дівчинка на першій парті.

Два роки тому на ставку, що густо заріс очеретом, поселилися крижні, чирки, лисухи. Вони спокійно плавали, виводили потомство. Люди не чіпали їх. Нікому й на думку, не спадало полювати на ставку. Тодос збагнув швидко: дістав довге вудилище, почепив на гачок шматок булки - і в очерет. Та й не один, а з ватагою. Батьків не раз викликали в школу, сільраду, штрафували, а Тодосові хоч би що. І ось тепер сталося: на спині Тодоса білою фарбою було виведено літери ТТД, а під ними красувалася качка.

- Що ти зробив з собою? - вжахнулась Ольга Григорівна. - Обережно знімай піджак, бо фарба свіжа, вимажешся.

Тодос почервонів, аж заїкатися став:

- Н-не знаю... Піджак мій... Хтось із-з наших. Я знаю, з-з наших. - І до Забари: - Бароне, чого посміхаєшся? Твоя робота?!

- Ти що, м'яса об'ївся?! - відрізав Забара.

- А хто ж?! Я тобі покажу! В порошок зітру!

- Тодосе, не кричи, ти в класі не один. Мерщій у майстерню, там є розчинники, попроси хлопців, щоб почистили,- мовила Ольга Григорівна і звернулася до класу: - Признайтеся, хто додумався до такого штукарства?

- Яке штукарство? - піднявся Марочкін. - Тодосу захотілось увіковічити своє ім'я в аббревіатурі. Зараз модно так. От і написав: ТТД - Тарахуна Тодос Данилович...

Клас онімів. Ольга Григорівна на якусь мить розгубилася. Потім сказала:

- Ну й Марочкін! Язик у тебе...

- А хіба не так? - Колька напустив на себе міну ображеного. - Так! Так! - заступився Забара, а на вухо прошепотів Марочкіну: „Молодець, Маестро, тобі в клубі веселих і кмітливих ціни не буде”.

Уся школа знала, що Марочкін за словом у кишеню не полізе. Начитався книжок, журналів - легко, невимушено шикує своєї ерудицією. Ольга Григорівна так і не второпала, що до чого. Її здивував не так Тодос із своєю черговою витівкою, як Марочкін. В учительській вона задумливо розкладала зошити, папери, а перед очима стояв Колька. Не по роках самовпевнений, гоноровитий, не кожний дорослий насмілиться так поводити себе з подібної ситуації. «Маестро...- усміхнулася вона - влучне прізвисько дали йому... Славний хлопчина. І все ж таки, що між ними сталося? З Тодосом грубо пожартували чи, може, в нього справді вистачило розуму наліпити ТТД? А качка?... Зійдуться колеги, розкажу...”.

[Троценко О.Г. Фантазія сьомого уроку: Повість: Для серед. шк. віку. – К.: Веселка, 1989. – С. 26 - 28].

2.4. Невербальна комунікація учителя

За даними фахівців, учитель до 50-90 відсотків інформації отримує з жестів, міміки, інтонації, постави, погляду. У професійній діяльності учителя значну роль відіграють засоби невербальної комунікації, до яких дослідники відносять: рухи і позу тіла (поштовхи, жестикуляція; кивок головою), що використовують для схвалення, підтвердження або заперечення чого-небудь, а також як сигнал для діалогу партнерові; міміку («мову обличчя», буває статична, рухлива і виразна), яка дає можливості для широкої інтерпретації емоцій або прихованих почуттів; жести або «мову рук», які супроводжують мовлення, виділяючи щось чи спростовуючи, виражаючи невдоволення, вітання тощо; погляд («мову очей»), що дозволяє зчитувати найрізноманітніші оцінки висловлюваного

чи самої ситуації; зовнішній вигляд як своєрідну рекламу ділових партнерів одне одному.

Невербальні засоби мають певні переваги перед вербальними: вони сприймаються безпосередньо і тому впливають сильніше, незважаючи на свою короткочасність; передають найтонші відтінки ставлення, оцінки, емоцій, нарешті, можуть передавати інформацію, яку важко або з яких-небудь причин незручно висловити словом. Невербальні засоби виникають на різних етапах спілкування, доповнюючи вербальне повідомлення, заміщуючи пропущений вербальний компонент чи комбінуючись із вербальними засобами, часто забезпечуючи більшу повноту розуміння повідомлення.

Розглянемо особливості невербальних засобів професійної діяльності учителя. *Жести* (від фр. geste – діяння) – це рухи тіла, що супроводжують наше мовлення, підсилюючи інформацію, увиразнюючи наші переживання. Кожний жест має бути виправданим і доцільним. Механічні жести (привітання; запрошення співрозмовника до кімнати та ін.) побутового характеру. Серед описових жестів виділяють жести як вказівка на означених об'єктах, що перебувають безпосередньо перед його очима, і жести, за допомогою яких учитель допомагає учневі «намалювати» ту чи іншу картину дії. Психологічні жести виражають особливості психічного стану особистості. Комунікативні жести увиразнюють дії щодо привернення уваги, вітання і прощання, модальні жести виражають значення незнання, заперечення, пригніченості, вдячності, схвалення, згоди, подиву.

Важливу роль відіграє постава. Закритий вид постави, коли людина намагається зайняти якомога менше місця у просторі, означає недовіру, незгоду, протидія, критика; відкритий вид (на весь зріст) – довіру, згоду, доброзичливість. Виразна постава є окрасою педагога, виражає його

гідність, упевненість. Постава, як і всі рухи має вирізнятися простотою, природністю, м'якістю, доброзичливістю.

Міміка (від гр. *mimikos* – наслідувальний) – це виразні рухи м'язів обличчя, що допомагають виявляти свої думки, почуття. За допомогою очей, наприклад, передають точні сигнали про стан людини. Міміка обов'язково повинна доповнюватися пантомімікою (це виражальні рухи всього тіла людини або окремих його частин, пластика тіла). Пантоміміка допомагає педагогу виокремити основне, намалювати образ. Важлива роль посмішки. Відкрита, сердечна посмішка приваблює. Невід'ємною частиною невербального спілкування є рукостискання, поплескування, дотики.

Завдання

Прокоментуйте текст.

Не секрет, що діти хочуть мати вчителя із приємною зовнішністю, вихованого, з витонченими манерами, елегантно одягненого, із гарною модною зачіскою, привабливим макіяжем, бездоганно чистого і охайного. Навіть учні початкових класів легко вирізняють учителів і пишаються ними, запевняючи всіх, що у них «найкраща вчителька». Загальне сприйняття вчителя, його особистості, внутрішнього стану, формування довіри чи недовіри до його слів починається із враження, створеного його зовнішнім виглядом, стійкими категоріями: – фізичний вигляд; – оформлення зовнішності; – засоби виразної поведінки. Педагог формує морально-етичні погляди і смаки вихованців. Будь-яка деталь у його зовнішності й поведінці має виховне значення. Тому він повинен одягатися елегантно. Водночас його одяг має бути зручним для виконання необхідних педагогічних операцій: писання на дошці, роботи з демонстраційними матеріалами, нахилання, ходіння між рядами парт тощо. Уміле використання кольору, фактури, доповнень (гудзиків, пряжок тощо) також позитивно впливає на емоційний настрій учнів, дисциплінує їх, сприяє формуванню почуття міри, не відвертає уваги від навчальних занять. Естетичний смак потрібен йому і щодо використання інших компонентів зовнішнього вигляду (зачіска, косметика, прикраси).

Єлізавета Михальчук

Прочитайте текст. Виділіть найважливіші думки. Як ви досягаєте

тональності?

Тональність — одне зі стрижневих понять процесу спілкування... Порушення тональності може стати причиною непорозумінь, образ, навіть комунікативних не-вдач. Ще давньогрецький учений Аристотель свого часу зауважив: “Якщо промовець говорить жорстким тоном ніжні речі, або ніжним тоном жорсткі, він перестає бути переконливим”. Важливим складником тональності спілкування є індивідуальна манера побудови висловлювання, зокрема вимовляння звуків, інтонування фраз, темп мовлення, паузи тощо.

Вибір мовцем необхідної тональності залежить від його характеру, настрою, оточення, мети розмови, особи співрозмовника тощо. Правильна тональність спілкування — основа успішного формування власного іміджу і джерело досягнення потрібного комунікативного ефекту.

Динамічність усного мовлення досягається висотою, силою, гучністю, тембром звучання тощо. Разом з іншими чинниками (психологічними, соціальними, етичними, естетичними, ситуативними тощо) названі вище складники створюють сприятливу для спілкування атмосферу (За Ф.Бацевичем).

Проаналізуйте діалог матері і сина. Які мовні засоби використовує автор, щоб показати характер хлопчика? Які засоби невербальної комунікації використовують герої уривку? З якою метою?

„У неділю Юрко, учень другого класу, прокинувся рано і весело сказав:
- Мамо, сьогодні ми підемо до лісу.
- Дощ сильний, - відповіла мама, - ллє немов з відра. Не підете ви до лісу.

Юрко подивився у вікно. На дворі були калюжі. Небо затягли сірі хмари. Юрко сів коло столу і заплакав...

У понеділок Юрко прокинувся також рано. Відчинив вікно. Сонячне світло освітіло всю кімнату.

Юрко сів біля вікна і заплакав.

- Чому ж ти і сьогодні плачеш? — здивувалася мама.

- Сьогодні треба з лопатою йти до школи. Ділянку копати.

Мама подивилася на сина і тяжко зітхнула. Потім тихо сказала:

- Добре, що сонечко світить... Якщо б і сьогодні ішов дощ, як би я дізналася, що ти ледар?”

[Сухомлинський В. Добре, що світить сонце? // Сухомлинський В. Пшеничний колосок. — К.: Веселка, 1985. — С.20.]

Мовлення педагога виховує, просвіщає і навчає. Важливо, щоб педагог не говорив мовою підручника, а передавав знання “своєю”, доступною для класу мовою, щоб відчував, розумів і любив дітей, прагнув створити необхідний емоційно-інтелектуальний комфорт і для учнів, і для себе, отримуючи від цього моральне задоволення. То в чому ж таємниця творчості вчителя? Прочитайте текст, керуючись засобами невербального мовлення.

“Де найперша таємниця творчості вчителя? Однозначно – в конспекті уроку, точніше у великій праці по підготовці до нього, неповторного, єдиного як прожите життя, як неповторне свято єднання вчительської душі з душами своїх вихованців.

Друга таємниця творчості педагога в його відмові йти по протореній стежці, в його звичці знаходити нестандартні рішення будь-якої проблеми.

Кого люблять діти? Хто не такий як всі, хто щодня радує їх новинкою, хто не буденно сіра, а святкова творча особистість. Це не лише божий дар, цьому можна навчитися у вузі. У нашій школі є правило – два уроки на місяць учитель розробляє в деталях і показує пробу своєї творчості колегам, збагачуючи скарбничку колективного досвіду. Тут і диференціація, тут і розвиток, і становлення особи, тут і цілісна картина світу через інтеграцію предметів в одній темі та проведення дискусії при громадському огляді знань.

Третя таємниця творчості вчителя в його повній свободі вибору форм і методів. Без неї він задихнеться. Вимога єдина - знання ґрунтовні з сумнівом і доказом, з у власною думкою і елементом наукового дослідження.

Четверта таємниця демократизації навчання, в поєднанні з високою вимогливістю, турботою про здоров'я дитини.

П'ята таємниця – пробудження і розпізнавання у дітей природної обдарованості, яку всіма силами і вмінням педагога слід підтримати, розвинути, досягти найвищого рівня творчості у вибраній галузі.

Шоста таємниця – стимул, стимул і ще раз стимул.

Висновок-аксіома. Без творчого вчителя не може бути ні нової школи, ні нового суспільства, ні вільної України.

Творчість, як прояв новизни в створенні духовних і матеріальних цінностей, потребує свободи і підтримки. ”

[Захаренко О. Поради колезі, народжені в школі над Россю. // Освіта України. – 2005. - №59-60]

2.5. Внутрішня техніка учителя-словесника

...Без особистого безпосереднього впливу вихователя на вихованця, що проникає в характер,- писав К.Ушинський, - навчання не можливе. Тільки особистість може діяти на розвиток і визначення особистості, тільки характером можна сформувати характер. Причини такого морального магнетизування приховані глибоко в природі людини.

Учитель ХХІ століття має володіти новим педагогічним мисленням, ціннісною установкою якого має бути пріоритет індивідуальності, саморозвитку, самоучіння особистості, – зазначає І.Зязюн. Поняття «саморозвиток» учені (І.Бех, С.Гончаренко, І.Зязюн, В.Рибалка та ін.) розглядають як цілеспрямований процес, що усвідомлений і керований особистістю, відбувається як під впливом середовища, так і потреб, мотивів, інтересів та установок, і в результаті якого відбувається удосконалення фізичного, розумового, морально-етичного й естетичного потенціалу людини, розгортання її індивідуальності (Е.Кокарева). Творчий саморозвиток – це вмотивована, рефлексивна діяльність, спрямована на вдосконалення творчих особистісних якостей, що забезпечує успішну професійну та життєву самореалізацію. Його основними сферами виступають професійна діяльність та особисте життя.

Важливими складниками саморозвитку вчителя фахівці вважають навички саморегуляції. Зокрема, важливим є самонавіювання, психологічний вплив людини на саму себе з метою вироблення нових установок, максимальної мобілізації своїх сил і волі, набуття навичок самовладання. Важливу роль відіграє аутотренінг, цілеспрямоване самонавіювання заспокоєності, упевненості, переконання, самонаказу, самозаохочення, самопокарання за допомогою словесних формул з метою формування чи зміцнення певних рис чи якостей особистості, обов'язкових

для досягнення власного вдосконалення, віри в себе, управління собою навіть у найскладніших ситуаціях.

Фахівці пропонують кілька формул самонавіювання, які можна проговорювати “про себе” або вголос вранці чи ввечері.

- формула «Упевненість у собі»: “я людина смілива і впевнена в собі; я все вмію, все можу і нічого не боюся”;

- формула «Я готовий до діалогу» перед складною розмовою: “я спокійний і впевнений у собі; у мене правильна позиція; я готовий до діалогу та взаєморозуміння”;

- формула «Зняття втоми»: “я повен сил і енергії, я готовий продовжувати роботу на рівні своїх найвищих можливостей; я повен сил і енергії, у мене енергійні, здорові, молоді нерви, у мене невтомне, молоде, богатирське серце”.

Важливими складниками саморозвитку вчителя фахівці вважають самоаналіз, вивчення стану, результатів своєї професійної діяльності, оцінки власних здібностей, професійних можливостей; визначення шляхів удосконалення власного рівня педагогічної майстерності через формальну, неформальну, інформальну освіту, здатності до інтегральної регуляції природних, психічних, особистісних станів, якостей, властивостей, здійснювана свідомістю, вольовими та інтелектуальними механізмами, що виявляється у мотивах поведінки і реалізується у впорядкованості професійно-педагогічної діяльності і поведінки.

З метою розвитку педагогічної майстерності, формування міжособистісної компетентності проводять тренінги-тренування з психотерапії, псіхопрофілактики і психогігієни. Тренування аутогенне (використання спеціальних вправ для досягнення фізичної і психологічної релаксації, подолання стресових станів, прискореної мобілізації духовних можливостей) поєднує самонавіювання і саморегуляцію, її прийоми

допомагають керувати емоціями, відновлювати сили і працездатність, знімати напруження. Тренінг спілкування спрямований на здобуття знань, умінь, навичок, корекцію і формування установок, необхідних для успішної професійно-педагогічної діяльності. Тренінг акмеологічний, за В.Сидоренко, спрямований на вдосконалення особистості фахівця, його професійних мотивів і цінностей, професійної самосвідомості, формування окремих видів професійно-педагогічної діяльності або професійно-педагогічного спілкування; формування прийомів оволодіння емоційними станами у професійно-педагогічній діяльності; стимулювання вміння взаємодіяти з колегами, батьками. Особливістю тренінгу акмеологічного є опанування комунікативних, особистісно-організаційних, психокорекційних, розвивальних і професійних психотехнологій та переведення їх на рівень навичок у змодельованих ігрових ситуаціях. Результатом тренінгу акмеологічного є зростання педагогічної майстерності вчителя-словесника, перехід на новий рівень професіоналізму.

Для оцінки реалізації потреб учителя у розвитку й саморозвитку фахівці розробляють різні діагностики. Перевірмо себе за цими діагностиками.

Відповідаючи на питання анкети, поставте, будь ласка, бали, що відповідають Вашій думці:

5 – якщо дане твердження повністю відповідає дійсності

4 – скоріше відповідає, ніж ні

3 – і так, і ні

2 – скоріше не відповідає

1 – не відповідає

№	Перелік професійних знань, умінь і установок учителя	Оцінна шкала				
		«1»	«2»	«3»	«4»	«5»
1.	Я прагну вивчити себе					
2.	Я залишаю час для розвитку, як би не був (була) завантажений(а) справами					

3.	Перешкоди, які виникають у професійній діяльності, стимулюють мою активність					
4.	Я шукаю зворотний зв'язок із суб'єктами навчального процесу, оскільки це допомагає пізнати й оцінити себе					
5.	Я аналізую свою діяльність, виділяючи для цього спеціальний час					
6.	Я аналізую свої почуття і досвід					
7.	Я багато читаю					
8.	Я широко дискутую з питань, що мене цікавлять					
9.	Я вірю у свої можливості					
10.	Я прагну бути більш відкритою людиною					
11.	Я усвідомлюю той вплив, що справляють на мене учні, колеги, батьки, адміністрація					
12.	Я керую своїм професійним розвитком одержую позитивні результати					
13.	Я одержую задоволення від освоєння нового					
14.	Відповідальність не лякає мене					
15.	Я позитивно ставлюсь щодо просування по службі					

Підрахуйте суму балів.

Від 55 балів і більше – Ви активно реалізуєте потреби у саморозвитку і самореалізації. Так тримати!

Від 36 до 54 балів – у Вас відсутня сформована система у саморозвитку і самореалізації. Під лежачий камінь вода не тече! Почніть із найпростішого: проаналізуйте, що заважає Вам рухатись вперед, що залежить від Вас, а що від учнів, колег, адміністрації. Продумайте, як нейтралізувати ці бар'єри у своїй професійній діяльності. Заплануйте конкретні шляхи, що допоможуть побачити динаміку зростання Вашої педагогічної майстерності: відвідайте майстер-клас колеги-словесника, критично проаналізуйте свій власний урок мови(літератури), оберіть пролонговану інноваційну модель курсової підготовки.

Від 15 до 35 балів – Ви перебуваєте в стадії зупиненого саморозвитку. Згадайте загальновідоме: «Учитель живе доти, доки він вчиться». Спробуйте виявити ті бар'єри, які заважають Вам саморозвиватись і самореалізовуватись. Дайте відповідь на запитання, чому у Вас настає педагогічне старіння? Зробіть перший крок: проведіть за новою формою,

освітньою технологією урок, виберіть інноваційну методичну тему, актуальну для Вашого закладу і дітей, попрацюйте над плануванням розвитку самоосвітньої, методичної, комунікативної компетентності. Усе залежить тільки від Вас і Вашого бажання не зупинятися на досягнутому, А РУХАТИСЬ ТІЛЬКИ ВПЕРЕД.

Джерело: розроблено В.В. Сидоренко

Методика діагностики здатності учителя до саморозвитку (модифіковано на основі опитувальника Т.І. Шамової). Будь ласка, оцініть у балах запропоновані твердження

„5” – це твердження повністю відповідає дійсності;

„4” – скоріше відповідає, ніж ні;

„3” – і так, і ні;

„2” – скоріше не відповідає;

„1” – не відповідає.

1. Я намагаюсь вивчити себе.
2. Я залишаю час для розвитку, якщо не зайнятий роботою або домашніми справами.
3. Труднощі, що виникають, стимулюють мою активність.
4. Я шукаю зворотний зв'язок, бо це допомагає мені дізнатися та оцінити себе.
5. Я рефлексую свою діяльність, відводячи для цього спеціальний час.
6. Я аналізую свої почуття та досвід.
7. Я багато читаю.
8. Я просто дискутую з питань, які мене зацікавили.
9. Я вірю у власні сили.
10. Я прагну бути більш відкритим.
11. Я усвідомлюю той вплив, який справляють на мене оточуючі.
12. Я керую своїм професійним розвитком та отримую позитивний результат.
13. Я отримую задоволення від опановування нового.
14. Зростання відповідальності не лякає мене.
15. Я позитивно б ставився до мого кар'єрного ростання.

Уміння самості – необхідна складова в динамічному русі професіонала до вершин педагогічного акме, важливий компонент професійного зростання та самовдосконалення. Будь ласка, оцініть наявність у себе (у балах від 0 до 10) запропоновані уміння.

1. Я вмію ставити мету та самоаналізувати власні потенційні можливості.

2. Я вмію стратегічно прогнозувати самовдосконалення та саморозвиток свого педагогічного потенціалу.
3. Я вмію перетворювати потенційні можливості професійно-педагогічного самовдосконалення в актуальні надбання особистості.
4. Я вмію розширювати „ареал” власних можливостей самовдосконалення, переходячи на новий рівень саморозвитку.
5. Я вмію долати та запобігати негативним психологічним явищам (професійним деформаціям), що обмежують, зводять на нижчий рівень професійно-педагогічне самовдосконалення.
6. Я вмію підноситися над буденністю, розглядати себе з позицій покращення, реалізації ідеалів Краси, Істини, Добра в повсякденному житті.
7. Я вмію професійно здійснюватися, самостверджуватися, само реалізовуватися.
8. Я володію рефлексивно-аналітичними вміннями, що накреслюють подальший вектор професійно-педагогічного самовдосконалення;
9. Я володію вміннями рефлексивно-узагальнювального аналізу, що визначають ефективність роботи із самовдосконалення викладачів гуманітарних спеціальностей (За Г.Цветковою).

МЕТОДИКА ДЛЯ ВИЗНАЧЕННЯ РІВНЯ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ РЕФЛЕКСІЇ

Оцініть 25 тверджень, використовуючи 5-бальну шкалу (За Г.Цветковою).

- 1 бал – абсолютно не погоджуюся;
- 2 бали – не погоджуюся;
- 3 бали – частково погоджуюся, частково ні;
- 4 бали – погоджуюся;
- 5 балів – абсолютно погоджуюся.

Поставте знак “+” у тій графі бланку, що відповідає Вашій думці з приводу нижче наведених тверджень.

Перелік тверджень.

1. “Я вже давно нічого не змінюю у стилі своєї педагогічної діяльності”.
2. “Я часто роздумую над тим, який я маю вплив на студентів /учнів”.
3. “Я рідко задумуюсь над тим, чи правильне в мене самого уявлення про себе як фахівця?”.
4. “Мене мало хвилює те, яким викладачем насправді Я є”.

5. "У мене, як правило, немає суперечливих переживань із приводу моєї педагогічної діяльності".
6. "Я вважаю, що студенти часто помиляються в оцінках викладачів і тому не треба зайво перейматися тим, як вони оцінюють мене як особистість".
7. "Часом відчуваю, що я насправді є не тим учителем, яким покликаний бути".
8. "Коли я намагаюся згадати, яким учителем я був у минулому, то мені важко це відтворити".
9. "Я рідко переживаю конфлікти у своїй професійній діяльності".
10. "Часом я думаю, що знаю про особливості педагогічної діяльності колег краще, ніж про власну педагогічну діяльність".
11. "Здається, що, всупереч моїй волі, мої уявлення про себе як учителем змінюються досить часто".
12. "Думаю, що не варто так докладно задумуватися над проблемами власної педагогічної діяльності, бо життя й так створює проблеми, які треба розв'язувати".
13. "Не думаю, що навіть якби я хотів, я не зміг би собі відповісти, яким насправді викладачем я є".
14. "У цілому, я не маю чіткого уявлення про те, яким я є викладачем".
15. "Мені часто важко висловити думку про власну педагогічну діяльність, бо насправді це важко зробити".
16. "Мені часто вдається знайти вихід з проблемних ситуацій, які виникають у моїй педагогічній діяльності".
17. "Якби мене просили описати себе як викладача, то це було б для мене важким завданням".
18. "Думаю, що викладачу не варто надто перейматися проблемами своєї педагогічної діяльності".
19. "Мене не цікавить думка моїх колег-викладачів про мене як викладача".
20. "Я вважаю, що студенти часто помиляються в оцінках викладачів і тому не треба зайво перейматися тим, як вони оцінюють мене як фахівця".
21. "Бувають періоди, коли я докладаю зусиль, щоб змінити свій стиль викладання на більш ефективний".
22. "Я давно не задумувався над ефективністю власної викладацької діяльності".
23. "Я рідко задумуюся над перебігом моєї педагогічної діяльності".
24. "Мене давно не охоплювали переживання щодо моєї педагогічної діяльності".
25. "Я давно вже не задумувався щодо своїх можливих професійних помилок".

26. “Часто в мене немає душевних сил, аби зосередитися, щоб вийти з конфліктної ситуації, яка виникає на роботі”.
27. “Я вважаю, що студенти часто помиляються в оцінках викладачів і тому не треба зайво перейматися тим, як вони оцінюють мене як науковця”.
28. “Я давно не задумувався щодо неефективності моєї роботи”.
29. “Я рідко задумуюся щодо своїх професійних проблем, труднощів”.
30. “Мені часто не вдається конструктивно змінювати мої негативні переживання з приводу моєї викладацької діяльності на позитивні”.

Опрацювання результатів:

Шкали 1, 2, 3, 4, 6, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 17, 18, 19, 20, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28 переводяться в низхідну шкалу (інверсія).

Показник рівня ПРВ обчислюється через знаходження суми балів за всіма пунктами та за вищих значень відображає вищий рівень професійної рефлексії викладача. Вважаємо, що сума балів 0-50 відповідає низькому рівню професійної рефлексії; 51-100 балів – середньому рівню професійної рефлексії; 101-150 – високому рівню професійної рефлексії.

Вправи (За Г.Цветковою)

Промінь

Прийміть зручну позу. Сконцентруйте можливості Вашої фантазії та уявіть, що всередині вашої голови, у верхній її частині, з'являється світлий промінь, який повільно й поступово рухається згори вниз і повільно й поступово освітлює обличчя, шию, плечі, руки теплим, рівним і розслаблюючим світлом. Під дією променя розгладжується шкіра, зникає напруження в ділянці потилиці, зменшується і зникає зморшка на лобі, опускаються брови, “охладжуються” очі, послаблюється напруженість у куточках вуст, опускаються плечі, звільняються шия і грудна клітка. Внутрішній промінь ніби формує нову зовнішність спокійної, розслабленої людини, задоволеної собою і своїм життям, професією і учнями.

Виконайте вправу декілька разів. Ви отримаєте задоволення і навіть насолоду.

“Що таке “добре” і що таке “погано”?

На чистому аркуші паперу зліва в колонку напишіть приблизно 10 негативних аспектів вашої життєвої ситуації, які будуть мати небажані наслідки для Вас. Після цього справа, навпроти кожного аспекту, записуємо теж 10 позицій, в яких відмічено позитивні сторони існуючої ситуації.

Одночасні дії

Щоб на власному досвіді переконатися, що зайве фізичне напруження паралізує активну діяльність, заважає творчому процесу,

спробуйте відчути, що таке напруження і свобода м'язів: спочатку напружте, відчуйте ту чи іншу групу м'язів, а потім відчуйте м'язову радість від їх розслаблення.

Дерево

Відчутне послаблення внутрішньої напруги досягається в тому випадку, коли людина зуміє виконати дію децентрації: “зняти” центр ситуації із себе і перенести на який-небудь предмет або зовнішні обставини. Децентрація дозволяє “викинути” негативний стан у зовнішнє середовище і таким чином позбутися його. Рольова децентрація пов'язана з перевтіленням людини, уявним входженням в іншу ситуацію.

Дорогою додому, в транспорті уявляйте себе деревом (яким Вам подобається, з яким легше себе ототожнити), детально програвайте у свідомості образ цього дерева: його могутній чи гнучкий стовбур, розкішне листя, відкриту назустріч сонячному промінню крону, циркуляцію живильних соків, коріння, що міцно вросло в землю. Важливо відчути “в собі” живильні соки, які витягує із землі коріння. Земля – це символ життя, коріння – символ стабільності, зв'язку людини з реальністю.

Тест

Визначте рівень власної емоційної стабільності за системою запитань Айзенка. Відповідаючи на запитання, підрахуйте кількість позитивних відповідей. За кожен позитивну відповідь нарахуйте собі 1 бал.

1. Чи часто ви відчуваєте потребу мати друзів, які вас розуміють, можуть підбадьорити, втішити?
2. Ви вважаєте, що вам важко відповідати “ні”?
3. Чи часто у вас бувають спади та піднесення настрою?
4. Чи часто ви відчуваєте себе нещасним(ою) без достатніх на те причин?
5. Чи виникає у вас почуття ніяковості й хвилювання, коли ви хочете розпочати розмову із симпатичним(ою) незнайомцем(кою)?
6. Чи часто ви тривожитеся з приводу того, що зробили або сказали щось таке, чого не слід було робити або говорити?
7. Чи легко вас образити?
8. Чи правильно, що ви іноді сповнені енергії так, що все горить в руках, а іноді зовсім мляві?
9. Чи часто ви мрієте?
10. Чи часто вас непокоїть почуття вини?
11. Чи вважаєте ви себе людиною збудливою і чутливою?
12. Чи часто, виконавши якусь важливу справу, ви відчуваєте, що могли б виконати її краще?

13. Чи буває, що вам не спиться через те, що різні думки лізуть у голову?
14. Чи буває у вас серцебиття?
15. Чи бувають у вас напади тремтіння?
16. Чи хвилюєтесь ви стосовно якихось неприємних подій, які могли б відбутися?
17. Чи часто вам сняться кошмари?
18. Чи турбує вас який-небудь біль?
19. Чи можете ви назвати себе нервовою людиною?
20. Чи легко ви ображаєтесь, коли люди вказують на ваші помилки в роботі або на ваші особисті недоліки?
21. Чи непокоїть вас почуття, що ви чимось гірші за інших?
22. Чи дбаєте ви про своє здоров'я?
23. Чи страждаєте ви через безсоння?

Для особи, яка набрала 12 і більше балів, характерна низька емоційна стабільність.

Менше 12 балів свідчать про те, що емоційна стабільність юдини сформована на достатньому рівні.

Проаналізуйте внутрішнє мовлення вчительки. Як заохотила вчителька Юлю до навчання? Які ефективні прийоми використала вчителька?

„До нашого класу прибула нова учениця Юля. Програмного матеріалу за 3 клас вона не знала. Дуже слабо читала, додавала і віднімала тільки в межах 10.

Спочатку дівчинка всі завдання в зошитах виконувала тільки на „незадовільно”. Щоразу вона із заздрістю дивилась на тих учнів, чиї роботи в кінці уроку відмічались. І от на одному з уроків Юля голосно розплакалась: „Я ніколи не одержу оцінку!” Діти принишкли. А я поставила перед собою завдання у будь-що зацікавити Юлю навчанням, дати їй можливість повірити в свої сили, відшукати в ній хоч що-небудь, за що можна буде заслужено похвалити. Пильно придивляючись до дівчинки на кожному уроці, я помітила особливе пожвавлення Юлі на уроці образотворчого мистецтва. Виявилось, що їй подобається малювати фарбами. Дуже ретельно готувалась я до наступного уроку образотворчого мистецтва, продумуючи, як зацікавити ученицю. Для Юлі приготувала альбом, пензлик, фарби. Під час уроку я непомітно для Юлі допомагала їй у роботі. Малюнок був непоганий. А коли дівчинці дозволили помістити свою роботу на виставку, то радості не було меж. Разом з нею раділи і всі учні. У ці хвилини я ніби прочитала на обличчі Юлі вдячність, а в очах спалахнув вогник слабкої віри в свої сили. [Логачевська С.П. Дійти до кожного учня / За ред. О.Я. Савченко. – К.: Рад.шк., 1990. – С.6.]

РОЗДІЛ 3

МАЙСТЕРНІСТЬ ПЕДАГОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ

УЧИТЕЛЯ-СЛОВЕСНИКА

Слово на уроці – це стежечка до дитячого серця і найтонший інструмент, яким ми, педагоги, доторкаємося до вразливої душі.

В.Сухомлинський

3.1. Поняття педагогічного спілкування

Педагоги, психологи розглядають спілкування як умову психічного розвитку особистості, складний і багатогранний процес взаємодії і взаємовпливу індивідів один на одного, процес їх співпереживання і взаємного розуміння. На думку В. М'ясищева, у спілкуванні відображені стосунки людей з урахуванням їхньої різноманітної активності, вибіркості, позитивного або негативного характеру. Учений доводив значну роль взаємовідносин у характері процесу взаємодії та результату. Спілкування може впливати на характеристики психічних процесів, психічних станів і властивостей людини, істотно змінювати або перебудовувати їх. В.Кан-Калик головним у процесі спілкування визначив виразне, яскраве мовлення, точність і одночасно дієвість визначень, здатність викликати образне бачення матеріалу.

Поряд із терміном «спілкування» уживаний і термін «комунікація». Аналіз лінгвістичних, філософських, психологічних, педагогічних джерел засвідчує: фахівці як ототожнюють їх, так і розрізняють або включають одне поняття в інше. Зокрема, Ф. Бацевич, Т. Яшенкова ототожнюють значення цих понять, пояснюючи, що комунікація здійснюється в умовах спілкування переважно засобами мови. Т. Наumenко наголошує, що у процесі спілкування відбувається збагачення змісту інформації, а у процесі комунікації відбувається зворотне: з причин одnobічності передачі інформації частина її змісту втрачається. На рівнях міжособистісної та

міжгрупової взаємодії можуть здійснюватися комунікативні акти, які характеризуються і як спілкування, і як комунікація. Л. Савенкова зазначає, що поняття комунікація включає спілкування. Г. Андреева доводить, що ширшим є спілкування, у структурі якого виділяють комунікативний компонент, або власне комунікацію, яка полягає в обміні інформацією між суб'єктами; а також інтерактивний компонент, тобто організацію взаємодії, обмін діями, а не тільки знаннями й ідеями; перцептивний компонент, тобто процес сприймання й пізнання одне одного партнерами зі спілкування, встановлення взаєморозуміння.

О. Матяш на підставі ґрунтовного аналізу зарубіжних наукових джерел простежила, що у 50-60-х рр. XX століття була сформована така галузь знань, як міжособистісна комунікація, а у 80-рр. XX ст. – на початку XXI ст. у зв'язку з розвитком прагматики, теорії соціальної взаємодії, семіотики, діалогіки комунікація розглядається вже як соціальний процес, що позначений не лише інтерактивним, а передусім трансактним характером, тобто будь-який комунікативний процес включає в себе як конкретну ситуацію спілкування, так і минулий досвід спілкування з проекцією на майбутній, тобто ми беремо участь у спілкуванні безкінечно. Саме у спілкуванні знаходить вияв індивідуальність кожної особистості, яка вільно володіє словом, розмірковує, вміє позиціонувати себе на ринку праці. Це динамічний процес створення нової спільності, стан людського буття, спосіб людського існування; це, власне, саме життя, процес, в якому вербальними і невербальними засобами мови конструємо не тільки свою соціальну реальність, а й своє власне «Я».

Видатний психолог І. Юсупов акцентував значну увагу на емпатійному спілкуванні, ефективність якого ґрунтується на єдності *афективного* (позитивна установка на співбесіднику), *власне комунікативного* (обмін інформацією між суб'єктами), *перцептивного*

(сприймання й пізнання один одного партнерами зі спілкування, встановлення взаєморозуміння), *інтерактивного* (взаємодія партнерів зі спілкування).

Велике значення у педагогічній діяльності учителя належить сформованості уміння спілкуватися, бо саме на основі спілкування базується взаєморозуміння з учнями, від чого залежать авторитет і успіхи педагога, а також емоційно-психологічний стан і настрої комунікантів. Відповідно до обставин і умов спілкування педагогу доводиться визначати безліч правильних рішень, робити це швидко й непомітно для вихованців. А якщо це спілкування ведеться згідно з нормами мовленнєвого етикету та відповідно до умов ситуації спілкування, ураховуючи всі її складові, то в такому випадку можна було б говорити про досягнення гармонії у стосунках між учителем і школярами. А.Макаренко власним прикладом доводив, що головними у спілкуванні учителя й учнів повинні бути взаємини на основі поваги і вимогливості, справжній педагог повинен володіти перцептивними навичками і технікою голосу.

Педагогічне спілкування визначають як професійне спілкування викладача з учнем на уроці та в позаурочний час, що має певні педагогічні функції і спрямоване на створення сприятливого психологічного клімату, а також на інші види психологічної оптимізації навчальної діяльності та взаємин між педагогом і учнем всередині учнівського колективу (О.Леонтьєв); “взаємодію педагога і учнів, яка забезпечує мотивацію, результативність, творчий характер і виховний ефект спільної комунікативної діяльності (З.Смелкова); прийоми і навички органічної соціально-психологічної взаємодії педагога і вихованців, змістом якої є обмін інформацією, пізнання особистості, організація взаємин за допомогою різних комунікативних засобів (Т.Іванова). У нашому дослідженні ми поділяємо позицію педагога-дослідника Т.Іванової.

Успішним педагогічне спілкування, на думку відомого психолога О.Бодальова, буде за наявності в учителя таких *якостей*: спрямованість на людину, вміння враховувати індивідуальну своєрідність кожного і на цій основі здійснювати вибір відповідних способів взаємодії; самодостатній обсяг уваги, вміння її розподіляти, її висока стійкість; спостережливість стосовно інших людей (здатність фіксувати найменші зміни в зовнішній поведінці, виявляти зміни в настрої тощо); здатність аналізувати вчинки людини, усвідомлювати мотиви їх здійснення, визначати її поведінку в різних ситуаціях і умовах; інтуїція, що допомагає зрозуміти особливості, які характеризують особистість іншої людини шляхом їх безпосереднього спостереження; уява, вміння поставити себе на місце співбесідника, здатність проникнути в його внутрішній світ, подивитися на навколишнє оточення його очима; вихованість емоційної сфери, вміння співчувати іншим людям: відчувати чужий біль, як свій, чужі радощі, позитивні та негативні переживання; вміння вибирати стосовно іншої людини найбільш адекватні способи поведінки, творчий підхід до вибору засобів впливу на іншого.

Педагогічне спілкування розглядаємо як особистісно зорієнтовану, суб'єкт-суб'єктну взаємодію вчителя та учнів за допомогою арсеналу вербальних (передача словами суспільно-історичного досвіду людства, мовленнєвий етикет тощо) і невербальних комунікативних засобів (зовнішність, міміка, жести, манери, пантоміміка, якість голосу, комунікативний міжособистісний простір та ін.), що допомагають установити сприятливі умови для гармонійного розвитку особистості, впливають на результативність і якість навчально-виховного процесу.

Серед головних ознак, що допомагають стати майстром спілкування в усіх жанрах, В. Леві називає інтерес як величезну допитливість, колосальну жадібність до долі, характерів, обставин життя іншої людини;

зворотний зв'язок; артистизм, симпатія до людей. Серед компонентів педагогічне спілкування учителя виділяємо мотиваційно-афективний, комунікативно-інформаційний, комунікативно-когнітивний, поведінково-інтерактивний, кожний з яких характеризується своїм змістовим наповненням.

Мотиваційно-афективний компонент педагогічного спілкування охоплює мотиви і потреби, ціннісні орієнтації у здійсненні професійної комунікації, прагнення до організації спілкування з партнером на суб'єкт-суб'єктній, гуманістичній основі, розвинену емпатію, саморегуляцію, установку на комунікативну взаємодію з різними суб'єктами правових відносин. У мотиваційно-афективному компоненті виокремлюємо афективний складник. Афект (від гр. а – заперечна частка і phasis прояв; з лат. *afectus* – душевне хвилювання, пристрасть) дослідники характеризують як сильне, відносно короткочасне нервово-психічне порушення, емоційний стан, пов'язаний з різкою зміною важливих для суб'єкта життєвих обставин.

Емоційне переживання, що характеризується особливою інтенсивністю, раптовістю виникнення, швидкістю перебігу та сильними виразними рухами, відіграє важливу роль у професійній діяльності педагога. Афект – емоційно-почуттєвий світ людини, її психофізіологічна складова. Емпатія, – наголошує І. Зязюн, – це співпереживання, розуміння будь-якого почуття... іншої людини, відповідний вияв свого розуміння цього почуття. Почуття завжди підтримуються інтелектом. Інтелект завжди народжується почуттями. Із почуттів розпочинається учительський авторитет, – зазначає І.Зязюн. Науковці акцентують увагу на емоційній емпатії, що ґрунтується на механізмах проекції та імітації моторним і афективним реакціям іншої людини; на когнітивній емпатії, в основі якої – інтелектуальні процеси порівняння й аналогії; предикативну емпатію, яка

виявляється у спроможності людини пророкувати афективні реакції іншого в конкретних ситуаціях.

Комунікативно-інформаційний компонент складають мовнокомунікативні засоби культури педагогічного спілкування, культури слухання, які сприяють формуванню умінь поводити себе відповідно до моральних норм співтовариства, розуміти партнера зі спілкування, здійснювати рефлексію своїх дій, попереджувати і вирішувати конфлікти, керуючись морально-етичними цінностями.

Культуру професійного спілкування забезпечують мовнокомунікативні засоби. Для педагогів важливі знання орфоепічних, лексичних, граматичних, правописних, стилістичних норм і правил їх застосування у професійному спілкуванні; дотримання таких комунікативних ознак, як змістовність, точність, логічність, ясність, чистота (уміння відбирати, синтезувати мовні засоби), доречність (відповідність використовуваних мовних засобів умовам спілкування і визначеній комунікативній меті), доказовість, переконливість, аргументованість, стандартизованість (вибір клішованих мовних варіантів з певною метою).

Комунікативно-когнітивний компонент педагогічного спілкування відображає ступінь усвідомлення моральних цінностей педагогічної професії (професійний обов'язок, відповідальність, повага до дитини), прагнення до засвоєння знань психології особистості, професійного педагогічного (вербального і невербального) спілкування, його стилів, бар'єрів, що виникають у процесі міжособистісного і професійного спілкування.

Поведінково-інтерактивний компонент педагогічного спілкування («interact», де «inter» – «взаємний» та «act» – «діяти», з англійської означає «взаємодіючий», «interactive learning», тобто навчання (стихійне або спеціально організоване), що ґрунтується на взаємодії) характеризує ступінь реалізації засвоєних цінностей, норм, знань у ситуаціях

професійного спілкування, охоплює уміння і навички, що ґрунтуються на володінні технікою спілкування, уміннях вербальної (мовленнєво-комунікативні, риторичні, текстові, дискурсні уміння) та невербальної (зовнішність, поза, манера говорити, жести, міміка, пантоміміка) взаємодії, рефлексію і корекцію професійного спілкування.

З-поміж комунікативних умінь виділяють уміння оптимально будувати своє мовлення; швидко, оперативно і правильно орієнтуватися в умовах спілкування, що змінюються; орієнтуватися у співрозмовникові, тобто доцільно обирати зміст спілкування, адекватні засоби для передачі цього змісту, цілеспрямовано організовувати спілкування; швидко знаходити комунікативні засоби, які відповідають творчій індивідуальності й ситуації спілкування; постійно відчувати й підтримувати зворотний зв'язок у спілкуванні; володіти невербальними засобами спілкування; проявляти ініціативу в спілкуванні; здійснювати мовленнєвий вплив; володіти вміннями управляти власною поведінкою; розуміти, «читати» з обличчя; адекватно моделювати особистість, її психічний стан за зовнішніми ознаками.

До *невербальних комунікативних* умінь фахівці відносять уміння використовувати засоби невербальної комунікації (жести оцінки, впевненості, самоконтролю, заперечення, захисту, авторитарності, міміку, пози, погляд, дистанцію тощо; екстралінгвістичні (позамовні) засоби (паузи, покашлювання, сміх), уміння володіти диханням, вправно користуватися силою голосу, індивідуальним тембром, оптимальним для певної ситуації спілкування темпоритмом (гармонійне поєднання інтралінгвістичних та екстралінгвістичних характеристик тощо), уміння наголошувати слова, речення, фрази; уміння слухати.

Саме на основі спілкування базується взаєморозуміння з учнями, від чого залежать авторитет і успіхи педагога, а також емоційно-психологічний

стан і настроїв комунікантів. Відповідно до обставин і умов спілкування педагогу доводиться визначати безліч правильних рішень, робити це швидко й непомітно для вихованців. А якщо це спілкування ведеться згідно з нормами мовленнєвого етикету та відповідно до умов ситуації спілкування, ураховуючи всі її складові, то в такому випадку можна було б говорити про досягнення гармонії у стосунках між учителем і школярами.

Завдання

Прочитайте текст. Що ж створює бесіду? Чи є в роздумах Андрія Содомори відповідь на ваше питання? Слова яких частин мови зазвичай стимулюють, спрямовують, виступають засобом відтворення певних емоцій, почуттів, допомагають відтінювати індивідуальне мовлення і надають йому виразного національного колориту?

Бесіда, як і пряжа, снується: тут нелегко визначити, де початок, а де кінець. Навіть зачин бесіди – це сполучники, частки, що служать для продовження чогось раніше початого: «А знаєте...Отож...Так от...» Тільки-но в одного бесідника закінчується «нитка» - непомітно приточує інший, аби далі снувалось: «А я от...» Приточує не будь-що, а лиш те, що в'яжеться з попереднім, що «товаришує» йому.

Бесіда – то мистецтво (А.Содомора).

Яким змальовує автор учителя? Які форми спілкування обирає вчитель з учнями? Які наслідки такого спілкування? У чому виявляється виразність і багатство мови вчителя?

Поміркуйте, які риси характеру вчителя, описані в тексті, важливі для вас?

„Нам кожному дісталась
Часточка
Учителя
А весь він був широкий,
Наче степ,
По артезіанському глибокий...
Як зараз пам'ятаю:
Шлях від школи...
Нам так подобалось проводити його
Після уроків!..
У степу холола
Прозора тиша, що не ранила –
Голубила нам слух.

Пшениці теплий дух.
Під хмарами високими
Такі звичайні
Архіпелаги соняшників, материки гречані...
Степ думок.
Учитель мов продовжував урок, -
Він нам казав:
– Міцне і дуже, мудре і веселе, що в книгах, -
від народу взяте! –
Він знав, що мовив.
Він пройшов крізь час,
А час - крізь нього...
Чого учив нас він?
Як добрим бути
І вдячним за добро,
За хліб людський...
І співчуття нас, людяності вчив,
Хоча ж за людяність не платять.
Ліниві хитруни ще й поглузують з доброти
Ні-ні, добреньким він не був. Учитель наш!
Ненависті людців з глухою совістю
Й смілим сумлінням
І зневажав отих, що мріяти не хочуть,
Казав про них він: - Животоголови!..
О, чуєш земле, добра й тепла
Із травами щасливими і птахами,
З пшеничним степом,
З трудовою радістю людською,
Ти чуєш голос нашого Учителя?
– Будь сильним, але й мудрим,
багатим, але й щедрим, -
він учив...
А ми ішли із ним, -
Проводили ж його, любили! –
І вперше думали про несумісність зла й добра,
Брехні і правди...
І вчилися розуміти гарне в людях.
[Коломієць В. Учитель //Коломієць В. Твори. – К.: Дніпро, 1991. – С.

56.].

3.2. Стили педагогічного спілкування

Успішним педагогічне спілкування, на думку відомого психолога О.Бодальова, буде при наявності в людині таких *якостей*: спрямованість на людину, вміння враховувати індивідуальну своєрідність кожного і на цій основі здійснювати вибір відповідних способів взаємодії; самодостатній обсяг уваги, вміння її розподіляти, її висока стійкість; спостережливість стосовно інших людей (здатність фіксувати найменші зміни в зовнішній поведінці, виявляти зміни в настрої тощо); здатність аналізувати вчинки людини, усвідомлювати мотиви їх здійснення, визначати її поведінку в різних ситуаціях і умовах; інтуїція, що допомагає зрозуміти особливості, які характеризують особистість іншої людини шляхом їх безпосереднього спостереження; уява, вміння поставити себе на місце співбесідника, здатність проникнути в його внутрішній світ, подивитися на навколишнє оточення його очима; вихованість емоційної сфери, вміння співчувати іншим людям: відчувати чужий біль, як свій, чужі радощі, позитивні та негативні переживання; вміння вибирати стосовно іншої людини найбільш адекватні способи поведінки, творчий підхід до вибору засобів впливу на іншого.

З-поміж стилів педагогічного спілкування фахівці (Г.Васянович, О.Лавріненко та ін.) виділяють такі:

діалогічний: активність, контактність і висока ефективність спілкування; педагогічний оптимізм, опора на позитивний потенціал особистості школяра (студента) і учнівського (студентського) колективу, поєднання доброзичливої вимогливості з довірою до самостійності молоді людини; впевнена відкритість, щирість і природність у спілкуванні; безкорислива чуйність і емоційне сприйняття учнів (студентів) як партнерів зі спілкування, прагнення до взаєморозуміння і співпраці; глибоке й адекватне сприйняття й розуміння поведінки індивіда, його особистісної

проблематики, врахування полімотивованості його вчинків; цілісний вплив на особистість вихованця та його ціннісно-смислову орієнтацію; висока імпровізованість у спілкуванні, готовність до новизни, орієнтація на діалог, дискусію, обговорення; прагнення до власного професійного особистісного зростання; достатньо висока й адекватна самооцінка, розвинуте почуття гумору;

альтруїстичний: повне підпорядкування себе завданням професійної діяльності, відданість роботі та студентам у поєднанні з недовірою до їхньої самостійності, підміна їхніх зусиль власною активністю, формування у вихованців залежності від себе; потреба в емоційній близькості, чуйність і навіть жертовність у поєднанні з байдужістю до того, як його розуміють; відсутність прагнення до власного професійного особистісного зростання; низький рівень рефлексії власної поведінки;

конформістський: поведінкове, депроблематизоване і безконфліктне спілкування з вихованцями без чітко визначених педагогічних і комунікативних цілей, яке часто переходить у пасивне реагування на зміни ситуацій; відсутність прагнення до глибокого розуміння учнів (студентів), підміна його орієнтацією на некритичну “злагоду” (інколи – зменшення необхідної дистанції до панібратства), зовнішня формальна доброзичливість при внутрішній байдужості або підвищеному занепокоєнні; орієнтація на репродуктивну діяльність, прагнення відповідати існуючим стандартам; поступливість, невпевненість, недостатня вимогливість, відсутність ініціативи; лабільна або низька самооцінка;

пасивний: холодна відчуженість, гранична стриманість, підкреслена дистантність, орієнтація на поверхневе рольове спілкування; відсутність потреби в емоційному включенні у спілкування, замкненість і байдужість

до вихованців, низька сенситивність щодо емоційно-психічних станів (“емоційна глухота”); висока самооцінка у поєднанні з прихованою незадоволеністю спілкуванням;

маніпулятивний: егоцентрична спрямованість, висока потреба у досягненні успіху; підкреслена вимогливість, замасковане приховане самолюбство; високий рівень розвитку комунікативних умінь і вмиле використання останніх для прихованого маніпулювання партнерами зі спілкування; добре знання сильних і слабких сторін вихованців у поєднанні з власною закритістю, нещирістю; достатньо розвинена рефлексія власної поведінки, високі самооцінка і самоконтроль;

авторитарно-монологічний: прагнення до домінування, орієнтація на “виховання примушування”, домінування дисциплінарних методів і прийомів над організуючими; егоцентризм, нетерпимість до помилок, заперечень із боку співрозмовників, відсутність педагогічного такту, агресивність; суб’єктивізм в оцінках, жорстока поляризація останніх; ригідність, орієнтація на репродуктивну діяльність, стерео типізація педагогічних впливів; низька сенситивність і рефлексія власної поведінки, висока самооцінка;

конфліктний: неприйняття спілкування у своїй професійній діяльності, педагогічний песимізм, роздратовано-імпульсивне відштовхування вихованців, скарги на їхню ворожість, прагнення звести спілкування з ними до мінімуму; емоційні “зриви”, інформативне перекладання відповідальності за невдачі у спілкуванні на співрозмовників або на об’єктивні обставини; низька самооцінка і самоконтроль.

За В. Кан-Каликом, виокремлюють п’ять головних стилів педагогічного спілкування:

Спілкування на підставі захоплення спільною творчою діяльністю.

Стиль педагогічного спілкування, що ґрунтується на дружньому

ставленні. Демонстрація дружнього ставлення – запорука успішної взаємодії.

Нерідко молоді педагоги, не вміючи встановити дружніх взаємин на ґрунті самовіддачі, обмежують спілкування формальними стосунками і обирають стиль спілкування-дистанції.

Спілкування-дистанція є певною мірою перехідним етапом до такого негативного стилю, як спілкування-залякування. Вдаються до нього ті молоді педагоги, котрі не в змозі організувати спільну діяльність, адже для цього потрібні професійні навички.

Не варто обирати і такий стиль спілкування, який поєднує в собі позитивне ставлення до студентів із лібералізмом. Цей стиль називають заграванням. У педагога є прагнення здобути авторитет, він не байдужий до того, чи подобається студентам, але при цьому не прагне відшукати доцільних способів організації взаємодії, може вдаватися до прийомів завоювання дешевого авторитету.

Вищим рівнем і найбільш продуктивним у реалізації завдань навчально-виховного процесу сучасної школи є діалогічний стиль спілкування. Такий стиль забезпечує реальний морально-психологічний контакт суб'єктів спілкування, сприяє подоланню психологічних бар'єрів, трансформує позицію підкорення на позицію співпраці, створює продуктивні міжособистісні взаємини партнерів зі спілкування.

ЗАВДАННЯ

Які з методів виховання групи впливу на особистість використав учитель? Визначте стиль його спілкування з учнями:

- а) це спілкування на основі захоплення спільною діяльністю;
- б) це спілкування – дистанція;
- в) це спілкування – залякування;
- г) це спілкування – загравання.

Відповідь обґрунтуйте.

**Які словесні і практичні методи навчання використовує вчителька?
Чи відповідають ці методи віковим особливостям цих дітей?**

Визначте стиль спілкування учительки з учнями:

- а) авторитарний;
- б) ліберальний;
- в) демократичний;
- г) ваш варіант відповіді.

На Вашу думку, чи ефективний метод виховання використала вчителька? Чи заохотила вона дівчаток до навчання? Визначте стиль спілкування педагога з учнями:

- а) демократичний;
- б) ліберальний;
- в) авторитарний;
- г) ваш варіант відповіді.

Охарактеризуйте особливості діалогу учительки й учениць.

„Коли мами привели Наталочку й Шуру першого вересня до школи, Наталочка принесла до шкільного кабінету багато камінців і черепашок, що поназбирала на березі моря в Євпаторії, а Шура привезла з Одеси морську черепаху.

Обидві вони піднесли вчительці, Ганні Петрівні, букети квітів.

Ганна Петрівна, ласкаво посміхаючись, запитала:

– Ким же ви, дітки, хочете бути вивчившись?

– Морським капітаном! – сказала Наталочка.

– Гарпунником, - заявила Шура.

– А чи не боїшся китів? Вони ж величезні?! – засміялася Ганна Петрівна.

– А я пінгвінів ловитиму! – одповіла Шура. – Вони менші!

– Щоб бути капітаном або гарпунником, треба вчитися на „відмінно”! – сказала Ганна Петрівна.

– Єсть, учитися на „відмінно”! – відповіли Наталочка і Шура. Ніби справжні моряки”.

[Вишня Остап. Капітан і Гарпунник // Вишня Остап Вибране. – К.: Наук. думка, 1984. – С. 218.]

***Які методи впливу на особистість були використані вчителем?
Про який стиль спілкування педагога з учнями свідчить текст?***

- а) ліберальний;
- б) демократичний;
- в) авторитарний;
- г) ваш варіант відповіді.

Доведіть свою думку.

Які мовні засоби використані в тексті, щоб змалювати образ учителя? Дайте їм характеристику.

„Тут уже всі присутні не втрималися, кожний почав доводити, що його мама найкраща, зчинився галас, на який підійшла вчителька Людмила Павлівна.

Хлопці притихли.

Людмила Павлівна, дізнавшись, про що спалахнула суперечка, помирила всіх.

– У кожного з вас, - сказала вчителька, - таки справді мама найкраща в світі! Такої хорошої мами, як у Славка, як у Павки, як у Юрка і як у кожного з вас, ні в кого нема! І в мене є мама, - посміхнулася Людмила Павлівна, - вона вже старенька, але вона так само найкраща мама в світі!”

[Вишня Остап. У Новому році – все нове, хороше // Вишня Остап. Вибране. – К.: Наук. думка, 1984. – С. 197.]

Прочитайте текст. На Вашу думку, вчителька зіткнулася зі складною ситуацією?

- а) нічого особливого в цій ситуації немає;
- б) скоріше ситуація незвичайна;
- в) надзвичайно нестандартна ситуація.
- г) ваша відповідь.

Які особистісні і професійні якості допомогли вчительці вирішити цю педагогічну ситуацію?

Визначте стиль спілкування вчительки з учнями:

- а) демократичний;
- б) авторитарний;
- в) ліберальний;
- г) ваш варіант відповіді.

Мета педагогічного спілкування успішно реалізується в тому випадку, якщо вчитель, добре знаючи свою аудиторію, вміє вибирати з особистого арсеналу мовленнєвих засобів ті слова мовленнєвого впливу, які найбільш адекватні у відповідній ситуації. Як це питання вирішується в поданій ситуації?

„...Сьогодні перший урок з української літератури, і саме перед початком його сталася неприємна історія. Надія Пилипівна увійшла до класу так тихо й непомітно, що її побачили тільки тоді, коли вона вже підходила до столу. Хоч дзвоник уже продзеленчав, учні ще не були на своїх місцях, у класі стояв шум, гамір, сміх...

Вчителька глянула на клас і, раптом повернувшись, пішла до дверей.

Усе сталося за якусь хвилину. Шум почав швидко стихати. Ще мить – і Надія Пилипівна вийшла б з класу. Та Ніна Коробейник зірвалася з-за парти й побігла до вчительки.

– Надіє Пилипівно, - промовила вона голосно, запинаючись від хвилювання, - ви образились? Пробачте нам, ми винні! Повірте, це більше не повториться!

Всі почули, як учителька важко зітхнула, глянула на Ніну, і рукою взялася за одвірок, немовби хотіла спертися.

– Гаразд, - сказала вона, - це ніколи не повториться... Спасибі.

Вона повільно підійшла до столу й розгорнула журнал.

Стояла глибока тиша – це „спасибі” збентежило клас. Учителька ще й подякувала – за віщо? Багато учнів не сміли глянути їй у вічі.

Надія Пилипівна мовчки дивилася на клас, і несподівано широка усмішка освітлила їй обличчя. Ніби нічого не сталося, спитала:

– Хто не вивчив уроку?

Всі мовчали.

– Я питаю для того, - продовжувала вона, - щоб часом не викликати тих із вас, хто не виконав завдання. Я це кажу цілком серйозно. Не хочеться завдавати ганьби такому учневі перед усім класом. Та й мені не доведеться за нього червоніти.

Вона помовчала. По класу промайнув шелест, і знову все стихло.

– Гаразд, - сказала вчителька, - Всі вивчили. Я рада за вас.

Встала Юля Жукова:

– Надіє Пилипівно, а в нас за такої умови не розведуться ледарі? Це виходить, і двійок тепер ні в кого не буде?

– Розумію вас, - серйозно промовила вчителька. – Але я враховую, що це десятий клас, випускний, люди ви – свідомі. І потім – той, хто не вивчить сьогодні, повинен буде відповісти мені водночас і нове завдання, й минуле. І, нарешті, вивчити урок можна по-різному: на п'ятірку, на трійку. А декому лиш може здатися, що він вивчив.”

[Донченко О.В. Золота медаль // Донченко О.В. Золота медаль: Твори. – К.: Рад. школа, 1983. – С. 351-352. (Пед. б-ка. Світ в образах.)]

Визначте стиль спілкування педагога з учнями:

- а) авторитарний;
- б) демократичний;
- в) ліберальний;
- г) ваш варіант відповіді.

Охарактеризуйте прийоми, за допомогою яких учителька сформувала позитивне ставлення учнів до навчання.

Складіть психологічний портрет учительки за авторським описом. А якою ви уявляєте цю вчительку? Чи збігається ваш опис з авторським? Чому?

„Ніхто не згадував про перший урок Валентини Сидорівни в цьому класі. Школярі тепер кожного разу нетерпляче чекали природознавства, і про це знала вчителька. Вона щоразу дуже уважно готувалась до уроків і заздалегідь обмірковувала, з чим прийде до дітей. Не так суворо, як Ольга Карлівна, але вміло молода вчителька тримала в руках цей розхристаний клас. На заняттях була тиша. Встановилися справді дружні стосунки між викладачем і учнями, без фамільярності і без запобігання. Дівчата особливо полюбили Валентину Сидорівну.

Відразу зуміла зацікавити дітей природознавством нова вчителька. Розповідаючи матеріал наступного уроку, Валентина Сидорівна не обмежувалася підручником, бо знала багато цікавих, схованих від недосвідченого ока фактів з життя природи і розповідала яскраво, захоплено. Завжди приносила багато наочних приладь і книжок – десь роздобувала їх сама, бо в школі їх було дуже мало”.

[Копиленко О. Дуже добре // Копиленко О. Твори. – К.: Рад. школа, 1989. – С. 46.]

Визначте стилі спілкування педагогів з учнем:

- а) авторитарний;
- б) демократичний;
- в) ліберальний;
- г) ваш варіант відповіді.

“Намалюйте” мовні портрети вчителів й учня з урахуванням комунікативних якостей їх мовлення.

Які тропи автор використав в уривках, щоб комуніканти почули один одного? Визначте функції лексико-синонімічних засобів вираження мовлення.

“Сторожке, крутолобе зайшло, стало перед учителями, прикрившись недоброю скривленою осмішкою. “Ану, що ви мені зробите?” В щілинах очей виклик, з губів не сходить посмішка, напружена й мовби далека. В усій постаті зухвальство, удавана веселість, бравада самозахисту. А під цим вдаванням вловлюється прихований біль, насторога, нервоне ждання чогось найгіршого. Звідки, з яких блукань, з яких горювань принесло воно сюди свою упередженість і цей упертий затаєний спротив?

— Так оце ти і є Порфир Кульбака?

— Там написано.

Директор уважно вдивлявся в папери.

— Школу кинув... Вдома не ночував... Де ж ти ночував?

— А де ніч застане.

— У нас треба говорити точніше: де саме?

— Уже ж весна: можна переночувати і в березі під човном... Або в клубіна горищі...

— А вдень?

По зблідлому від хвилювання обличчю сонячним зайчиком перемайнуло щось світле:

— Вдень рибку ловив.

— На які ж гачки?

— По-вашому, на гаки-самодери гачив?

— А то ні?

Зухвальська посмішка вбік, і відповідь ухильна, приправлена рибальським жартом:

— Гачив, гачив — по тижню й Дніпра не бачив...

Директор уважно розглядав новачка: ще одне дитя цього розшаленого віку. Бездоглядне дитя плавнів та шелюгів дніпровських... Зблідле стоїть, знервоване, а оченята бистрі, смішковиті — в них так і світиться інтелект. Хай нешліфований, незагнузданий, але явно ж проблискує десь у глибині очей,— такого не зарахуєш до розумово відсталих. Буйної, видно, вдачі козак...

- Мабуть, і далі збиравсь мандрувати?

- Може, й збиравсь.

- Куди ж, як не секрет?

- Ну хоча б на лиман...

- А на лимані що?

- Як що? Там — життя! Право-воля! Птаство зі всього світу! Хмарами — його і на озерах, і в очеретах... Веслом махнеш—сонця не видно!

Хлоп'я враз якось змінилось, останні слова були сказані просто з натхненням.

— А після лиману ще кудись були наміри?

— А що? Куди душа забажає... Галасвіта!

Вчителі презирнулися між собою, і найстарша з них, повновида сива жінка, запитала:

— Це якийсь новий континент: галасвіта? Поясни, будь ласка, де він.

— А ви матір мою спитайте... Тільки що — так одразу: “А-а, галасвіта б ти пішов!”

— Галасвіта — це десь, мабуть, на місці загиблої Атлантиди,— сказав директор.— Одне слово, збився з курсу, блукаючи у своїх галасвітах... Тікав, а чого? Від кого й куди тікав?

— Я й від вас утечу.

— Зловимо,— спокійно мовив директор.— Один філософ казав: “Світ ловив мене, та не спіймав”, але то був, певне, недосконалий світ... А наш

такий, що одразу руку тобі на плече: ходіть-но з нами, товаришу Кульбако...

— Втечу! Втечу! Хоч і ланцюгом прикуйте! В очах директора, де перед цим була привітність, враз похолоднішало:

— Тільки ти, будь ласка, не лементуй! І руки — з кишень, бо кишені позашиваємо. І в очі мені дивись...

— Поки що цілий ось том за ним «приволікся,— сказав директор, неквапом гортаючи особову справу Кульбаки.

- Що ж там? — не втерпів хлопець, вважаючи, видно, що в тих паперах поприписувано йому якісь невідомі й страшні злочини, звинувачують його, певне, в усіх смертних гріхах...

— Начіпляли ж вони тобі,— посміхнувся директор, вчитуючись у папери особової справи.— Дисгармонія поведінки... Важкий характер... Виняткова впертість, перекірливість, непослух.

— Такий славний хлопчик... Просто не віриться,— сказала Ганна Остапівна, і тісто обличчя її розплилось, пойнялося привітністю.

— Підвищена реактивність нервової системи,— далі вичитував директор,— надміру загострений інстинкт свободи... Нахил до фантазій, спалахи агресивності... Гай-гай, скільки в тебе тут всякого добра! А ти ще й дивуєшся, чого тебе направили до нас.

Борис Савович, той мовчун у морському кітелі, нарешті теж втрутився в розмову:

— Ми не бюрократи,— сказав суворим тоном,— не з паперів складаємо про тебе думку. І те нам відомо, що не все добре, що покірненьке, не тихарі та ісусики наш ідеал. Але й ти з нами хитрощі кинь, ти мусиш допомогти нам у тобі ж самому розібратись... Ти це можеш.

— Як?

— Відвертим будь. З цього починай. Виклади все начистоту, що там у тебе було, воно тут і вмере.

— Нічого в мене не було! — викрикнув хлопець.— Поналіплювали все, вигадали!

— Вгамуйся. Ми не кажемо, що в тебе якийсь там злочин на совісті,— приспокоїв його директор.— Ні в чому такому тебе не запідозрюємо. І повір, що для твого ж добра ми зараз шукаємо з тобою спільної мови...

І хоч у голосі директора була щирість, не вловлювалось ніякої фальші, проте відстань між ним і Порфиром не зменшувалась, саме становище правопорушника відділяло хлопця від цієї людини з її владою, витримкою, з якоюсь святковою чепурністю та охайністю в усьому. Незвичним був для нього цей злагідливий тон, спокій лиця, довгі білі пальці, що час від часу торкають то застібку особової справи, то стрічку краватки на грудях, бавляться нею. Усе начебто добре, кігтиків не видно, але таким речам не дуже вір, бо вони, педагоги, вміють прикидатись, щоб

тільки заманити тебе в капкан, укоськати, приневолити. Ні окриків, ні погроз, ні тупотіння ногами, та навіть і в цьому Порфірові вчувалося щось підступне. Бо як можна без гніву й погроз із таким, що його під вартою сюди припровадили? ”

[Гончар О. Т. Твори: В 7 т. Т.5: Тронка: роман у новелах; Бригантина: повість. – К.: Дніпро, 1988.- С.282 – 291.]

“На перерву вони вилітають, мов з пращі, в коридорі Марисю Павлівну ледве з ніг не збивають... Вона для них ніби й не наставниця, остраху перед нею немає, справді, ніби якась практикантка, що з нею можна бути запанібрата. Мчить ось навстріч цей же ошалілий Кульбака, геть очманів від радощів, що вирвався на волю. Загледівши вчительку, зіщулюється, як хиже звіря, розчепіреними пальцями межи очі націлюється зрозгінці:

— Біжу! Лечу! Цілюсь в ліве око!

Здається, так і проштрикне. Стоїть, прикусивши губу, Марися Павлівна. Набігай, мовляв, виколуй... Перекошене, хижувате, само на себе не схоже, зупинилося, не добігши крок. Вразила його, видно, ця витримка вчительки, губа, прикушена мало не до крові.

— Чого ж ти? — Марися Павлівна аж нахилилась, підставляючи незахищене обличчя.— Виколуй! Ліве чи праве... Тобі стане легше? Ти будеш після цього щасливий?

Малолітнє хуліганча отямлюється нарешті від свого шаленства...

Учителька кладе йому руки на плечі, на ті щупляві кісточки:

— Я тобі ворог? Я тобі щось зле заподіяла? І хлоп'я, помітивши, як на очах учительки, з'явившись десь із глибоких глибин, росте неймовірно справжня, зовсім на мамину схожа сльоза, раптом мовби схаменулось, похнюпилось. Кажуть, що емоційна сльоза здатна виліковувати проказу. Хто зна. Чи й справді-таки сльоза лікує? Надто ж, коли вона на мамину схожа... Може, цієї миті все ж ворухнулося в ньому щось оте, що здатне, долаючи власну жорстокість, помітити чужий біль? Хай ще не відчути, хоча б — помітити!

— Пожартував я,— каже насуплено, одводячи погляд убік.— Хіба... й пожартувати не можна?...

— Отак він іде, отак, отак! — Схопившись, хлопець з кумедним вихилясом пускається зображувати перекособочену під вагою портфеля постать, у запалі й не помічаючи, що під пахвою в нього замість портфеля, напханого цеглою, опинилась плетена з соломи японська сумочка Марисі Павлівни, якою вона так дорожить.

Облиш, облиш мою сумку — там цегли нема,— сміється Марися Павлівна, яку ця щира безпосередність хлопця, миттєва здатність його переноситись у стан безмежного захвату просто обеззброює...

Ще з дитячого обласного приймального, де Кульбака сидів — уперше в житті! — за ґратами, попередили щодо його особи:

— За цим дивіться, просто феномен якийсь. Фізично, психічно все в нормі, навіть розвинений, але вдача...! головне — має непереборне бажання тікати. В нього це ніби ідея фікс: на волю, хоч умри!

День за днем виношує своє потайне бажання, і відчувається, що воно живить його, дає політ уяві, для нього вирватися звідси — це єдиний спосіб самоутвердитись, відстояти себе, непогамовну й затяту свою особистість.

Вчителька пробувала бесідувати з ним наодинці, підбирала тон довірливий, відвертий:

— Скажи: чому з усього тиобираєш втечу? Звідки ця бігоманія? Чи болять тобі що? Чи так дуже сумуєш за кимось потай?

Не відкривається, не хоче нікого пускати у свій з ілюзіями збудований світ. Один раз тільки, ніби ненароком, признався:

— Находить на мене таке... Як засмокче отут, як підступить під душу!.. І мушу, мушу тікати!

— Куди?

— Хто зна й куди.

— Чим тобі в нас погано? Ми хіба не уважно до тебе? Ми хіба злого чого тебе вчимо?

Насуплюється хлоп'я, перемовчує, і лише тінь якась болісно перебігає по обличчю...

[Гончар О. Т. Твори: В 7 т. Т.5: Тронка: роман у новелах; Бригантіна: повість. — К.: Дніпро, 1988.- С.312 – 320.]

3.3. Функції і типові моделі педагогічного спілкування

Оптимальне педагогічне спілкування створює найкращі умови для розвитку мотиваційної сфери учнів і творчих можливостей навчальної діяльності, забезпечує морально-емоційний клімат навчання, попередження виникнення “психологічних бар’єрів” і конфліктних ситуацій між учителем і учнем. Таке спілкування задовольняє потреби управління соціально-психологічним, духовним розвитком учнівського колективу і унеможливорює реалізацію в навчальному процесі особистісних якостей педагога.

Однак, педагогічне спілкування відбувається у різних ситуаціях, часто конфліктних. Як показує практика, труднощі у спілкуванні виникають тоді, коли педагог прагне змусити вихованців до участі у комунікації, не зважаючи на їх інтелектуальні здібності, емоційно-психологічний стан, бажання спілкуватися. Важливо уже в самому намірі спілкування виявляти обережність, здатність досягнути налаштованість іншого на встановлення контакту, комунікативну дію, бути поміркованим, розсудливим, урахувати моральну свободу учнів, узгоджувати з нею власні дії.

В.Кан-Калик стверджує, що педагогічне спілкування – явище поліфункціональне і забезпечує пізнання особистості, обмін інформацією, організацію діяльності, обмін ролями, співпереживання, самоутвердження. В.Семиченко й В.Заслюженюк стверджують, що у процесі спілкування формуються такі інтегральні складові психічного життя, як самооцінка, усвідомлення власного “Я” і відчуття його тотожності в будь-яких життєвих ситуаціях, засвоюються прийоми протидії зовнішньому тискові, виробляються критерії ставлення до інших людей тощо. Кожний акт спілкування, на думку вчених, впливає на наше життя в цілому, але, крім того, у ньому реалізується низка функцій, завдяки яким ми досягаємо мети. Зокрема, *контактна функція* передбачає встановлення стану обопільної готовності приймати і передавати повідомлення та підтримувати взаємозв'язок до завершення акту. *Інформаційна й пізнавальна функції* спілкування, забезпечуючи процес обміну матеріальними і духовними цінностями, створює умови для розвитку позитивної мотивації навчально-виховного процесу, обставин спільного пошуку і роздумів. *Спонукальна функція* передбачає заохочення партнера або ж самого себе (стимулювання й аутостимулювання) до виконання певних дій. *Координаційна функція* спілкування сприяє орієнтуванню й узгодженості дій, коли йдеться про спільну дільність.

Функція самоутвердження особистості сприяє усвідомленню школярем свого „я”, відчуття своєї особистісної значущості, формуванню адекватної самооцінки і перспектив особистості, рівня її домагань. Реалізація такої важливої функції спілкування, як *співпереживання*, забезпечує умови для розуміння почуттів іншої людини, створює умови для самовираження, самоутвердження передусім тих школярів, які потребують допомоги вчителя. *Впливова функція* спрямована на зміну стану, поведінки, ціннісно-мотиваційної сфери партнера (намірів, думок, поглядів, рішень, уявлень, потреб, рівня активності, смаків, норм поведінки, оціночних критеріїв. Функція *встановлення відносин* сприяє усвідомленню свого місця в системі рольових, статусних, ділових, міжособистісних та інших зв'язків.

Невміння подолати бар'єри, як правило, призводить до малоефективних моделей спілкування. Сукупність їх складає кілька типів:

„*Монблан*”. Педагог підноситься над класом, наче гірська вершина. Він відірваний від учнів, мало цікавиться їх інтересами та взаєминами з ними. Спілкування зводиться лише до інформування учнів, що зумовлює їх пасивність.

„*Китайська стіна*”. Спілкування, за якого вчитель постійно наголошує на своїй перевазі над учнями, виявляє до них зневажливе ставлення.

„*Локатор*”. За цієї моделлю переважає вибірковість учителя в організації взаємовідносин з учнями. Він зосереджує свою увагу на групі або слабких, або сильних учнів, що руйнує цілісну й безперервну систему спілкування.

„*Робот*”. Характеризує поведінку педагога, який цілеспрямовано й послідовно діє на підставі певної програми, незважаючи на обставини, що вимагають змін у спілкуванні.

„*Я сам*”. Сутність поведінки в тому, що вчитель постає в ролі головної дійової особи, нерідко гальмуючи ініціативу учнів.

„Гамлет”. Діям такого вчителя властиві постійні сумніви: чи правильно його зрозуміють, чи адекватно відреагують на його зауваження тощо.

„Друг”. Може спричинити для вчителя втрату ділового контакту в спілкуванні.

„Тетерук”. Характеризує педагога, який під час взаємодії з учнями чує лише себе, не реагує на учня, не усвідомлює його переживань та потреб.

Подоланню будь-яких бар’єрів допомагає передусім виховання правильних форм спілкування. Серед різноманітності індивідуальних форм виділяються ті, сукупність яких становить стиль спілкування.

Завдання

Проаналізуйте поведінку вчителя. Чи ефективними є методи навчання і виховання, використані ним?

На вашу думку, чи сприяє атмосфера уроку ефективному оволодінню навчальним матеріалом?

Визначте типову негативну модель спілкування цього педагога:

- а) „монблан”;
- б) „китайська стіна”;
- в) „локатор”;
- г) „робот”;
- д) „я-сам”;
- е) „Гамлет”;
- є) „тетерук”.

„Валько взяв у руки крейду, приступив до таблиці, розмахнув і почав писати. Зразу писав тільки букви, без ніякого, впрочім, значення. Але далі-далі дійшов і до слів, а в кінці й до цілих речень... Вичерпавши таким способом свою мудрість, показавши вповні своє значення красного писання в численних викрутасах та довгих, як світ, і рівних, як ковбаси, хвостиках, Валько положив крейду. Відступився.

Зиркнув з уподобою ще раз на записану таблицю і відтак, обернувшись до трепечучого класу, крикнув грізно:

– Писати !

Його наукова діяльність в тій хвилині щасливо скінчилась,- тепер починалась його економська діяльність. Щоб показати се наглядно, він сильно сперікнув пальцем, аби стряхти з них учений крейдяний порошок, і

замість нього взяв в руки свою тростину. І немов орел слідить згори, за добичею, так і він, озираючись по класу, почав свій обхід.

Перший, на кого надвинула його зла доля, був якийсь маленький, слабенький і дуже заляканий школяр. Він, увесь у поті, нагнувшись над скриптурою, працював зо всієї сили, аби вдержати перо в дрижачих пальцях, і щохвилини позирав на таблицю, стараючись виводити на папері такі самі крючки, гачки, які вивела вправна економська рука на таблиці. Та ба, рука його дрижала, гачки виходили ламані, нерівні – навіть перо непослушне щохвилини крутилося і бажало якнайшвидше з них видобутися”.

[Франко І. „Schonschreiben” //Франко І. Каменярі: Вибрані твори. – К.: Веселка, 1971. – С. 114-115.]

Існує дидактичний принцип: навчання має бути нерозривно пов’язане із життям. Чи реалізований цей принцип у поданій ситуації? На Вашу думку, які почуття вчитель намагається прищепити своїм учням?

Назвіть реалізовану вчителем функцію педагогічного спілкування:

- а) обмін ролями;
- б) обмін інформацією;
- в) організація взаємовідносин;
- г) співпереживання;
- д) організація взаємовпливу;
- е) пізнання особистості;
- є) ваш варіант відповіді.

Мета педагогічного спілкування успішно реалізується в тому випадку, якщо вчитель, добре знаючи свою аудиторію, вміє вибирати з особистого арсеналу мовленнєвих засобів ті слова мовленнєвого впливу, які найбільш адекватні у відповідній ситуації. Як це питання вирішується в поданій ситуації?

„А вб’є котрий в голову слово яке, де й треба, де й не треба носиться з ним, чваниться, хвастає ним. Не один батько жалівся:

– Прийде, - каже, - додому, глузує, сміється з матері, з тебе: он мужики ви, не вмієте так.

Що ж це таке?

Почав Яків Петрович з ним інакше. Почав їм книжечки українські читати: Грінченка, Глібова, інші.

– Це по – нашому! – почали до його вони. – Значить, воно не сором по-нашому... А як гарно, розбірливо усе. Ану же ще по-нашому, нуже...

І почав балакати з ним рідною мовою. Інакше. Що розкаже їм урок або од себе що – про зорі, про сонце, про людяність – не позіхають, не малюють там щось собі, як раніше, розуміють, слухають!”

[Тесленко А. *Що робить?* // Тесленко А. *Твори.* – К.: Держ. вид-во худ. літ., 1956.- С. 209.]

Які методи виховної роботи застосовані педагогами? Наскільки ефективними вони є? Як би Ви вчинили на їх місці?

Проаналізуйте мовні особливості діалогів: лексичні, синтаксичні особливості, модусні оператори (емотивні знаки засудження, зауваження, коментарі).

1. „.....Тихенько-тихенько, відчиняє вона двері, заходить у клас. Так їй хочеться пробігти, щоб Олена Пилипівна не помітила. Бачить, всі сидять і щось пишуть, а Олена Пилипівна на дошці стовпчики пише. І тут Галя згадала, що на сьогодні ж контрольну з арифметики призначено. Ой, ой! Як це вона забула!

А Куренчик навмисне зразу:

- Олена Павлівно! Татарська прийшла!

Олена Павлівна подивилася суворо і суворо сказала:

- Сідай швидше, Татарська, переписуй приклади і розв’язуй.

Галочка навіть з Галочкою Хижняковою не привіталася. Подумала тільки як би це на перерві не забути їй про театр розказати. Швиденько вийняла зошит, ручку і почала переписувати. Вже кінчає писати, коли ззаду Неля Чернявська шепоче:

- Галю, покажи, а то в мене приклади не діляться, без остачі не виходить!

Галя посунулась так, щоб Нелі видно було краще, і зошита підсунула до краю парти. Що ж, хіба їй жалко – хай і в Нелі буде правильно!

Тільки Неля кінчила писати, як Олена Пилипівна підходить до Галочки й каже:

- Татарська, як тобі не соромно мене обманювати?

Галочка не зрозуміла, в чім справа, і каже:

- Я вас не обманювала Олено Пилипівно, ніколи не обманювала, чесне піонерське!

- От ти ще й піонерське слово даєш, хоч і не піонерка ще. Навіщо ти даєш списувати Чернявській?

- Так вона ж попросила, вона погано рахує, - каже Галочка. Як це Олена Пилипівна не може цього зрозуміти?

А Олена Пилипівна каже:

- Ти що ж хочеш, щоб вона нічого не знала, і мене ще хочеш обдурити? Галя почервоніла дуже-дуже і Неля теж...”

[Іваненко О. Сороки / Іваненко О. Вибрані твори. – К.: Дніпро, 1991. – С. 71 – 72].

2. “...ніби й нічого особливого в ній (учительці), не зірка світового екрана, зате з характером, про неї інші вчителі жартома кажуть: «В малому тілі — великий дух».

Але з такими, як Кульбака, і цей дух не завжди раду дасть. Бо це ж артист! Зараз ось такий, а за хвилину вже інший... Ніби на живу загадку, поглядає на нього Марися, коли він, злігши підборіддям на руки, мов юний сфінкс, світить на вчительку своїм лукаво-вивчаючим, притамованим усміхом. Якесь вичікування, насторога в тій усмішці, часом іронія, майже глум. Аж ніяково стає вчительці від того дитячого нерозгаданого погляду, в якому переблискує безліч відтінків і значень, вловлюєш у ньому затаєну недовіру й зацікавлення тобою, іронія змінюється чимось схожим на приязнь, котра, однак, щомиті може обернутись несподіваним глумом, зухвальством. Ведеш урок і раптом чуєш, як десь під партою починає жалібно підскавувати мовби кимось підкинуте в клас... цуценя.

— Кульбако, це ти?

Схоплюється, виструнчується, погляд святий, невинний:

— Що таке, Марисю Павлівно?

— Припини свої витівки.

Губи він навмисно стуляє міцно, а воно й далі десь там підскавчує...

— Кульбако, перестань.

Хлопець на губи вказує, дивиться ж, мовляв, це не я, це не з моїх вуст, а те скавуління знов озивається, десь воно там живе в ньому, в утробі, проситься на волю. Наче Рекс, заскучавши за своїм господарем, знайшов якусь шпарину й подає аж до класу свій жалібний голос. Товариству, звичайно, розвага, клас шаленіє: ну дає цей Кульбака, от артист!”

[Гончар О. Т. Твори: В 7 т. Т.5: Тронка: роман у новелах; Бригантина: повість. – К.: Дніпро, 1988.- С.286 - 287.]

Які функції педагогічного спілкування використані в тексті:

- а) співпереживання;
- б) обмін інформацією;
- в) обмін ролями;
- г) організація взаємовідносин;
- д) пізнання особистості;
- е) організація взаємовпливу;
- є) ваш варіант відповіді.

Порівняйте мовні особистості батька і вчителя. У чому різниця? Складіть психологічний портрет Лукаша. Які мовні засоби (лексичні, морфологічні, інтонаційні) ефективно розкривають образ хлопчика?

„...В такі хвилини Лукаш забув усе на світі, бо весь світ здавався йому тоді чарівним, величезним оркестром. І згадував тоді хлопець про свою скрипку, на якій грав у шкільному музичному гуртку. А що, коли попросити її у вчителя? Він добрий, Влас Григорович, він дасть скрипку додому пограти. Тоді Лукаш прийде сюди, на зелений город, і заграє...

Учора вранці Лукаш майстрував собі скрипку. З якою любов'ю він вистругував дощечки, склеював їх, натягував струни! Яка чудова скрипонька вийшла! Лукаш пофарбував її, і вона була вся зелена, як коник-стрибунець, помережена по краях червоними півниками, вся як малюнок. Ще треба зробити смичок, маленький смичок, та тієї хвилини нагодився батько. Він вхопив скрипку з Лукашевих рук.

– На пшеницю жучки напали, вся дітвора в полі, а ти байдикуєш! Діло треба робити!

– Тату, віддайте!

Батько повернувся і пішов із скрипкою – з зеленою, як коник-стрибунець, помережена по краях червоними півниками. Хлопчина аж нестямився: він дивився вслід батькові, і скрипка двоїлась і троїлась крізь сльози.

Пшениці були густі і вусаті, воскове колосся важко хиталося на вітру; батько стояв серед поля і згадав про відняту в Лукаша скрипку, і шкода йому сина, і не може потурати дурницям. У всіх діти як діти, а воно взяло в голову – скрипки та смички, світа за ними не бачить, а треба до діла привчатись, діло не жде, змалечку треба його полюбити.

Недавно зустрівся йому вчитель і сказав:

– Демиде Петровичу, Лукаш у вас талановитий хлопець, він сам складає музичні твори і виконує їх на скрипці, і коли б ви почули його гру... Він буде видатним музикантом.

– Хочеться мені, щоб вийшов з нього спочатку добрий тракторист”.

[Донченко О. Скрипка // Донченко О. Золота медаль: Твори. – К.: Рад. школа, 1983. – С. 456. (Пед. бібліотека. Світ в образах.)].

РОЗДІЛ 4

МАЙСТЕРНІСТЬ ОРГАНІЗАЦІЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Діти..., я без вас – як човник без вітрил

О.Захаренко

4.1. Діалогова взаємодія учасників педагогічного спілкування

Людиноцентризм і дитиноцентризм як невід’ємна риса гуманістичної концепції освіти мають пронизувати навчально-виховний процес загальноосвітньої школи. Це означає звернення до розуму і душі. Окреслені завдання актуалізують увагу до особистостей учителя й учня, які «ведуть освітньо-культурний діалог за критеріями: знання, мистецтво комунікації, новітні технології, духовне проникнення в сутність предмету, явищ, речей; ціннісні відношення та нові смисли, – ставлячи реальні і раціональні акценти». У такому діалозі, слушно зауважує психолог Т.Щербан, поєднуються «дві позиції розуміння, два рівноправних голоси; у двоголосому слові, в репліці інша думка так або інакше враховується: на неї реагують або передбачають, вона переосмислюється або переоцінюється».

Поняття діалогу (з грецьк. dialogos – розмова, бесіда) у словниках визначено як розмову між двома особами, обмін репліками; у переносному значенні – переговори, контакти між двома країнами, сторонами, як форму мовленнєвого спілкування, сферу прояву мовленнєвої діяльності людини, більш вузько як безпосереднє мовленнєве спілкування двох або більше осіб, які знаходяться в залежності від різних екстралінгвальних факторів. Важлива роль діалогу у професійній діяльності. Як концепт культурологічної освіти, діалог оптимізує залучення особистості до світу культурних цінностей. Як категорія психології, діалог виступає однією з форм організації мовомислення, забезпечує формування

мовного чуття, мовного смаку, усвідомленої позитивної мовної поведінки і мовно-естетичного досвіду. Педагог має бути майстром діалогічної взаємодії, що ґрунтується на педагогічному оптимізмі, відкритості, щирості і природності у спілкуванні, сприйнятті учнів як партнерів, прагненні до духовного взаємозбагачення і доказу істинності знання. Діалог, у процесі якого відбувається обмін не тільки знаннями, а й особистісними смислами, співпраця і співтворчість, знижує тривожність, стимулює розвиток позитивної “Я – концепції”, забезпечує гуманістичний, демократичний стиль спілкування в системі “учитель — учень”; «учитель – учитель», «учитель – батьки учня», «учитель – адміністрація». Ефективною формою педагогічної взаємодії, співпраці, співтворчості і взаємозбагачення, зокрема, вчителя й учнів виступає освітній діалог мовних особистостей.

Рівні мовної особистості учня окреслені в теоретико-гносологічній моделі Ю.Караулова. Вербально-семантичний рівень (внутрішній лексикон особистості), представлений у мовній свідомості у вигляді лексико-семантичних груп, граматичних засобів, словосполучень і речень; рівень володіння повсякденною мовою на основі знань мовної системи. У психологічному плані учень повинен виявлятися насамперед як емпатійна особистість, уміти здійснювати рефлексивну діяльність. Лінгво-когнітивний рівень представлений тезаурусом особистості. Його одиницями виступають поняття, слова-символи, образи, уривки фраз, які виформовуються в кожній мовній індивідуальності в більш або менш упорядковану й систематизовану мовну картину світу. Саме через слово, мову спілкування, сформованість ціннісних установок учителя відбувається формування ціннісних установок учня. Мотиваційно-прагматичний рівень, або рівень діяльнісно-комунікативних потреб визначається лексиконом особистості, пізнавальною діяльністю, інтелектуальною сферою, інтересами, мотивами особистості. Саме прагматикон зумовлює

встановлення відповідних умов реального спілкування, моделювання в межах мовленнєвих потреб суб'єктів спілкування ситуацій спільної пізнавальної діяльності.

Мовно-особистісний простір старшокласника важливо наповнити перцептивним, маєвтичним, конкретно-чуттєвим, образно-уявним, понятійно-когнітивним, сугестивним, етноментальним, духовно-культурним, соціосупільним компонентами як основою мовнокомунікативних компетенцій молодшої людини. Це відбувається шляхом:

- засвоєння норм мовленнєвої поведінки в різних сферах і ситуаціях спілкування та вдосконалення умінь і навичок спілкування в науково-навчальній, соціально-культурній, офіційно-діловій сферах; оволодіння різноманітними стратегіями і тактиками ефективної комунікації; генерування вартісних зразків мовленнєвої творчості; виховання потреби самоосвіти й самооцінки для постійного вдосконалення особистісно-мовленнєвої діяльності;

- оволодіння вміннями сприймати, впізнавати, аналізувати, зіставляти мовні явища і факти, коментувати, оцінювати їх під кутом зору нормативності, відповідності сфері й ситуації спілкування; сприймати мову як мистецьке явище, що має етичну й естетичну цінність;

- формування умінь і навичок переконливо викладати свої думки, дискутувати, використовуючи різні способи аргументації та ілюстрування прикладами; вести діалог зі співрозмовниками, дотримуючись правил мовленнєвого етикету і толерантності.

Ефективність педагогічного діалогу, як доводить експериментальним дослідженням Г.Салащенко, залежить від успішності подолання бар'єрів діалогічної взаємодії: ситуаційних (відокремленості партнерів у просторі), контрсугестивних (недовіри й егоцентризму); тезаурусних

(безкультурності, низького рівня інтелектуального розвитку, відсутності навичок творчої діяльності) та інтеракційних (невміння планувати й організовувати колективну взаємодію).

Позитивний результат педагогічного дискурсу, на глибоке переконання вчених і практиків, визначається конструктивними, організаторськими і, власне, комунікативними вміннями вчителя, що знаходять свій вияв в імперативній, інформативній, комунікативно-регулюючій стратегіях мовленнєвої поведінки. Зокрема імперативна стратегія спрямована на управління всією діяльністю учня на уроці і реалізується з допомогою тактик концентрації уваги, стимулювання фізичної і розумової діяльності, встановлення і підтримки мовленнєвого контакту (*згадайте правило; на дошці запишемо...; Василько, допоможи нам проаналізувати...; достатньо, переходимо до наступного тексту...*) тощо. Інформативна стратегія здійснюється з допомогою інформативних висловлювань різних структурно-семантичних типів (пояснювальних, оцінних, уточнюючих, питальних висловлювань, повторів (*отже, ми сьогодні ознайомилися з ..., то що називається закінченням, правильно, Оксано, а тепер пояснимо...*)). Комунікативно-регулююча стратегія реалізується через мовленнєві акти привернення уваги до навчальної теми, педагогічні зауваження, оцінки, репліки (*повторимо, темою уроку є ...; молодець, правильно виконав завдання; добре ми сьогодні попрацювали; поміркуймо над цими питаннями вдома*).

Ефективними засобами розвитку діалогічної взаємодії на заняттях слугують завдання на мовне вправлення (участь у мовних іграх, конструювання лінгвістичних задач); творчі завдання (написання творів-описів, творів-міркувань, творів-медитацій, есе, замальовок, пейзажних портретів тощо; наприклад:

Підготуйте усний твір у публіцистичному стилі на тему:

“Глобалізація — це добре чи погано для мови”?; *усну розповідь* на тему “Зцілення словом”;

напишіть твір-мініатюру “Живе слово” за поданим початком:

«У дитинстві нас дуже вабило заглянути до старої скрині, де зберігалися давні речі, такі несхожі на ті, що оточували нас. Вони були з іншого світу, мали свою біографію...); рольові ігри, робота у групах, у парах; самостійна пошукова робота (наприклад: не кожний написаний текст добре сприймається, коли його озвучують, і, навпаки, блискучі усні виступи у надрукованому вигляді можуть втратити свою привабливість. Від чого це залежить? *У чому секрет ефективного усного мовлення? Обговоріть це в класі*) .

Молоде покоління, часто сприймає слово й мовлення не в художньому тексті, а зі слуху, з екрану, що приховує неповторну красу, точність індивідуального слова. Усні відповіді засвідчують швидше прагнення подати визначення понять, переказати зміст відповідної статті чи вправи підручника, аніж уміння досягнути глибину зображуваних письменником подій, характерів, героїв у тексті. Осторонь залишаються співпереживання, співрозмірковування, наявне небажання опановувати класичні зразки художніх текстів напам’ять.

З огляду на це нагальною є потреба вийти за межі впливу комунікативної стратегії автора підручника чи науково-навчальної праці й виробити власну стратегію і тактику живомовного спілкування. Саме так, наголошує Л.Мацько, у дитини - читача продовжується сприймання, усталюється увага, розвивається образна уява. Краплені міркування (психологи кажуть: сліди) зливаються у ланцюжок міркувань, розвивається мовомислення і мовотворення. Мислення стає швидшим, точнішим, тобто ефективнішим, а мовлення — правильнішим і оптимальнішим для спілкування...образність мови стає формою образного бачення світу. Через

емпатійне, емоційне переживання, рефлексивне пізнання духовно-моральних норм і, культурних цінностей школяр готується до самостійного спілкування з мистецтвом слова, формується його художньо-педагогічне мислення, відбувається творчий саморозвиток. Виховується особистість, відкрита до спілкування з іншими культурами.

Завдання вчителя - не лише організувати інтерпретацію тексту, а й через запитання, спонукання до дії ініціювати ціннісно-сміслову комунікацію, внутрішній діалог й розумову активність учнів. Щоправда, традиційно вчитель прагне до того, щоб кожне слово було знайоме учневі ще до ознайомлення з текстом. Як правило, поступово це призводить лише до механічного запам'ятовування: учень не може вирішити смислову невизначеність послідовно: від інтонаційного рівня до лексичного, - знання окремих елементів лексичного рівня змушують його щораз дешифрувати мовленнєвий потік і на нижчому лексичному рівні уявляти смисл всього тексту. Така методика навчання не враховує ролі безсвідомого і тому не забезпечує природного становлення і розвитку мовленнєвих здібностей. Отже, лише пізнаючи світ, ми оволодіваємо мовою.

Необхідною умовою успішного педагогічного діалогу вважають дотримання культури слухання.

Завдання

Якими мовними засобами досягається продуктивна взаємодія між учителем й учнями?

„Одного дня в школі вчителька розповідала учням про те, яку користь приносять людям птахи, скільки вони винищують різних черв'яків та комах, які дуже шкодять і деревам у садках та в лісах, і різним рослинам на полях та лугах.

— Ви знаєте, дітки, - розповідала вчителька, - що робить така невеличка пташка, як шпак? Рожевий шпак, наприклад, за одну добу згодовує своїм пташеняткам трохи не цілий фунт, триста шістьдесят грамів, такого страшного шкідника, як сарана.

Синички, щиглики та інші співучі птахи рятують од черви наші садки.

У тім садку, де живе багато пташок, завжди рясно яблук, груш, слив, і ніколи вони не бувають червиві.

– От через те кожної весни, - говорила вчителька, - ми влаштовуємо цілою школою День птахів.

В цей день по садках, по лісах та по парках ми всією школою розвішуємо на деревах шпаківні, щоб там гніздилися перелітні птахи і виводили пташеняток. Цього року й ви братимете участь у Дні птахів. Попросіть своїх батьків, щоб вони вам допомогли зробити шпаківні (Учителька показала дітям зразок шпаківні).

– Ану, відгадайте! – загадала вчителька. – „На дереві хатка стоїть, а хазяїн на ганочку сидить”.

- Що це таке? Не знаєте? Та це ж і буде шпаківня, - засміялася вчителька.

– Ану, ще відгадайте: „У воді купався, а сухим zostався?” Хто це такий?

– Качур! – одповіла Мар’яночка.

– Правильно! Молодець! – похвалила вчителька.

Закінчуючи урок, вчителька ще раз нагадала, щоб діти попросили батьків поробити шпаківні для птиць.

[Вишня Остап. Вдячний шпак //Вишня Остап. Вибране. – К.: Наук. думка, 1984. – С. 214-215]

„... І от одного дня, після різдвяних канікул, увіходить до класу Марія Андріївна та й звертається до нас, що ходили до школи третю зиму, - були значить уже в третій групі:

– От що, діти! Почнемо ми з вами тепер щотижня диктовку писати. Я проказуватиму, диктуватиму, а ви пильненько вслухайтесь і пишть у своїх зошитах те, що я вам диктуватиму! Вийміть зошити!

– І в книжку не дивитися? – залунало з усіх парт.

– Не дивитися? На те й диктант! От і дізнаємося, як ви вивчилися писати! Ви ж із книжок списували? Пригадайте, як у книзі слова надруковані, бо траплятиметься багацько таких слів, що ви їх із книги списували... Не спішіть, думайте... Ну, починаю...

[Вишня Остап. Перший диктант // – Вишня Остап. Вибране. – К.: Наук. думка, 1984. – С. 408.]

Який з методів виховання групи впливу на особистість використав учитель у поданій ситуації? У чому полягає його ефективність?

Визначте стиль спілкування педагога з учнями:

- а) це спілкування на основі захоплення спільною діяльністю;
- б) це спілкування-дистанція;
- в) це спілкування-залякування;

г) це спілкування-загравання.

Відповідь обґрунтуйте.

Які мовні засоби допомагають створити ауру позитиву?

Проаналізуйте інтонаційний рисунок полілогу.

„Незабаром усі троє сиділи в кімнаті й наперебій розповідали Василеві Васильовичу про чудесну ідею, яка виникла в голові у Сашка Чайки.

– Ви пробачте, що ми так пізно зайшли до вас, - почав піонервожатий.

– Але ж треба було зайти порадитися з вами! – доповнив Сашко.

– Ідея! Ідея в Сашка Чайки, Василю Васильовичу! – поспішив розповісти меткий Омелько Нагірний.

– Ми вирішили організувати...

- Якийсь новий гурток? Чи не так? – усміхнувся директор школи. – Може, це буде гурток вивчення кратерів на місячних вулканах? Що? Ні? Ну тоді, напевне, гурток по відшукуванню на березі Чорного моря єгипетських мумій? Знову не вгадав? – сміявся Василь Васильович.

– Не вгадали, - засміялись і хлопці.

– Літературний журнал! – вигукнув Сашко Чайка.

– О! Журнал! Чудово! – і очі в директора враз набрали серйозного вигляду. – Молодці! Гарна справа!”

[Донченко О. Школа над морем // Донченко О. Вибрані твори в 2 т. – Т. 1: Повісті та оповідання. – К.: Веселка, 1982. – С. 84.]

Оцініть поведінку вчителя щодо учня. Чи є типовою подібна ситуація? Запропонуйте свої варіанти вирішення педагогічної ситуації. Як цю ситуацію вирішує автор? Прочитайте твір повністю.

Які мовні засоби використовує автор для змалювання образів учительки й учня?

„Це трапилось на останньому уроці. Ганна Василівна роздавала учням зошити з домашнім завданням з російської мови. „Бурма!” – викликала вона. Коли хлопчина підійшов до столу, вчителька простягла йому зошит.

– Ти, Бурма, соромився б подати таку роботу, - сказала вона. – Брудно, неохайно і до того ж кілька помилок.

Ганна Василівна й зараз пам’ятає вираз школяревого обличчя, коли він розгорнув зошит і побачив двійку. Кров хлинула йому в обличчя, почервоніли навіть кінчики вух. Школяр спідлоба кинув на вчительку швидкий погляд і враз розірвав зошита надвоє...”

[Донченко О.В. Розірваний зошит // Донченко О.В. Золота медаль: Твори. – К.: Рад. школа, 1983. – С. 430. (Пед. б – ка. Світ в образах)]

Уявіть себе на місці вчительки. Оберіть оптимальний, на вашу думку, варіант поведінки педагога в цій ситуації:

- а) поводитимемося так, як Матильда Петрівна;
- б) погодимося з учнем;
- в) скажемо хлопчику, що це дуже цікавий малюнок, а потім запропонуємо їй намалювати горщечок.

Як у тексті реалізується 2учительський тон"? Поясніть фразему "вчительська принциповість".

Проаналізуйте синтаксичні засоби, які автор використовує для змалювання ситуації?

„Діти почали малювати. Олесь старанно скрипів олівцем і натхненно прицмакував. Коли ж учителька зупинилася біля його парти, із зошита на неї презирливо примруживши око, дивився дятел; чого тутечки?

– Олесю, адже я наказувала всім малювати горщечок, - суворо сказала Матильда Петрівна. Їй сподобався дятел, але вона добре знала, що таке вчительська принциповість, тому й додала:

– Я поставлю тобі двійку.

У класі увірвався гамірець. Відмінники дивилися на свого вчорашнього побратима співчутливо, а ті, хто вчився через пень-колоду, з радістю чекали на те, що їхнього полку прибуде. Олесь зібрав книжки, виліз з-за парти і рушив до дверей.

– Куди це ти? – здивувалась учителька.

Олесь похнюпився.

– Я так не хо!

– Як це - так?

– Дятла хочу малювати.

Доки Матильда Петрівна думала про долю свого авторитету, Олесь вийшов у коридор, похапцем натяг пальтечко і опинився на ґанку”.

[Тютюнник Г.М. Дивак //Тютюнник Г.М. Вибрані твори: Оповідання, повісті. – Дніпропетровськ: Січ, 2000. – С. 189-190.]

4.2.Культура слухання

Величезний обсяг інформації, різна швидкість усного мовлення зумовлюють бездумне (коли звукове мовлення є лише фоном для діяльності), уривчасте або вузьке слухання (невміння критично проаналізувати зміст повідомлення і встановити зв’язок між ним і фактами дійсності) сприйняття. Культуру слухання характеризують як один із видів мовленнєвої діяльності, активний процес відбору звукових сигналів у

комунікації, вироблення відчуття присутності, сконцентрування уваги на іншій людині. Для вміння слухати потрібна чутливість, розуміння, а також утримання від будь-яких суджень про іншу людину.

Американський психолог І. Атватер проаналізував зміст понять «слухати» та «чути» і виділив рефлексивне (продуктивне, активне слухання, яке передбачає регулярне використання зворотного зв'язку) і нерефлексивне (пасивне, непродуктивне, не передбачає використання зворотного зв'язку) слухання.

Виділяють такі види слухання: пасивне, активне, емпатичне слухання. Вид слухання, в якому на перший план виступає відображення інформації, називають *активним* слуханням. Для активного слухання характерне адекватне реагування на співрозмовника з метою зацікавлення предметом розмови, за необхідності – коректне уточнення, оцінювання почутого, легка критика і коректна підказка варіантів розв'язання проблеми; основна умова ефективності зворотного зв'язку, що ґрунтується на здатності слухати й чути, розуміти почуття та внутрішній світ співрозмовника.

Фахівці визначають правила *активного слухання*:

1. Прийняття співрозмовника і його системи цінностей, намагання визначити і зрозуміти проблему людини;
2. Відкритість (надання можливості співрозмовнику відкрито висловлювати свої почуття, прийняття його);
3. Критична перевірка сприйняття (необхідність уточнення сприйнятої інформації шляхом повторення і перефразування);
4. Повнота уваги на співрозмовникові;
5. Відсутність домислів (важливо перепитувати співрозмовника про те, що він мав на увазі замість того, щоб підключати свою уяву);
6. Об'єктивність слухання;

7. Обережна інтерпретація (необхідно остерігатися поспішних висновків у ході бесіди).

Принципи активного слухання (за С.Шекшнею):

1. Не перебивати, не починати говорити, коли говорить інший;
2. Створити дружню атмосферу;
3. Нейтралізувати відволікаючі фактори, уникати сторонніх втручань;
4. Продемонструвати симпатію і зацікавленість співрозмовником;
5. Бути терплячим, уникати суперечок на етапі отримання інформації;
6. Ставити уточнюючі запитання.

Для ефективного слухання фахівці пропонують використовувати рефлексивний (передбачає активний зворотній зв'язок), емпатичний (передбачає вияв співчуття і співпереживання), критичний стилі слухання (настанова на критичне сприйняття інформації), що ґрунтуються на певних мовленнєвих прийомах і потребують значних свідомих зусиль, комплексу знань і вмінь.

Здійснюючи інтерв'ювання, опитування співрозмовника, важливо застосовувати різні тактики: мовчанку (нерефлексивне слухання, тобто вислуховування без втручання в монолог, напіввербальні звуки (Так. Продовжуйте...), жести, міміку, які засвідчують, що ви прагнете, щоб співрозмовник продовжував говорити; нейтральні запитання; розуміюче слухання (для уточнення, деталізації (Вибачте, я не так зовсім зрозумів... Уточніть, будь ласка...), перефразування (Отже, ви стверджуєте...), резюмування проблеми. Емпатичне слухання, тобто розуміння співрозмовник не «розумом, а серцем» важливе для дітей.

Завдання

Проаналізуйте подану ситуацію з погляду взаємин вихователя і особливостей розвитку колективу. З'ясуйте лексико-граматичні особливості мовлення вчителя й автора.

„... Дуже часто той або інший вчитель заявляє:

- Ви підірвали мій авторитет, ви у присутності учнів зробили мені зауваження, ви оголосили мені догану.

Запитується, на чому ж базується авторитет? Невже на вашій безкарності? Невже на тому переконанні, що ніколи не можете грішити?

Я ставлю питання так: учительський авторитет ґрунтується на відповідальності в першу чергу. Учитель повинен, не соромлячись, сказати своїм учням:

- З мене вимагають, я відповідаю, я помиляюсь, я за свою помилку відповідаю. Ви бачили, що я відповідаю?

- Бачили.

- З мене вимагають, тому я вимагаю з вас.

Немає нічого ганебного, якщо директор оголосить догану вчителю. Хай вчитель вважає, що він не зовсім і винний але якщо директор оголосив йому догану, він повинен цією доганою скористатися для піднесення свого авторитету. Він повинен сказати:

- Так, я помилився. Я покараний, тому що я відповідаю за свою роботу. Я вимагаю цього від вас.

У мене був Іван Петрович Городич. Це було ще в колонії імені Горького. Він щось не так зробив у поході. Він чергував по колонії. Запитую:

- Хто черговий? 5 годин арешту!

- Є 5 годин арешту.

Чую голос Івана Петровича, педагога. Мені навіть трохи холодно стало. Він зняв з себе пояс, віддав черговому, прийшов до мене в кабінет:

- Я прибув під арешт.

Я спочатку хотів було сказати йому – „кинь”. А потім думаю: „Добре, сідай”. І просидів 5 годин під арештом. Діти заглядають до кабінету – Іван Петрович сидить під арештом.

Коли закінчився арешт, він вийшов на вулицю. Ну, думаю, щось буде. Чую гомеричний сміх. Хлопці його качають.

За що?

- За те, що сів під арешт і не сперечався.

А другий на його місці почав би: „Як це так, мене, педагога, під арешт. Нізащо. Мій авторитет пропаде”.

Авторитет... треба створювати самому, користуючись для цього різними випадками життя. В хорошому колективі авторитет не можна підірвати. Сам колектив підтримує його”.

[Макаренко А.С. Твори: В 7 т. – Т.4. – К.: Рад.шк., 1954. – С.489 -490.]

Схарактеризуйте дії педагога та його мовлення: лексичні, синтаксичні особливості, модусні оператори (емотивні знаки

засудження, зауваження, коментарі), визначте їх доцільність у поданій ситуації.

„Щоб дитина почувала себе насамперед громадянином, щоб вона почувала себе насамперед людиною, я та мої співробітники-педагоги переконалися, що торкатися особи треба з особливо складним інструментуванням. У дальшій нашій роботі це стало традицією.

Петренко запізнився на завод. Ввечері я дістаю про це рапорт. Я викликаю командира того загону, в якому перебуває Петренко. І кажу:

- У тебе спізнення на заводі.
- Так, Петренко спізнився.
- Щоб цього більше не було.
- Єсть, більше не буде.

На другий день Петренко знову спізнився. Я збираю загін.

- У вас Петренко вдруге спізнюється на завод.

Я роблю зауваження всьому загону. Вони кажуть, що цього не буде.

- Можете йти.

Потім я стежу, що робиться. Загін сам буде виховувати Петренка і говорити йому:

- Ти спізнився на завод, виходить, наш загін спізнюється!

Загін ставитиме великі вимоги до Петренка, як до члена всього колективу.”

[Макаренко А.С. Твори: В 7т. – Т.5. – К.: Рад.шк., 1954. – С.154.]

Проаналізуйте запропоновану ситуацію. Обґрунтуйте доцільність дій педагога.

„... Я ніколи не забуду маленького Федю. Мені довелося навчати його п'ять років – від 3 до 7 класу. Каменем спотикання були для нього арифметичні задачі й таблиця множення. Я переконався, що дитина просто не встигає запам'ятати умову задачі, в її свідомості не встигає скластися уявлення про предмети, речі, явища, покладені в основу умови: як тільки дитина мислено пробує перейти до наступного, забуває попереднє. Діти чимось схожі на Федю, були і в інших класах, хоч їх було загалом і небагато. Я склав спеціальний задачник для цих дітей.

... Ось дві задачі з мого „Задачника для неухажливих”:

1. Три пастухи, які знемогли від літньої спеки, лягли під деревом відпочити і заснути. Пустун-підпасич вимазав сплячим лоби дубовими „чорнильними кульками”. Прокинувшись усі троє почали реготати. Але кожен думав, що два інших сміються один з одного. Раптом один пастух перестав реготати – він здогадався, що і його лоб також вимащений. Як він міркував?

2. У широких українських степах неподалік одне від одного були в давні часи двоє сіл – Правдуни і Брехуни. Жителі Правдунів завжди

говорили правду, а жителі Брехунів – завжди брехали. Якби кому-небудь з вас вдалося раптом перенестися в давні часи і потрапити в одне з цих сіл, ви могли б, поставивши тільки одне запитання до першого зустрічного місцевого жителя, дізнатися, в котре село ви потрапили. Яке питання вам треба буде б поставити?

Спершу ми просто читали задачі, як маленькі захоплюючі оповідання про птахів і тварин, комах і рослин. Минуло немало часу, поки Федя зрозумів, що оповідання – задачі. Над однією з найпростіших хлопчик замислився і з моєю допомогою розв'язав її. Його вразила простота розв'язання. „значить, кожна з цих задач теж можна розв'язати?! – запитав Федя. Він цілими днями не розлучався із задачником. Кожне розв'язання переживав як велику перемогу. Розв'язану задачу переписував у спеціальний зошит. Поряд з текстом малював задачу – тварин і рослин.

... Уже в 5 класі успішність Феді вирівнялася: він почав розв'язувати такі самі арифметичні задачі, як і інші школярі. У 6 класі в хлопця несподівано з'явився інтерес до фізики. Федя став одним із активістів гуртка юних конструкторів. Чим більший інтерес викликала в хлопця творча праця, тим більше він читав...”

[Сухомлинський В.О. Сто порад вчителю // Вибрані твори: В 5 т. – Т.2. – К.: Рад. шк., 1976. – С. 450 – 451].

Мета педагогічного спілкування успішно реалізується в тому випадку, якщо вчитель, добре знаючи аудиторію, вміє вибирати з особистого арсеналу мовленнєвих засобів ті слова мовленнєвого впливу, які найбільш адекватні у відповідній ситуації. Як це питання вирішується в тексті?

З'ясуйте особливості використання мовностилістичних засобів у діалозі.

Складіть мовні портрети учителя й учнів.

„Я веду малюків у поле. Тихий сонячний ранок вересня. У полі так тихо, що нам чути, як високо в небі курличуть відсталі журавлі. Кажу дітям:

- Подивіться на небо. Влітку воно було гаряче, палало іскрами синього вогню... А зараз яке небо? Думайте, вибирайте в нашій мові потрібні слова.

Діти замовчали. Дивляться на небо, думають. Через хвилину чую слова, знайдені дітьми:

- Небо синє, як стомлена вода у ставку...

- Чому ж вона стомлена? – питаю в дитини.

- Тому, що влітку вода грала, грала хвилями, до осені втопилась і стоїть синя, втомлена...

Знову діти мовчать, слухають слово.

- Небо вмилося дощем...

- Небо чисте, не видно жодної пір'їнки...

- Небо голубе, як у казці про Івасика-Телесика. Ось зараз прилетять гуси...

- Небо осіннє... Улітку воно літнє, а восени –осіннє.

Знову мовчать діти. Остеронь стоїть маленька дівчинка Валя.

- А ти чому мовчиш, Валю?

- Я хочу сказати своє слово.

- Яке ж ти знайшла слово про небо?

- Небо ласкаве, - тихо сказала Валя й усміхнулася.

Знову тиша. Потім кожному хотілося сказати ще і ще раз своє слово.

- Небо сумне. З півночі вже плывуть сірі хмари.

- Небо спокійне. Коли грози гриміли, воно було ой яке неспокійне!

- Небо задумливе. Воно згадує, як співав жайворонок...

- Небо пригорнулося до землі. Улітку воно було вище, там ластівки літали. А тепер ластівок немає. І небо прислухається: чи не в кущах вони поховалися..."

[Сухомлинський В.О. Розмова з молодим директором // Вибрані твори: В 5 т. – Т. 4. – К.: Рад. шк., 1977. – С. 487-488].

На що спрямовані такі задачі-загадки? Які якості розвиваються в учнів під час розв'язання задач такого типу? Які мовленнєві засоби найбільш адекватні у відповідній ситуації.

„З багатої скарбниці народної педагогіки я вибрав все нові й нові задачі, сподіваючись на те, що у моїх тугодумів пробудиться цікавість до змісту, сюжету задачі-казки. Через кілька днів я даю таку задачу-загадку: „Невеликий військовий загін підійшов до річки, через яку треба було переправитись. Місток був поламаний, а річка глибока. Як бути? Раптом офіцер помітив біля берега двох хлопчиків, які гралися у човні. Але човен настільки малий, що ним міг переправитись лише один солдат або тільки два хлопчики – не більше. Все ж усі солдати переправились через річку на цьому човні. Яким чином?”.

Знову спостерігаю, як думають діти. Знову вони малюють на піску, намагаються утримати у пам'яті кілька „шахових ходів”. Знову бачу, як стурбовані Ніна, Слава і Петрик. У Валі радісно загорілися очі: вона розв'язала задачу.

Починаю займатися окремо з тугодумами. Даю їм більш прості народні задачі-загадки:

1. „Соколи і дуби”: прилетіли соколи, сіли на дуби. Якщо по одному сядуть на дуб, то залишиться один сокіл, якщо по два, то залишиться один дуб. Скільки всього дубів і скільки соколів.

2. „Голови і ноги”: по двору ходять кури і стрибають кролики, всього 10 голів і 24 ноги. Скільки всього кроликів і скільки курей?”

[Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5 т. – Т. 3. – К.: Рад. шк., 1977. – С. 146-147].

У педагогічній науці існує закономірність: діти дошкільного віку мріють якнайшвидше потрапити в школу й активно пізнавати нову інформацію і діяти. Однак через деякий час бажання навчатися у дитини зникає. Поясніть, чому так відбувається.

Ознайомившись із запропонованою педагогічною ситуацією, назвіть причини зникнення у дитини інтересу до навчання й визначте шляхи їх подолання.

З'ясуйте можливі способи мотивації навчальної діяльності учнів у сучасній школі. Спроектуйте власну поведінку так, щоб у Романа знову з'явився інтерес до навчання.

1. „...Роман зіп'явся на одчинене вікно й заглядає в клас, де вчителька вчить дітей. Роман – цікавий: він хоче знати, що там діється в класі...

Діждавшись осені, Роман сказав батькові, що піде до школи вчитися, сам пішов до вчительки й записався.

... У класі на лекціях сидів, як у своїй хаті. Ось він пише тепер палички та кружечки. Сидіти йому на парті незручно, і він пише стоячи на одній нозі. Носом сопе так, що чути на другому кінці класу... Пише Роман з великою охотою. Іноді на хвилину одірветься од роботи, скоренько огляне очима клас, штовхне сусіда, шморгне носом і знову до роботи.

Одхилив голову набік, глянув на своє писання й запишався. Через плече зазирнув до свого сусіда й зареготався на весь клас.

- Тітко, чи як вас!... - гукає він до вчительки. – А гляньте сюди. Герасим ось якогось кілля понаписував: чи не думає він лісу городити?

Школярі зняли регіт. Вчителька кривиться. Підійшла до нього, наказала сидіти тихо.

Надокучило йому писати палочки та кружечки; він перекинув сторінку й став малювати коня... Потім мерщій кинув перо. Схопився з свого місця й побіг з класу...

[Васильченко С. Роман. // Васильченко С. Вибрані твори. – К.: Дніпро, 1974. – С.26-28.]

2. Роман, ідучи до школи, ковзався на льоду й увалився. В класі він скинув мокрі штанці й повісив на гарячій грубі сушитися. Сам остався в одній довгій сорочці.

У клас ввійшла вчителька. Вона, може б і не помітила, що Роман сидів у самій сорочці, та старші школярі зняли регіт.

- ... Оденься сейчас же! - перебила вчителька. – Обожди, я расскажу твоему батьку – он тебя выпорот хорошенько, тогда не будешь

уваливаться. Разве можно сидеть в классе раздетым? Ступай в сторожку обсушись.

... Вчителька не збрехала: якось побачила вона Романового батька і сказала йому, що Роман у класі дуже пустує. Розказала й про те, як увалився. Романові дома довелося покуштувати березової каші. Він помалу став розуміти, що школа не своя хата, а вчителька не тітка.

Невесело стало Романові в школі...

Роман складає слова за вчителькою. Вчителька, сердита, червона, стукає паличкою об парту перед самим носом у Романа й пискливо кричить:

- Ну, говори за мной – пе-ре-пе-ля-та.

- Пе-ре-пе-ля-та, - тягне за нею Роман по складах.

- Ну, скажи сразу, что вышло?

Роман чмихнув носом і тихим голосом промовив.

- Перепеленята.

- Не перепеленята, дубина ты, а перепелята, слышишь – перепелята! – викрикує над самим ухом учителька. – Ну, говори еще раз!

Роман сам чує, що він не так, як учителька, вимовляє, та, на велике його диво, помічає, що язик йому немов отетерів і не слухається його. Роман по складах проказував вірно – зразу ж усе слово казав так, як звук він давно його казати дома. Вчителька махнула рукою на Романа й одійшла. Роман сів змучений й засоромився”.

[Васильченко С. Роман. // Васильченко С. Вибрані твори. – К.: Дніпро, 1974. – С.26-28.]

4.3. Діалогові технології

Діалогова взаємодія учасників педагогічного спілкування відбувається більш успішно за умов використання *діалогових технологій*, до яких відносять проблемно-пошукові діалоги, комунікативні тренінги, дискурс-студії, рольові і ділові ігри.

С. Гончаренко характеризує тренінг як інтенсивне навчання з практичним спрямуванням; треннгове навчання спрямоване на розвиток навичок, освоєння учасниками нового досвіду. Комунікативні тренінги сприяють розвитку кращого сприймання партнера зі спілкування, розуміння його потреб, здійснення на нього певного впливу залежно від мети спілкування.

В основу тренінгів покладено аналіз ситуацій професійної діяльності. Мету професійних комунікативних тренінгів (інтелектуального мислення, активного слухання, стресостійкості, вербальної публічної комунікації), які корисні і для студентів, і для викладачів, передбачаємо в опануванні специфічних знань, у формуванні умінь і навичок ефективно виконувати конкретні мислительні операції, лаконічно, процесуально доцільно формулювати запитання, уважно слухати відповіді, уточнювати, вести діалог, дискусію, суперечку, полеміку, дотримуючись тактовності, об'єктивності, толерантності, аргументувати, переконувати. Наприклад, тренінг вербалізації, активного слухання характеризується такими ознаками, як повтори, дослівне відтворення, цитування сказаного партнером, перефразовування, інтерпретація.

Для збагачення професійного досвіду спілкування важливим є комунікативний тренінг на чіткість артикуляції звуків, тренування інтонації, уміння управляти мімікою і жестами. Здійснюємо це шляхом аналізу фахових відеоматеріалів, художніх текстів, звітних матеріалів практики. Для досягнення цілей тренінгів важливо дотримуватися принципів принципів активності, етичності, творчої позиції, зворотнього зв'язку, суб'єкт-суб'єктної взаємодії.

Дискурс-студії як творчі форми роботи важливі на закріплення вже набутих знань, на пізнання нового у праві. На засіданнях дискурс-студій доцільно розглядати комунікативні портрети видатних педагогів, їхній життєвий досвід, мистецтво виступу, технології підготовки промов. важлива також участь у ділових або рольових іграх.

Рольві ігри дослідники вважають формою «вільного самовияву людини, яка передбачає реальну відкритість світові можливого і розгортається у вигляді змагання, а бо у вигляді зображення (виконання, репрезентації) якихось ситуацій, смислів, станів». Організація гри

передбачає надзвичайно ретельну, кропітку роботу щодо змісту гри, розподілу і підготовки ролей, програвання ситуацій кожним її учасником з метою швидкого реагування та імпровізації, підготовки усних виступів, перегляду мультимедійних презентацій уроків з метою уточнення окремих дій персонажів. Участь у грі сприяє розвитку таких комунікативних умінь, як уміння ставити запитання, адекватно до ситуації і комунікативної ролі обирати мовнокомунікативні засоби, орієнтуватися в умовах спілкування, обираючи відповідну комунікативну стратегію і тактику.

Моделювання різноманітних професійних комунікативних ситуацій активізує діалогову взаємодію учасників комунікативної діяльності на основі суб'єкт-суб'єктних відносин, дозволяє спрогнозувати можливу комунікативну поведінку її учасників. Специфіка взаємодії учасників комунікативної діяльності, – переконує О. Отич, – полягає в їх взаємозв'язку з емоціями, почуттями, переживаннями учасників, що впливають на перебіг і результати цієї взаємодії.

С. Гончаренко характеризує проблемну ситуацію як ситуацію виконання теоретичного чи практичного завдання, за якої попередньо набутих знань виявляється недостатньо і виникає суб'єктивна потреба в нових знаннях, які б уможливили одержання кінцевого результату. З урахуванням напрацювань дослідників професійну комунікативну ситуацію розглядаємо як систему взаємопов'язаних факторів (партнери, місце, час, умови та ін.), що характеризується певною метою спілкування, певними соціальними ролями учасників спілкування, їхніми мовленнєвими намірами, предметом спілкування і ставленням учасників до нього. Зміст комунікативно-ситуаційних завдань охоплює опис проблемної ситуації зі сфери педагогічної діяльності, що не має однозначних рішень і потребує від того, хто її вирішує, логічного мислення, рефлексії і концептуалізації минулого досвіду рольової взаємодії.

Характерною ознакою дискусії є наявність єдиної теми, її завдання – досягнення учасниками згоди стосовно означеної проблеми. Значну увагу дискусії приділяли Сократ, Платон, Аристотель. Видатні грецькі філософи вважали, що пізнання та розкриття сутності проблеми неможливе без урахування думки іншої людини. Дискусії Платона ґрунтувалися на розробленні системи аргументів (доказів). Поширеними способами аргументування в дискусіях були "супровідні" методи: ілюстрації, конкретизації за допомогою фактів, аналогії, знаходження суперечностей тощо. Дискусії середніх віків полягали в різноаспектному розгляді питання. Організатором дискусії був лектор, який обирав тезу і заперечення, Кожному з учасників необхідно було аргументами підтримати тезу і відповісти на питання.

У курсі риторики, запропонованому Феофаном Прокоповичем, подано такі поради щодо проведення дискусії: дуже важливо глибоко вивчити питання, з якого буде дискусія, а також погляд на нього супротивника; кожен має піклуватися про ясність мови, уникати всього, що робить її темною і двозначною; не треба зловживати прикрасами та показним блиском – це завжди викликає підозру в хитрощах, відшукати істину можуть лише простота й щирість; слід думати про те, що буде відповідати на запитання опонент, передбачати його відповіді; насамперед необхідне суворе і старанне дослідження власних тез – на істинність, на помилки; варто дотримуватися миру і дружньої прихильності між тими, хто сперечається.

Український музикознавець і фольклорист Дмитро Ревуцький радив: коли хочеш переконати слухача або читача у правдивості запропонованої теми, необхідно, щоб слово твоє було зрозумілим, тема - переконливо обґрунтованою, мовлення - багатим, правильним і приємним; той, хто

прагне бути бажаним співрозмовником, повинен багато знати, особливо історію, філософію, етику, естетику.

Підготовка дискусії охоплює такі етапи:

1. Визначення орієнтовних меж теми дискусії. Перевірка чіткості і зрозумілості слів та понять теми, проблеми, у разі потреби – використання наукових і словниково–довідкових видань.

2. З'ясування основних структурних компонентів дискусії та їх ролі в обговоренні означеної теми: початок (встановлення контакту із співрозмовниками; окреслення мети, проблем і актуальності дискусії; активізація уваги); інформування (виклад інформації в обраний спосіб: повідомлення, пояснення, опис, характеристика); власне дискусія: аргументація (коректне наведення доказів на захист сформульованих тез) і контраргументація (коректне наведення доказів для нейтралізації антитез, заперечень, непогоджень із співрозмовником); прийняття рішення і підбиття підсумків.

3. Визначення джерел інформації з дискутованої теми й ознайомлення з ними.

4. Порівняння різних підходів, вибудовування власного погляду на дискутовану проблему або приєднання до певної тези чи позиції автора.

5. Проектування своїх дій як учасника дискусії: прогнозування вірогідних заперечень і зауважень співрозмовника, можливих контраргументів і оптимальної форми реакції на них з метою переконання.

6. Визначення можливих варіантів завершення дискусії, вибір найдоцільнішого.

7. Аналіз своєї мисленнєво–мовленнєвої діяльності під час дискусії.

Для участі в дискусії важливо виробляти уміння ставити запитання, зіставляти і порівнювати факти, давати оцінку подіям, робити висновки; приєднуватися до висловленого погляду; припиняти розмову чи змінювати

її напрям; висловлювати прохання, згоду чи незгоду; встановлювати контакт із співрозмовником, підтримувати його увагу тощо. Важливо дотримуватися постулатів англійського філософа-лінгвіста Пола Грайса, що ґрунтуються на таких принципах: 1) принцип кількості («Не говорити більше чи менше, ніж потрібно для виконання поточних цілей діалогу»); 2) принцип якості («Не говорити того, що вважаєш хибним або для чого не маєш достатніх підстав»); 3) принцип відношення («Не відхиляйся від теми»); 4) принцип способу («Висловлюйся ясно», «Уникай незрозумілих виразів, уникай неоднозначності, будь лаконічним, будь організованим»).

Манера проведення дискусії відрізняється (в ідеалі) високою культурою поведінки, неупередженості і вимагає від сторін високого рівня компетентності щодо предмету спору. Як складний вербальний аргументаційний процес, дискусія є різновидом наукової суперечки, тобто словесного змагання між двома або кількома особами щодо певного наукового питання, за якого кожна із сторін доводить свою думку.

Предметом суперечки є положення і судження, що підлягають обговоренню шляхом обміну різними поглядами. За кількістю учасників виділяють суперечку-монолог (людина сперечається сама із собою), суперечку-діалог (суперечка двох осіб), суперечку-полілог (суперечка між кількома чи багатьма особами). Залежно від мети суперечки російські лінгвістки Людмила Введенська і Людмила Павлова розрізняють *суперечку для пошуку істини* (приносить задоволення учасникам, розширює знання про предмет суперечки, зміцнює віру у власні інтелектуальні сили); *суперечку для переконання* (з метою переконати опонента в чомусь, схилити на свій бік, зробити одностороннім); *суперечку для перемоги* (для самоствердження учасника суперечки); *суперечку заради суперечки* (для задоволення примхи, пихи одного з учасників).

Мистецтво суперечки вимагає певного досвіду і майстерності. Успіх суперечки та її продуктивність значною мірою залежить від рівня культури, ерудиції, життєвого досвіду, а також знання правил публічної суперечки (чітко визначати предмет і свою позицію у суперечці; не відходити від головних положень суперечки, з повагою ставитися до інших учасників суперечки, зберігати витримку і самовладання).

Під час суперечки використовують різні синтаксичні конструкції для передавання сумніву у достовірності формулювань співрозмовників (*Ваше положення про ... здається мені дещо сумнівним; Шановний пане, ці аргументи не зовсім переконливі, підтвердіть, будь ласка, фактичним матеріалом*); спростування аргументів іншого учасника (*Уявімо, що Ви отримали позитивний результат, тоді як пояснити те...; Ці факти, як показують проведені нами спостереження, не підтверджені*); доказ антитези (*Вважаю за потребу навести такі приклади; Підтвердженням цьому є публікація ...*).

Ефективним засобом як переконання, так і формування нових поглядів вважають також полеміку (від гр. *polemikos* – войовничий) – тип дискусії, метою якої є утвердження певних цінностей з використанням коректних прийомів. При спільних рисах дискусія і полеміка мають відмінні риси. Метою дискусії є з'ясувати й зіставити різні погляди та досягати певного ступеня згоди між учасниками або спільного рішення стосовно теми дискусії, мета полеміки - захистити й утвердити власну думку через спростування думки супротивника. Учасниками дискусії є опоненти, полеміки - її суперники, конкуренти.

Тему дискусії формулюють заздалегідь, засоби і прийоми дискусії повинні бути коректними і прийнятними для всіх учасників; у полеміці допускають експресивність, ситуативність. Усі усні жанри комунікації

вимагають досконалого володіння словом, правильного і доречного використання його виражальних засобів.

Завдання

Одним із актуальних завдань педагога сучасної школи має бути зміна скептичного ставлення вихованців до правил ввічливості і манер хорошого тону. Проаналізуйте запропоновану ситуацію і визначте, які якості формує вчитель у вихованців, які методи виховання при цьому використовує.

„Дітей треба вчити поздоровляти, дарувати, але слова вихователя доходять до дитячого серця лише тоді, коли дитина вчиться почувати. У житті бувають обставини, події, явища, коли перед дітьми відкривається грань людських відносин, що сповнює кожне слово вихователя, батька, матері глибокого змісту, звичайне слово раптом відкривається перед ним незнаним, чудесним відтінком, що зачіпає потаємний особистий світ.

Урок у другому класі. Учитель бачить: Галя, життєрадісна, душевнощедра, співчутлива дівчинка, підносить руку.

- Що ти хочеш сказати, Галю? – питає учитель.
- У Марійки братик народився, - говорить Галя і щасливо посміхається, ніби братик народився у неї.

Марійка - її подруга. Вони поруч сидять на передній парті біля вікна. Тридцять пар очей з цікавістю подивилися на Марійку...

- У Марійки братик... У Марійки братик ... – пошепки рознеслося по класу. Посміхався учитель, посміхалися діти.

- Як це добре! – сказав учитель, підійшов до Марійки і поцілував її. – Поздоровляємо Марійчину маму і Марійчиного тата із сином, а тебе, Марійко, поздоровляємо з братом.

Галя теж обняла й поцілувала Марійку...

- А що значить поздоровляємо? – спитав Микола. В його словах прозвучала задумка.

У класі стало тихо. Всі чекали, що скаже учитель.

- Це значить, що в мамі і тата Марійчиних велике щастя.

Народилася людина. Вона принесе щастя багатьом людям:

- у Марійчиної мамі народився син;
- у Марійчиного тата народився син;
- у Марійки народився брат;
- у Марійчиного дідуся народився онук...
- у нас народився новий друг.

Ось скільки людей стали щасливими. Ось чому ми поздоровляємо.

З продовженням людини народжується майбутнє. Він, Марійчин брат, наймолодший серед нас. Ви, хлопчики, станете воїнами, захисниками

вітчизни, а він ще тільки прийде в школу і навчиться писати слово мама... Ми ще не знаємо, ким стане брат Марійчин; у нього немає ще імені.... Ким би він не став – хліборобом на землі своїх предків чи космонавтом, муляром чи пастухом, садівником чи токарем, - мама вкладе в нього всі найкращі сили свого духу й доб'ється того, що він стане вірним сином своєї вітчизни. Ось чому ми поздоровляємо.”

[Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину // Вибрані твори: В 5 т. – Т. 2. – К.:Рад. шк., 1976. – С. 377 - 379]

Проаналізуйте педагогічну ситуацію. Який метод перевірки й оцінки навчальної діяльності учнів, прийоми організації і підтримки уваги (установка контакту, діалогізація, інтонаційне багатство мовлення, емоційна насиченість фрази та ін.) використав учитель? Які мовні засоби характеризують учня? Прокоментуйте доречність їх уживання.

„Ми вже сиділи на своїх місцях, коли двері з гуркотом відчинились і до класу ракетою влетів Яшко Бондар.

- Географії не буде! – ще з порога виголосив він...

- Учителька захворіла, - пояснив Сашко...

- Добрий день! – раптом ми почули басовитий голос нашого нового директора.

Олег Іванович – високий, худорлявий, темноволосий, з пильними, як у снайпера очима. Гляне – наче рентгеном тебе просвітить. А що вже вимогливий! На який урок не прийде, то першим ділом цікавиться, як ми знаємо предмет. І може таке питання на кмітливість підкинути, що тільки бульки пускатимеш.

- Прошу дістати підручники, щоденники, - сідаючи за стіл, сказав директор і розкрив класний журнал, що приніс з собою...

Олег Іванович уже не в одному класі зробив отакечки переоцінку цінностей: кадровим відмінниками відмінникам власноруч став „чотири” або навіть „три”, а середнячкам взагалі... Тому можеш запросто, як один казав, загриміти під фанфари.

- Хто покаже річки Європи і дасть їм загальну характеристику? – запитав Олег Іванович і, відкинувшись на бильце стільця, неквапом обвів усіх уважним вивчаючим поглядом.

Здається, ніякої каверзи в цьому питанні не було, але однаково... Тому навіть відмінники сидять, затамувавши погляд та потупивши очі. Бо кому охота, скажіть, ризикувати? Тим паче, що Олег Іванович сам географ. Такому зуби не замовиш.

Пауза затягується. І мені особисто стає вже якось незручно перед директором, новою людиною. Ще, не дай Бог, подумає, що тут зібралися одні недоумки...

- Дозвольте! – рішуче я викинув руку перед собою, наче рушницю. – З місця відповідати чи виходити?

Директор виважив мене довгим оцінюючим поглядом, і здається, аж повеселішав. Учні теж полегшено зітхнули.

- Як твоє прізвище? – запитав Олег Іванович по паузі.

Але коли подивився в журнал, то здивовано скинув брови. Бо в мене там не було престижних п'ятірок, якими густо рясніла та сторінка. Одразу було видно, що в перспективі мені не світять лаври Пржевальського. Ну що ж, як мовиться, чим багаті...

- Прошу! – показав Олег Іванович на карту півкуль і подав указку, яку завбачливо приніс з собою.

Ватяними ногами виходжу до дошки, судорожно ковтаю слину, деякий час мовчу, збираючись з думками, і лише тоді якимсь надтріснутим, чужим голосом починаю:

- В Європі протікає багато річок: Сена, Дунай, Рейн..., Івотка – додаю трішечки перегадом, уже не так впевнено.

Перші ріки я показав, а коли черга дійшла до нашої Івотки – знову забуксував. Не знайду її на карті півкуль і квіт. От горечко! Достеменно ж знаю, що вона бере початок з джерела в Козачому байраці сусіднього району, перетинає весь наш район і впадає в Десну, Десна – в Дніпро, Дніпро в свою чергу... невже забули намалювати? От роззяви! Випускають браковані карти.

- Гаразд, - великодушно припиняє мої Олег Іванович. – Розповідай далі.

- Великі ріки мені не подобаються, - признаюсь відверто, як на духу, підбадьорений миролюбним тоном директора. - Вода в них здебільшого каламутна, береги далекі, голі, іноді захаращені різним непотребом. А скільки човнів, барж, пароплавів... Страх! Був я на Дніпрі поблизу Києва, то знаю... І на Десну якимось з батьком їздили. До дядька Павла, що працює бакенщиком.

Зовсім не така наша Івотка. В'ється вона ясно-голубою стрічкою серед лук квітучих, лісів тінистих, полів золотавих... Вся в зеленому вбранні, як у віночку. А що вже мінлива! – кажу з почуттям, бо вже трохи оговтався біля дошки...

Захопившись, я непомітно перейшов до наступної теми „Зміна природи людиною”. І Олег Іванович хоч би що. Дивина! Уважно слухає, навіть щось записує. Або вже малює двійку за зухвальство. Щоб не напускав тут туману...

- Чотири, - оголосив директор так, щоб усі почули. – З плюсом.

- Невже?! – мимохіть вирвалося у мене. – Чи ти ба! А я думав...

- За сміливість, - пояснив Олег Іванович, - повертаючи мені щоденник з великою, червоною, надзвичайно красивою четвіркою, яку вінчав рівненький плюс. – За те, що небайдужий, - додав з притиском по паузі.

- Зрозумів? – і вже до всього класу: - Бо пасивність, байдужість – найстрашніше зло.”

[Столбін О. Четвірка з плюсом // Антологія літератури Сумщини. – Суми: Вид-во „Слобожанщина”, 1995. – С.164-165, 167-169.]

Проаналізуйте запропоновану ситуацію і визначте, які прийоми виховання використала бабуся.

„Мишко прийшов сьогодні зі школи радісний. Ще з дверей він закричав:

- Бабуся, бабуся! Подивися скоріше у мій щоденник, нам поставили оцінки. В мене гарні!

Бабуся взяла щоденник, хотіла подивитися на оцінки Мишка, але кудись поділись окуляри, а без них вона не бачила. Мишко став шукати окуляри. Він й на шафу зазирнув і під стола заліз. А потім заліз під ліжку і там, біля самої стіни, побачив окуляри. Бабуся і не помітила, як вони впали.

- Чому ж ти вчора не шукав мої окуляри? Я ж просила тебе! – з докором сказала бабуся Мишкові.

Мишко знітився і почервонів.”

[Сухомлинський В. Чому ж ти вчора не шукав мої окуляри? // Сухомлинский В. Поющее пёрышко. – М.: Детская литература, 1977. – С.8.]

Підготуйте план виступу на одну з тем:

"Будь-яка промова повинна бути складена так, як жива істота, у неї має бути тіло, голова, ноги, до того ж ттулуб і кінцівки повинні відповідати цілому " (Платон).

"Точно використовуйте слово, і ви позбавите світ від половини непорозумінь" (Р. Декарт).

"Слово володіє магічним даром відкривати людині саму себе в слові. Завдяки слову людина здатна відкривати для себе увесь світ" (М.Жулинський)

"Мовна індивідуальність виділяє людину як особистість, і чим яскравіша ця особистість, тим повніше вона відображає мовні якості суспільства" (О.Потебня).

"Мова – відкрита система, що піддається впливам і сама впливає. Така відкритість сприяє її збагаченню, стильовій розбудові" (Таміла Панько).

"Мусимо усвідомити, що свою мову треба вчити все життя. Треба вдосконалювати її, домагатися вишуканості і естетичної довершеності..." (Олександра Серб енська).

4.4. Академічна лекція як у вимірах педагогічної дії

У науково-довідкових і навчально-методичних джерелах лекцію розглядають як багатовимірну дидактичну категорію, що визначається через поняття «дидактична модель», «метод навчання», «технологія освіти», «форма організації навчання», що обмежена часом і простором. На розмаїття характеристик лекції як одного з основних способів передачі соціокультурного досвіду впливають традиції античних майстрів слова, Давньої Русі, церковно-богословської риторики й, безумовно, університетської освіти з її академічним красномовством та культурою інтелектуальної праці.

Лекції поділяють за змістом (з природничих, технічних, гуманітарних наук), різновидами усного мовлення (лекція-монолог, лекція-діалог), слухацькою аудиторією (для школярів, студентів, учителів, науковців), присутністю / несутністю адресата (слухача) (традиційна лекція, радіо-, телелекція) тощо.

Водночас захопленість технологічним забезпеченням семінарських і практичних занять, зосередженість насамперед на самостійній роботі студентів дещо змістили увагу від лекцій як важливої форми організації навчального процесу у вищій школі. До того ж міністерська вимога зменшити навчальне навантаження призвела до скорочення годин на лекційні години з фундаментальних дисциплін. Це порушило традиції університетської освіти з акцентом передусім на глибоких фундаментальних і фонових знаннях як основи для подальшого наступного навчання і перепідготовки впродовж життя.

На сьогодні і позиції вчених стосовно лекційного викладу навчального матеріалу є різними. Відомий російський дидакт Д. Чернілевський доводить, що лекція як загальноаудиторна форма навчання є сьогодні найбільш неефективною серед інших форм навчання студентів у

вищій школі. Таке міркування має підстави для існування: тривалий час і до сьогодні роль лекційного заняття, його ефективність визначали насамперед у контексті цінностей університетської освіти, особливостей суспільно-політичної ситуації, офіційних вимог до викладання, рівня розвитку науки, матеріальної бази, підготовленості викладачів, їх творчих наукових пошуків і досягнень, ставлення до студентства.

Систематизація й узагальнення різних наукових підходів дає можливість припускати, що лекція – це педагогічна система, з внутрішніми системними зв'язками між дидактичними спресованими інформаційно блоками, пронизаними особистісним смислом, мета якої – забезпечити навчальну взаємодію викладача і студентів як суб'єктів педагогічного діалогу. Ознаками лекції є цілісність, структурованість, взаємопов'язаність між питаннями, що розглядаються, завершеність, результативність, відкритість, динамічність, зв'язок із майбутньою професійною діяльністю. Готують лекцію, враховуючи принципи неперервності, фундаменталізації, педагогізації, гуманізації, інтегративності, технологічності, активізації співпраці, особистісно-орієнтованого, особистісно-діяльнісного, компетентнісного підходів.

Особливо складними, як показує досвід, є лекції для першокурсників: вони практично не володіють навичками аналізу інформації, не вміють її узагальнювати, систематизувати. Причина – в різних (і на сьогодні поки що нескоординованих) цілях загальноосвітньої школи й університету: школа знайомить учнів з фактами, університет – стимулює і розвиває мислення, вчить професійне знання отримувати, осмислювати і створювати на цій підставі нове знання, тобто формує, власне, не систему знань, а мислення і навички самостійної дослідницької роботи.

Такі пріоритети зміщують пріоритети функцій лекційних занять. Втрачається провідне значення інформаційної функції, мета якої - прилучити до систематизованого досвіду людства через запам'ятовування інформаційних блоків. Натомість зростає значення *мотиваційної* (вплив на розвиток пізнавальних потреб та інтересу слухачів), *орієнтаційної* (орієнтир у джерелах, підходах, школах, напрямках), *професійної* (створення умов для професійного самовизначення, саморозвитку слухачів), *методологічної* (лекція демонструє авторський підхід до постановки, вибору стратегії вирішення проблеми, прогнозування). Вдале поєднання таких функцій сприяє уведенню студентів у предметний і соціальний контекст майбутньої професії і засвоєнню культуру професії (А.Вербицький). Невід'ємною складовою роботи на лекції виступає мовленнєва дія - слухання, говоріння, читання, письмо, а засобом - текст лекції.

Контекстне навчання актуалізує культуру роботи з текстом лекції. Типовими недоліками логіко-композиційної структури є нерівномірність складових і відсутність зв'язку між ними; порушення логічної послідовності у викладі; декларативність і бездоказовість положень; намагання подати якомога більше матеріалу за короткий проміжок часу; теоретичні міркування, не підсилені відповідними ілюстраціями; відхід від основної теми; наявність зайвих деталей, що ускладнюють розкриття теми; відсутність чітких проміжних висновків тощо. Тому, готуючи текст лекції, зважаємо на такі принципи побудови, як стислість, компактність, послідовність, цілеспрямованість: побудова композиції за схемою «проблема – тема – теза – аргумент – мета» (Л.Спанатій).

Тексту лекції властиві строгість, об'єктивність, логічність і послідовність у викладі думок, точність формулювань, використання наукових синтаксичних стандартів, наявність термінологічної й абстрактної

лексики, розмаїття стійких словосполучень, певна експресивна забарвленість, використання логічних засобів впливу і переконання, ілюстративність, як вербальна, так і графічна. Текстовий матеріал спрямований на формування асоціативного мислення і підвищення рівня рефлексії. Важливо, щоб дія лекційного матеріалу спонукала студента до подальшого занурення в текст.

Однак будь-який писемний текст не дає можливості повноцінно відтворити лекцію. Кожна лекція неповторна. Відчути враження можна насамперед тим, хто був присутній в аудиторії. Емоції і набутий досвід втіляться у нових дослідженнях, науковому пошуку учнів, молодим викладачам допоможуть сформувати власну манеру викладання. Звичайно, тут, власне, йдеться також про соціокультурний досвід, професіоналізм, знання психології студентів і технології педагогічного процесу і, безумовно, стаж викладацької роботи.

Лекція – це «синергія викладача і студентів», спосіб самовираження педагога-дослідника, який поважає аудиторію і максимально на неї впливає. Важлива його переконлива позиція, захоплення, прояв інтересу до слухачів, висока культура мови, адже у виступі неможливо викреслити мовленнєві помилки (те, що нескладно зробити в писемному тексті). Тому ще на етапі елокуції опануємо текст риторично, тобто виділимо місця, де необхідні психологічні або логічні паузи. Успіх лекції залежить і від встановлення вдалого зорового контакту з аудиторією. Для досягнення ефекту індивідуального спілкування фахівці з риторики радять уникати мовленнєвих штамів, працювати над мовними зворотами, які увиразнять інформацію.

Згоду з думкою співбесідника висловимо такими мовними засобами: *згоден з Вами, що; підтримую Вашу думку стосовно...; незгоду – дозвольте з Вами не погодитися...; Важко погодитися з тим, що...З*

метою отримання від співбесідника інформації стосовно певного питання застосуємо такі конструкції: *Як ви вважаєте; Чи згодні ви з тим, що; Чи поділяєте ви думку про те, що...* Для уточнення або доповнення потрібної інформації послуговуються такими мовними кліше: *Що ви мали на увазі; Уточніть, прошу... Наведіть приклад...*

Дотримуймося і постулатів англійського філософа-лінгвіста Пола Грайса, що ґрунтуються на таких принципах: 1) принцип кількості («Не говорити більше чи менше, ніж потрібно для виконання поточних цілей діалогу»); 2) принцип якості («Не говорити того, що вважаєш хибним або для чого не маєш достатніх підстав»); 3) принцип відношення («Не відхиляйся від теми»); 4) принцип способу («Висловлюйся ясно», «Уникай незрозумілих виразів, уникай неоднозначності, будь лаконічним і організованим»). Толерантність наукової дискусії на лекції зумовлює дотримання шанобливого ставлення до думки іншого, критичний підхід не тільки до чужих, а й до власних наукових результатів, орієнтацію на некатегоричність викладу. Важливий і принцип «комунікативної співпраці», що знаходить вияв у коректності висловленої критики й етичному оформленні негативної оцінки, яку за науковим етикетом слід пом'якшувати.

Важливу роль на лекції відіграє різноманітність тональних рисунків, чистота і ясність тембру, гнучкість, рухомість, адаптивність, емоційна насиченість фрази і сугестивність. Фонетичними недоліками лектора є нечітка дикція, "ковтання" закінчень; монотонність інтонації, без акцентів на значущих моментах доповіді, швидкий або повільний темп мовлення, порушення орфоепічних норм, невиразність викладу. Чітка вимова слів указує на внутрішню дисципліну, нечітка, "розпливчаста" - свідчить про невпевненість оратора. Занадто голосне і квапливе мовлення створює враження нав'язування позиції, дуже тихе й уповільнене - заважає

сприйняттю смислу тексту. Поєднання певних інтонаційних елементів у мовленні лектора (збільшення інтенсивності голосу, різномірна структура фраз, емотивні інтонеми, інтонеми важливості тощо) засвідчує індивідуальний інтонаційний стиль.

Після закінчення лекції проаналізуємо змістовий і композиційний аспекти тексту крізь призму спілкування з аудиторією, сприйняття адресатом, характер концентрації уваги; з'ясуємо причини ослаблення уваги слухачів, ефективність прийомів контакту з аудиторією. Серед таких причин – досвід сприймання, усвідомлення, розуміння та інтерпретації лекційного матеріалу, що залежать від сформованої наукової культури слухача загалом, а також від складності й насиченості самого тексту. Усе це спонукає якнайширше звертатися до герменевтичного підходу (реалізується шляхом використання методів і прийомів інтелектуального діалогу читача з автором тексту, аналізу термінів, провокування конфлікту інтерпретацій, метафоризації і деметафоризації тексту тощо). Інтерпретація, зауважує В.Шовковий, зумовлена індивідуальними характеристиками інтерпретатора та соціокультурним контекстом, здійснюється з позицій почуттів, мислення, волі, віри, досвіду, знань про об'єктивну реальність суб'єкта інтерпретації.

Кілька слів щодо лекцій у вигляді комп'ютерних презентацій. При всій повазі до нового (таку лекцію можна дивитися багатократно, вивчаючи деталі і подробиці графіків і таблиць), зазначимо, зберігаймо відчуття міри. Сьогодні вчені міркують стосовно електронного читання, сприйняття, розуміння та інтерпретації електронного тексту (гіпертексту) з його гіперпосиланнями, багатомірністю як в плані репрезентування вияву авторського смислу, так і в творчому процесі пошуку особистісного смислу. Труднощі в інтерпретації нелінійного тексту викликають необхідність використання специфічних стратегій і методів, а також

відповідної організації процесу навчання. «Жива» лекція усе ж більш ефективна.

То ж якою має бути університетська лекція? За В.Ключевським, ідеал такої лекції включає декілька критеріїв: науковість; логічність; єдність думки, змісту, нерозривність теорії і фактів. Ефективність лекції зумовлена наявністю атмосфери дискусії, установки на спільну творчу діяльність і залежить від якості змісту, рівня й характеру обміну діяльністю між викладачем і колективним суб'єктом навчання, суб'єктивних характеристик особистості викладача, які знаходять вияв в індивідуальному стилі лекційного викладання; впливом лекцій на мотиваційну сферу студентів, їх професійний і особистісний розвиток. Влучно про це говорить Л.Мацько: «Звичайно, що викладачі повинні бути на найвищому рівні і бездоганними. Але річ у тім, що ні найвищий рівень, ні бездоганність самі по собі не сприймаються і не засвоюються студентами, а тільки втіленими у живий образ конкретного викладача, доцента, професора, наукового керівника, виявленими у діалогах довірливого спілкування наставників зі студентством».

Лекторам-початківцям варто поміркувати над ідеями цінності особистості, які обґрунтував видатний український педагог А. Макаренко. Актуальними є й ідеї цінності акторської майстерності, запропоновані К. Станіславським.

Саме на поєднанні цих ідей викристалізована лекторська система професора механіки і талановитого педагога вищої школи А. Мінакова (1893-1954). Її головне кредо автор визначив так: «Лектор – це вчений, філософ, артист і вихователь». Власною викладацькою діяльністю відомий дослідник пропагував режисуру лекції: її змісту, поведінки в аудиторії, режисуру інтонації та жесту, відчуття часу. Пізніше відомий філософ і педагог, продовжувач ідей А. Макаренка І. Зязюн напише: «...учитель

уособлює в самому собі творця уроку, і виконавця, і режисера виконання творчого задуму».

Достатньо продуманими вважаємо поради А. Мінакова щодо роботи над текстом лекції, в якому обов'язково повинні бути зав'язка, розвиток сюжету, розв'язка і "певна емоційна крива». Ідеться про максимальну емоцію, головну ідею, що має пронизувати кожне заняття. Водночас, зауважував учений, лекцію не варто розглядати як закінчений твір, вона лише його частина.

Додамо до цих міркувань важливість і такої якості, як культура слухання лекції. При цьому скористаємося дослідженнями психологів О. Леонтьєва, М.Жинкіна, В.Зінченка, що стосуються сприймання лекції, психічного процесу відображення людиною змісту тексту при безпосередньому впливі на органи чуття. Важливою умовою успішного сприймання є потреба, зацікавленість, внутрішня мотивація.

Слухачам, як показує вузівська практика і опитування студентів, необхідний час на декодування змісту усного мовлення (час на переведення її в план уявлень і понять). Фраза, що складається з 5 - 9 смислових одиниць і вимовляється на одному подиху, утримується оперативною пам'яттю лише впродовж кількох секунд. Фраза, що складається з більшої кількості смислових одиниць, не може бути схоплена свідомістю слухачів одразу. До моменту завершення такої фрази звуковий образ її початку може зникнути з оперативної пам'яті слухачів, а це викличе труднощі у смислому декодуванні фрази і в точному розумінні її смислу. Таким чином, мовлення лектора, смисл якої не сприймається свідомістю слухачів, руйнує увагу аудиторії.

Усвідомлення лекційного тексту – це осягнення розумом, осмислення структури і змісту тексту через аналіз вербальної форми тексту. Значною мірою усвідомлення сприйнятого залежить від досвіду, фонових

знань особистості, оперативної пам'яті, творчого мислення, ступеня концентрації уваги на інформації, яку необхідно сприйняти. Наслідком сприймання тексту є розуміння його смислової структури. Ідеться про розкриття сутності предметів та явищ, описаних у науковому тексті, усвідомлення зв'язків, стосунків та залежностей між ними. Це означає, що реципієнту важливо вміти порівняти пропонований зміст із наявними знаннями для того, щоб вилучити нову для себе інформацію й, відповідно, нове знання. Мислительна обробка отриманої інформації відбувається шляхом поділу тексту на смислові частини; виділення ключових слів; сортування смислових частин за їх значенням і ознаками; співвідношення вилученої інформації з існуючими знаннями; визначення новизни отриманої інформації, можливості її використання у практичній діяльності; згортання інформації, зведення її до основних положень. Виявом (підсумком) розуміння вважають інтерпретацію тексту, тобто вміння слухача подати власне бачення отриманої інформації.

Складові успіху лекції, за А.Мінаковим, – і в **режисурі інтонації** викладу науково-навчального матеріалу. Важливу роль на лекції відіграє чітка, звучна, відточена вимова, різноманітність тональних рисунків, чистота і ясність тембру, гнучкість, рухомість, адаптивність, емоційна насиченість і виразність фрази і сугестивність. Потрібно вирішити, де і який наголос (логічний, емфатичний), яку інтонацію застосувати для загострення уваги чи інтелектуального відпочинку слухачів.

Тут вартує уваги досвід роботи Академії педагогічної майстерності (керівник – І.А.Зязюн) і зокрема лекції професора О.Лавриненка з проблем удосконалення техніки мовлення. Для вчителів і викладачів вищої школи досить важливими є запропоновані ним тренувальні вправи на розвиток мовленнєвого дихання, голосу, дикції й орфоєпії. Поставити застуджений чи відновити втомлений голос допомагають вправи, спрямовані на

правильне дихання, розминку і тренування активних м'язів мовленнєвого апарату, правильне відпрацьовування артикуляції кожного голосного і приголосного звука.

Перед лекцією завжди важливий орфоепічний тренінг – доводить мистецтвознавець П.Овчиннікова. «Уся попередня робота над змістом тексту і аналізом умов комунікації піде нанівець, коли читець (не в інтересах стилістики, а в силу слабого знання мови) порушує норми наголосу, пропускає необхідні чи додає непотрібні літери і чужі звуки, інтонаційно підкреслює зовсім не ті місця тексту, котрі потребує зміст».

Т.Пічугіна доводить: обов'язкова умова гарного мовлення – це зрозуміла й чітка дикція. Внаслідок недбалості у звуковимові мовлення стає невиразним і нерозбірливим. Це виявляється в “з'їданні” кінцевого приголосного чи звуків у середині слова, звучанні “крізь зуби”. Нерухомі верхня і м'яка нижня губи заважають чіткій і правильній вимові багатьох свистячих і шиплячих приголосних. Мовлення часто буває нерозбірливим унаслідок швидкого темпу, коли слова нібито “настрибають” одне на одне. Говорити треба плавно, привчитися чітко артикулювати ротом, широко його відкриваючи. Основою дикції є злагоджена й енергійна робота всіх м'язів, які беруть участь у мовленнєвому процесі.

Слід виховувати і культуру паузи і наголосу. Поєднання певних інтонаційних елементів у мовленні лектора (збільшення інтенсивності голосу, різнотемпова структура фраз, емотивні інтонеми, інтонеми важливості тощо) засвідчує індивідуальний інтонаційний стиль.

Емоційна взаємодія, що ґрунтується на співтворчості, і набуті знання втіляться у нових дослідженнях, науковому пошуку учнів, допоможуть молодим викладачам сформувати власну манеру викладання. Тому важливою для лектора вважав А.Мінаков і **режисуру форми**: початок лекції, навіть вхід в аудиторію. Сам майстер ніколи не починав лекцію

одразу, спочатку пропонував деякі запитання, цим самим вивчаючи настрої слухачів, а потім вимовляв першу фразу. Часто ця фраза була неочікуваною, стосувалася філософії, бібліографічних відомостей, відомих фактів з різних наук. Це могла бути і цитата (Мінаков пропонував вести щоденник цитат відомих філософів, учених, політичних діячів). Звичайно, тут, власне, йдеться також про соціокультурний досвід, професіоналізм, знання психології студентів і технології педагогічного процесу і, безумовно, стаж викладацької роботи. Отже, дійсно педагог має відчувати життя аудиторії і «виконувати лекцію» разом зі слухачами, а не перед нею».

Завдання

Проаналізуйте педагогічну ситуацію. Подайте психологічну характеристику аудиторії (склад слухачів, налаштування на контакт), визначіть стиль спілкування викладача і студентів. Які професійні якості педагога простежуються у процесі такого спілкування?

Які мовні прийоми організації і підтримки уваги (попередня установка контакту, діалогізація, інтонаційне багатство мовлення, емоційна насиченість фрази) використовує викладач?

„ ... студенти незлобливо перешіптувалися, намагаючись вгадати ім'я того, хто заволодів серцем їхньої викладачки, ці перешіптування, мабуть, долинули до Полюскевич, і вона, замість бути доброю і лагідною, як молода мати годувальниця, лютувала на іспиті з електротехніки і ставила двійки навіть відмінникам і найзапеклішим зубрилам-зубрицьким, які вже не просто визубрюють підручники й конспекти до останньої літери, а прогризають їх наскрізь, як зимові миші...

- Давайте одразу домовимося, - запропонував він (студент Полюскевич), - що я називатиму вам не тільки імена Фарадея, Гальвано, Вольти, Едісона, Максвелла, Герца, а й Яблочкова, Лодигіна, Ляпунова, Столетова, бо тепер уже відомо всім, що „Россія – родина слонів”.

Полюскевич мовчала. Дивилася не на Шульгу, а мовби крізь нього, - і міцно затискувала губи, так ніби боялася, що з них видобудеться якийсь небажаний звук.

- Крім того, - не бентежачись її мовчанкою розп'якував далі Шульга, - ви ж неодмінно спитаєте мене, що казали про електротехніку Маркс і Енгельс. Будь ласка. Вони вказували, що електроенергія справить революційний вплив не тільки на техніку, а й на весь історичний розвиток.

Енгельс у листі до Бернштейна у зв'язку з цим висловив таку думку: „Цілком зрозуміло, що завдяки електротехніці виробничі сили зростуть так, що буржуазія буде дедалі неспроможніша управляти ними”.

Полюскевич уперто мовчала, хоч би ж тобі бровою ворухнула, відзначаючи, сказати б, поглиблене цитування Шульгою класиків марксизму-ленінізму.

- Ви мене нічого не питаєте, тоді я спитаю вас, - не розгубився Шульга. – Мій батько будував Дніпрогес, я до війни вчився у ФЗУ при трансформаторному заводі, і все електроустаткування, яке мені доводилося там бачити, було не наше, не соціалістичне, а буржуазне. Вестінгауз, Сіменс-Шуккерт, Сіменс і Гальске. Динамне і трансформаторне залізо, вольфрам, слюда, бакеліт, пресшпан - все від буржуазії. Тоді як же з словами Енгельса про неспроможність буржуазії впоратися з електротехнікою?

Далі грати в мовчанку з цим нахабним студентом, який замахнувся вже й на класиків марксизму-ленінізму, було небезпечно, але й ув'язуватися в суперечку з ним було ще небезпечніше; тому доцент Полюскевич нарешті заговорила, але так, ніби не чула нічого сказаного Шульгою, неначе він взагалі не сказав жодного слова.

- Скажіть мені, - несподівано спитала вона, - про що вам говорить ім'я Доліво-Добровольського?

- Я знаю тільки те, що це не Фарадей і не Максвелл, - не розгубився Шульга.

- Але ви не знаєте, що це наш вітчизняний учений, який створив перший трифазний асинхронний двигун і трифазний трансформатор. Не знаєте ж?

- Якось не поцікавився.

- От бачите, - Полюскевич блідо усміхнулася, вже не приховуючи зловтіхи. – ви чесно заробили двійку за нехтування здобутками вітчизняної науки.

Але зважаючи на те, що ви знаєте пресшпан, про який жоден з ваших однокурсників навіть не чув ніколи, я ставлю вам трійку, яку ви теж заробили чесно.

І вона вималювала в його заліковій книжці таку величезну трійку, що Шульга тільки руками розвів: така маленька жінка і така велика трійка! ”

[Загребельний П. Юлія, або запрошення до самовбивства. – Харків: Фоліо, 2003. – С.174-176.]

Напишіть рецензію на лекцію з урахуванням характеристики ознак мовлення:

виразне /монотонне; вільне /скуте; легке /складне для сприйняття;
інформативно насичене /ненасичене; переконливе /непереконливе;
природність /неприродність інтонації.

Оцініть виступ вашого товариша на лекції за такими критеріями:

- вияв достатнього кругозору з проблеми;
- манера викладу доповідача;
- наявність ідеї, що має безумовний науковий інтерес;
- мета виступу;
- вияв чітко виражених переходів від одної частини до іншої;
- наявність логічного завершення.

Прокоментуйте дискусію вчених «Від чого залежить формування молодого вченого»

Проф. Белашапкіна М.І.: - Хто ж він, науковець? Мені видається, що часто змішуємо два поняття: "вчений" і "знаюча людина", вважаючи їх синонімами. Між тим, це не так. Якщо людина багато вчиться, засвоїла великий запас знань, то вона дійсно може представляти цінність для суспільства. Але чи є вона науковцем? Адже суспільству потрібне від науковця не цей набутий запас, а розробка нових знань. Інакше кажучи, вчений отримує заробітну плату не за свою освіченість, а за вміння розробляти нові знання.

Проф. Попов В.Г.: - Повністю згоден з цією думкою. Вважаю, що любити предмет - ще не означає любити наукову діяльність і бути здатним до неї. Саме розвитку здібностей до наукової діяльності слід приділяти більше уваги. На моє глибоке переконання, не має смислу прагнути до неперервного збільшення кількості наукових працівників. Мені здається, що потрібно шукати шляхи відбору особливо творчих людей, щоб значно меншою кількістю вчених досягати максимальних результатів у науці. Отже, необхідно створювати найкращі умови для наукової творчості і підбирати наукових працівників за здібностями.

Проф. Михайленко Л. В.: - Я хотіла б зупинитися на проблемі відбору здатної до наукової роботи молоді. Деякі вихователі наукової молоді припускають, що підготовку наукових кадрів необхідно починати тільки після завершення молодими людьми вузівської освіти й отримання ними деякого досвіду зі спеціальності. Переконана, що затримка у творчому розвитку здібної до науки молоді не припустима. Не потрібно забувати, що найбільш творчий вік ученого - 30-40 років. Тому, на мій погляд, пошук і відбір здібної до науки молоді слід вести не тільки у вузі, а й значно раніше - на рівні загальноосвітньої школи. Маю на увазі спеціалізацію шкіл. При багатьох університетах працюють спеціальні школи для особливо обдарованих учнів, де готуються майбутні математики, фізики, лінгвісти.

Доц. Павлова М.С.: - Дозвольте не погодитися з такою думкою. А чи не принесе шкоди надто рання спеціалізація розвитку особистості? Маю сумнів, що людина, яка з раннього віку опановує переважно фізику чи хімію на шкоду іншим предметам – головним чином гуманітарним - зможе стати дійсно талантовим фізиком і хіміком. Чи буде вона володіти тим широким науковим кругозором, без якого немислиме зараз нове слово в науці.

Проф. Шевченко І.С.: У чому труднощі підготовки наукових кадрів? Розвиток науки у ХХІ ст. відбувається так швидко, що вже неможливо передати майбутньому спеціалісту весь обсяг знань з одної дисципліни. Причому, в багатьох галузях науки половина всіх знань, отриманих студентами в університеті, через 10 років застаріють. Отже, від майбутнього спеціаліста потрібно вимагати постійної самоосвіти. Тому важливо, щоб учні ще в школі навчилися самостійно оновлювати й поповнювати свої знання.

Проф. Кустенко А.П.: - Поза всяким сумнівом, що підготовка наукових кадрів – складна справа. Очевидно, перш за все для молодих людей важливий інтерес до наукової діяльності, саме до діяльності, а не до предмету фізики, хімії. Впевнений, саме любов до творчої розумової діяльності і вирішення задач більш важливе, ніж любов до предмета.

Вас попросили висловити власну думку з проблеми, яка була розглянута в бесіді «за круглим столом».

«Щоб учений своїми працями міг впливати на колективну роботу, необхідно особисте спілкування, необхідний обмін думками, необхідна дискусія; всього цього не може замінити ні надрукована робота, ані переписка» (П.Капіца).

РОЗДІЛ 5

КУЛЬТУРА ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ПРАЦІ - НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ

Покликання учителя є навчання учнів своєю Поведінкою,
своїми Знаннями, своєю Людяністю, своєю Свободою, своєю
Любов'ю, своїм Щастям, своїм Талантом

Іван Зязюн

5.1. Культура особистості дослідника

У сучасній філософії освіти й педагогіці концепт особистості характеризують як динамічну, відносно стабільну, цілісну систему інтелектуальних, соціально-культурних, морально-вольових якостей людини, «інноваційну знаннєву людину», самодостатню демократичну особистість, котра успішно толерує в полікультурному середовищі і здатна витримати тиск глобалізаційних процесів. Ключовою цінністю особистості виступає її культура.

Поняття «культура», зокрема «культура суб'єкта науково-дослідницької діяльності», незважаючи на дефінітивне розмаїття, не дістала належного тлумачення. У цьому контексті нам імponує характеристика, подана у «Психологічному словнику» за редакцією В.Войтка: «культурна людина – це не віртуоз формально-етикетної шляхетності, а інтелігент (за духовною суттю), який посідає активно-творчу життєву позицію і прагне найвищі здобутки людства, оптимальний раціоналізм діяльності спрямувати на створення творчої свободи і гідності людини як вищої цінності».

У цьому контексті актуалізується питання професійного саморозвитку. Синтезуючи окремі з характеристик, категорію

«саморозвиток» визначаємо як власну активність людини у зміні себе, в розкритті, збагаченні своїх духовних потреб, творчості, всього особистісного потенціалу; «професійний саморозвиток» - як внутрішню здатність і потребу постійно збагачувати свій професійний досвід, виховувати в собі й удосконалювати нові професійні якості, виробляти власні позиції і переконання, необхідні для ефективної когнітивної та аксіологічної професійної діяльності.

Професійний саморозвиток здійснюється за допомогою механізмів самопізнання, самоорганізації, самоосвіти, самооцінки, саморегуляції як прагнення до самоактуалізації на основі розвитку професійного мислення, реалізації творчого потенціалу, різноманітних форм дослідницької діяльності та інших способів інтенсифікації цього процесу. Отже, цінність особистості полягає в умінні постійно працювати над собою, вдосконалюватися, все глибше пізнавати свої можливості й максимально використовувати їх в особистісній і професійній сферах діяльності.

Важливу роль у професійному розвитку й саморозвитку дослідника відіграє культура наукової праці: «Культура особистості формується у щоденній праці. Осяяння приходить при постійній роботі думки», - так образно описує цей стан Дмитро Зербіно і додає: «Тільки особистості із сильною волею, цілеспрямовані ідуть уперед.». Така робота спрямована на вільний постійний, щоденний, щохвилинний правдивий пошук істини через сумнів і через власне серце.

Маємо визнати: рівень термінологічної, бібліографічної, лексикографічної, стилістичної культури дослідників знижується. Причини коріняться у відсутності системної роботи, що спрямована на усвідомлене засвоєння культурних норм наукового дослідження. Термінологічні неточності, мовні кальки, неправильне вживання частиномовних форм, порушення синтаксичного зв'язку і логіки висловлювання, невиразність

наукових текстів – усе це знижує теоретичну і практичну цінність виконаного дослідження. Як наслідок, написання наукових статей, кваліфікаційних робіт (дипломної, магістерської, кандидатської дисертацій) без власного індивідуального почерку й «відчуття своєї Самості» (С.Гончаренко). Існуючий рівень наукової мовної культури зумовлений недостатньою увагою до цієї важливої ланки роботи в загальноосвітніх і вищих навчальних закладах. Наукова мовна культура - нормативне користування науковою мовою в усній і писемній, діалогічній і монологічній формах, формування високого рівня мовнокомунікативної культури.

Водночас саме науковий текст увиразнює індивідуальність автора, його індивідуальну манеру викладу і побудову думки, здатність надавати конкретним, логічним, власне науковим відомостям особливого форми словесної творчості, інноваційно оформляти структуру думки (С.Ракитіна), розширює і поглиблює наукову картину світу як, власне, самого автора, так і адресата.

Для професійного саморозвитку важлива передусім культура читання наукового тексту. Культура укладання і створення якісного наукового тексту передбачає оволодіння *текстовою* культурою. Ідеться про готовність моделювати зв'язний текст з урахуванням структурно-сміслових композиційних, категоріальних особливостей та дотримання принципів текстової організації. Сьогодні зростає вага *жанрової* компетенції. Досліднику необхідно вміти обирати й аналізувати жанр доцільно до комунікативної ситуації.

Для дослідника важлива і *стилістична культура*, готовність будувати стилістично коректні наукові тексти різних жанрів. Ідеться, зокрема про інформативну, логічну, оцінну насиченість наукового тексту, тобто ступінь смислової і змістової новизни, що виявляється в авторській

концепції, системі авторських оцінок, які допомагають читачеві зрозуміти смисл тексту.

Актуалізується і потреба в *термінологічній* культурі. Варто уважно поставитися до фахових термінів: уникати полісемічності, перенасиченості, термінологічних запозичень, використовувати тільки зрозумілі й недвозначні терміни. Загострюється увага до *лексикографічної* культури. Йдеться зокрема, про сформованість стійкої усвідомленої потреби та інтересу в опануванні здобутків української лексикографії і правильному послуговуванні словом, про вміння й навички сприймати, впізнавати, аналізувати, коментувати, зіставляти мовні явища і факти, укладати власні словники.

Вагоме місце у структурі наукової мовної культури займає культура фахового наукового редагування і саморедагування. Теоретичним підґрунтям до оволодіння редакторською компетенцією слугує функціональна стилістика. Завдання цієї складової – власне, не виправити мовні недоліки, а забезпечити гармонійну єдність змісту і форми наукового тексту, тобто, за потреби, вичитати, скоротити, обробити і навіть переробити, отже, «створити цілісний пізнавальний образ функціонального простору».

Отже, наукова мовна культура виступає основою професійного саморозвитку дослідника. Нормативне користування науковою мовою в усній і писемній, діалогічній і монологічній формах забезпечує культура праці з науковим текстом: культура читання, укладання і наукового редагування. Вагома роль у цьому процесі текстової, жанрової, бібліографічної, стилістичної, термінологічної, лексикографічної культури дослідника.

Завдання

"Тривогу має викликати ... не стан системи мови, а рівень мовних здібностей нашого суспільства – наша масова недорікуватість, що створює враження національної катастрофи, - пише російський мовознавець Ю.Караулов. **Напишіть статтю в газету, де продовжіть думку автора.**

Прочитайте тексти. Перед вами мовні портрети вчених. Виділіть особливості індивідуального стилю відомих науковців.

Учні Івана Зязюна завжди відзначають його блискучі лекції. Кожна лекція завжди авторська, завжди єдина, неповторна, завжди мистецький твір. Її мета - не нав'язувати студентам систему якихось знань, а разом з кожним із них заглибитися в таємниці надзвичайно цікавої і оригінальної науки про почуттєвий світ людини і його вияв у процесі сприймання реальної дійсності, творів мистецтва та інших витворів людського розуму і людських рук, у процесі творчої самореалізації людини.

Показниками лекторської майстерності педагога важливо визнати науковість та інформативність викладу; доказовість, аргументованість, доступність, послідовність викладених питань, чітку орієнтацію на проблему. Жива думка, живе слово, звернене до потреб сьогодення із синтезом минулого і проекцією у майбутнє - усе це допомагає створити т. зв. ауру міжособистісного спілкування

2. «Основне для вчителя – не вичерпати себе, не залишитись на одному рівні, не відстати від вимог сучасності», - наголошувала Н.Волошина у виступах та публікаціях і схвильовано емоційно коментувала думку шанованого в Україні методиста Б.Степанишина про те, що «нема нічого прикрішого і небезечнішого в роботі, ніж методичний і літературознавчий стереотип; одноманітність у побудові уроку і в аналізі художнього твору вбиває цікавинку, живу творчість і перетворює вчителя в чиновника від методики». Педагогічну майстерність учителя авторка простежує в кореляційному зв'язку з неперервним професійним творчим зростанням, невпинним пошуком і трепетним очікуванням інтелектуальної радості від вдумливої організації уроку та спілкування з учнями. Отже, творчий педагог – це артист.

Актуальними для вчителя є ідеї цінності акторської майстерності, запропоновані К.Станіславським і розвинуті А. Макаренком. Колега Н.Волошиної, Є.Пасічник теж неодноразово переконливо доводив, що «вчитель літератури повинен мати і певні артистичні здібності, без яких неможливий його вплив на школярів». Майстерний урок проводить артистичний учитель, словесник створює класі відповідний емоційний

стан зацікавленості, бажання розв'язати проблему. Такий урок неповторний.

2.1. Лексикографічна культура учителя-дослідника

Рівень професійного саморозвитку значною мірою визначається й тим, які загальні і спеціальні лексикографічні знання має особистість, як володіє вміннями користуватися лексикографічними виданнями різних типів і вилучати з них необхідну інформацію, чи усвідомлює потребу звернення до словника з метою вирішення фахових завдань. Дійсно, «чим більшою кількістю слів я володію, тим ширший обсяг моїх впливів» (Л.Фейербах). Фактично йдеться про складові *лексикографічної культури* дослідника.

Компонентами лексикографічної культури виступають мотиваційно-ціннісний, когнітивний, операційно-діяльнісний. Мотиваційно-ціннісний компонент передбачає сформованість стійкої усвідомленої потреби, емоційно-оцінного ставлення та інтересу в опануванні здобутків української лексикографії, переконаності в суспільній значущості знань з лексикографії, бажання здійснювати лексикографічний науковий пошук, вироблення мовного смаку, лінгвістичного чуття, розширення філологічного кругозору, професійного задоволення від виконуваної діяльності.

Когнітивний компонент складають знання різних типів словників та їх цільового призначення, праць українських лексикографів й ознайомлення з досвідом словникарської роботи за кордоном; знання принципів побудови й особливостей структури словникової статті, її своєрідності у словниках різних типів, знання лексикографічної роботи з науково-навчальним, публіцистичним і художнім текстом. Операційно-діяльнісний компонент характеризують вміння та навички користуватися словниково-довідниковими джерелами різних типів й оперувати набутими

лексикографічними знаннями: сприймати, впізнавати, аналізувати, зіставляти мовні явища і факти, коментувати, критично оцінювати їх з погляду нормативності, відповідності сфері й ситуації спілкування; розмежовувати варіанти норм і мовленнєві порушення; виконувати порівняльний аналіз словників, володіти навичками збирання та оброблення лексикографічного матеріалу, в т.ч. комп'ютерного, укладати власні словники-довідники тощо. Важливі і властивості особистості для захисту від «інформаційного шуму». Несформованість лексикографічної культури приводить до зниження рівня комунікативної, методологічної культури дослідників.

Для розвитку складових лексикографічної культури, а, отже, професійного саморозвитку особистості важливе значення має ознайомлення із здобутками відповідної науки. Постійні лексичні зміни в мовній системі й необхідність їх ефективної фіксації зумовлюють збагачення цілей національної словникової бази. Ідеться про кодифікацію мовної норми, повноту лексикографічного опису, авторитетність словників, інтегрованість. Відбувається і перегляд чинної класифікації лексикографії. Увиразнюється теоретична і практична лексикографія, теорія лексикографії і навчальна лексикографія, динамічно розвивається комп'ютерна і корпусна лексикографія. Відбувається істотне просування в галузі металексикографії, окреслюється адресна спрямованість лексикографічної продукції. Розширюється і поглиблюється визначення словника.

«Словник – це всесвіт, побудований за абеткою». Крилатий вислів письменника Анатолія Франса влучно відображає вагу словників у житті суспільства й окремої особистості. Їх справедливо називають інтелектуальним наставником і путівником в океані лексичних скарбів мови. Надаючи змогу швидко й ефективно зорієнтуватися у величезному і складному інформаційно-комунікаційному просторі, словники загалом

сприяють підтримці норм літературної мови, підвищенню правильності, виразності й точності індивідуального мовлення її носіїв.

У широкому вжитку поняття «академічний словник». Так називають словники і довідники з культури мови, що створені в Академії наук і виступають джерелом надійної інформації про літературну норму. Ці дидактичні засоби мають на меті забезпечити загальноосвітні й культурно-освітні потреби, а також науково-освітні вимоги. У час розробки і теоретичного обґрунтування метамови словника змінюються мета і функції словникової статті. У ній подається різнобічна інформація про належність слова до певного граматичного класу, його дериваційний потенціал, походження, наявність семантичного інваріанту, тобто, про те, що слово існує в оточенні інших слів. До того ж сьогодні недоцільно говорити про абсолютну повноту словникової статті, адже «кінцевість кожного словника - це початок наступного».

Йдеться, зокрема, і про відносне розмежування енциклопедичних та лінгвістичних (загальномовних або філологічних) словників. Відомо, що енциклопедичні словники зосереджують увагу на понятті, а також подають стислу характеристику предметів, явищ, подій, абстрактних понять, відомості про історичних осіб, діячів науки та культури, трактують факти і явища з різних галузей науки, мистецтва, політики, релігії, містять інформацію про різні країни, народи, що їх населяють, та мови, якими вони спілкуються. До такого лексикографічного жанру належать енциклопедії, енциклопедичні словники та довідники, термінологічні словники, біографічні словники, а останнім часом лінгвокраїнознавчі словники, словники культури тощо. Такі видання відображають відомості про поняття, а також можуть містити картки, схеми, ілюстрації тощо.

Розвитку загальної освіти, зокрема, сприяють енциклопедії (УРЕ, Енциклопедія українознавства; Українська загальна енциклопедія),

спеціальні наукові енциклопедії (мовознавства, історії, літературознавства), енциклопедичні та галузеві термінологічні словники і довідники з усіх ділянок знань. Лексикографами дедалі частіше наголошується на прозорості межі між цими видами словників. Кожний словник залежно від призначення і функцій – загальномовний чи спеціальний, одномовний чи перекладний, нормативний, вибіркового, генетичний – допомагає вибудувати науковий текст й адекватно сприймати відповідні елементи в ньому.

Зокрема, коли виникають проблеми щодо розуміння значення слова в тексті, вагання в правильності його використання в мовленні, слід звертатися до академічного *тлумачного, або комплексного, словника*, в якому слово розкрито в нерозривній єдності парадигматичного, синтагматичного і дериваційного аспектах. Робота з тлумачним словником загострює сприйняття і розуміння глибинного смислу слова.

Для розвинених країн великі тлумачні словники мають статус національного надбання: наприклад, Oxford English Dictionary, Webster English Dictionary (для англійської мови), Le Grand Larousse (для французької мови) тощо. У праці національного рівня - у першому томі фундаментального академічного тлумачного "Словника української мови" у двадцяти томах щиро представлено лексику релігійної літератури; слова, що вживалися до початку 1930-х років і потім були обмежені у використанні; лексику, яка існувала в мові, але не була зафіксована в матеріалах, що використовувалися під час створення словника в 11 томах), мову реклами та Інтернету. Джерельною базою для ілюстрацій словникових статей слугують твори заборонених раніше письменників (Б.Антоненко-Давидович, І.Багряний, В. Барка, Б. Лепкий, Є. Маланюк, І. Огієнко, О. Ольжич, У.Самчук, В. Свідзінський, О. Теліга та ін.), імена, що визначають сучасний літературний процес (Е. Андіївська, Р. Андріяшик, І.

Білик, В. Близнець, М.Вінграновський, І. Дзюба, О.Забужко, Л. Костенко та ін.). Головне призначення словника, наголошує А.Мойсієнко, – служити фактором нормалізації мовної діяльності, бути високоякісним посібником для подальшого підвищення культури мови широких кіл населення.

Орфоепічний і орфографічний словники засвідчують правописні стандарти і норми вимови. Робота з *етимологічним словником* дає змогу з'ясувати походження лексем й розширити уявлення про духовно-матеріальну культуру різних регіонів України. Збагатити мовний потенціал допомагають синонімічні, антонімічні, фразеологічні словники, словники епітетів, іншомовних слів та ін.

Підвищенню грамотності і розвитку філологічної освіти сприяють, цілком слушно зауважує український вчений Л. Полюга, одномовні орфографічні словники академічного та шкільного типів, праці довідкового зразка С. Головащука, словотворчі та морфемні словники З. Сікорської, Т.Яценка, Л. Полюги, а також Н. Клименко та її співробітників, видання про труднощі написання та вимови Є. Чак, Б. Антоненка-Давидовича «Як ми говоримо», «Словник труднощів української мови» за ред. С. Єрмоленко, «Словник-довідник з культури української мови, видання лексико-стилістичних категорій української лексики та фразеології (словники українських синонімів П.Деркача, С. Караванського, А. Багмета і ін., антонімів Л. Полюги, паронімів Д. Гринчишина і О. Сербенської, фразеологічні словники двомовного та тлумачного типів, «Словник іншомовних слів» за ред. О.Мельничука, дво- і багатомовні перекладні словники.

Характеристика слова, особливо його стилістичних рис, створення лексикографічного портрета слова чи групи слів потребує одночасного звернення до словників різних типів і різних баз даних. Це стимулює розвиток комп'ютерної (електронної) лексикографії, отже, зумовлює

інформаційно-комп'ютерної складової в лексикографічній культурі сучасного користувача.

Починаючи з 2001 року електронні словники видає Український мовно-інформаційний фонд. Українським мовно-інформаційним фондом в онлайновому варіанті розроблена інтегрована лексикографічна система “Словники України”, до складу якої включені п'ять академічних словників нового покоління - орфографічний, транскрипції, фразеологічний, синонімів та антонімів (252 тис. слів), яка, за свідченням фахівців, немає аналогів у світ. На сьогодні впорядковується «Великий тлумачний словник української мови» або «СЛОВНИК.net». У словнику подано активну лексику української літературної мови, терміни, слова історичного фонду, що свого часу належали до широковживаних, найуживаніші архаїзми, найпоширеніші діалектизми та неологізми, що з'явилися протягом останніх років.

Уточнити правопис слова, з'ясувати приклади його вживання, парадигму допомагають Український лінгвістичний портал (www.ulif.org.ua), лексикографічний сайт Slovnuk_net. У відкритому доступі подано словники з культури мови (<http://chak-chy-pravylnno-mu-hovorymo.wikidot.com/>; <http://yak-my-hovorymo.wikidot.com/>; <http://kultura-movy.wikidot.com/>). Праці дослідників слугують джерельною базою для розгляду лексикографічної культури як невід'ємної складової професійного саморозвитку.

Електронні словники дозволяють зберігати великий обсяг інформації за рахунок використання гіперпосилань, мають ефективну систему пошуку (повнотекстовий пошук, одночасний пошук у кількох словниках, швидкість пошуку). Крім того, можна постійно відбирати й упорядковувати словниковий матеріал.

Сучасна лексикографія дедалі частіше користується машинними базами даних, зокрема великими корпусами текстів, у яких комп'ютер за запитом знаходить потрібні слова. На цій підставі виформовується сучасний напрям прикладної лінгвістики – корпусна лексикографія. Це галузь вивчення мови на основі текстів сучасної мови з постійним використанням комп'ютера для аналізу, збереження і опрацювання лексикографічної інформації. Корпусна лексикографія дає змогу постійно збільшувати кількість лексичних одиниць, не очікуючи чергового перевидання словника, значно економлячи час і матеріальні ресурси.

Одним із перших електронних корпусів вважають Брауновський корпус (*Brown Corpus*) Нельсона Френсіса та Хенрі Кучера (1962), що містить корпус друкованих текстів американського варіанта англійської мови й охоплює близько 1 мільйона слів. Функціонують такі електронні корпуси в Чехії, Польщі, Британії. Спробою корпусної лексикографії є електронна енциклопедія “Українська мова” як додатковий засіб до друкованого варіанта (К., 2000), створеного в Інституті мовознавства ім. О.О.Потебні та Інституті української мови НАН України.

Турбота про мовний смак і навчання мовної досконалості користувачів спонукала фахівців з Інституту української мови підготувати медіа-проект «Говоримо і пишемо зразковою українською мовою». За повідомленням завідувача відділу стилістики та культури мови цієї установи С. Ярмоленко, на диску подано сімдесят випусків видання «Культура слова»: вміщено аналіз зразків української мови різних стилів, особливо високого художнього слова, пояснено численні випадки слововживання, поінформовано про походження письма, різноманіття діалектів. Серед авторів — не лише науковці, а й учителі, мовці-практики, зокрема диктор українського радіо Микола Погрібний і Павло Громовенко, видатний співак Дмитро Гнатюк, письменники Максим Рильський і Петро

Панч. Користувачі мають змогу дослідити за півстоліття, як розвивалася наука про культуру мови, а, отже, «українська мова у просторі й часі» (С. Ярмоленко).

Систематичне розширення інформаційного, практичного обсягу лексикографічних знань, стійка усвідомлена потреба в опануванні здобутків української лексикографії, бажання здійснювати лексикографічний науковий пошук, уміння і навички сприймати, впізнавати, аналізувати, зіставляти мовні явища і факти, коментувати, оцінювати їх під кутом зору нормативності, відповідності сфері й ситуації спілкування – усе це підвищує рівень лексикографічної культури.

Запитання. Завдання

Користуючись тлумачним словником, укладіть словникові статті до слів професія, школа. учитель.

Ознайомтеся з анотацією на словник «Український жаргон», який уклала Леся Ставицька (К., 2005). Яка мета такого словника? Як ваше ставлення до жаргонних стилів спілкування? Прочитайте словникові статті такого словника на вибір. Поміркуйте, що впливає на розвиток молодіжного сленгу сьогодні.

Український мовознавець Віталій Жайворонок присвятив свій словник-довідник «Знаки української етнокультури» (К., 2006) синам, а епіграфом до словника взяв таке прислів'я «Сказане чітко, збудоване кріпко переживе віки». Прокоментуйте народну мудрість, орієнтуючись на відповідну словникову статтю.

Що вам відомо про словникарську справу в Україні й в інших країнах, роботу дослідницьких центрів? Напишіть замітку, користуючись сайтами Інтернету.

5.3. Термінологічна культура дослідника

Один із показників загального мовно-культурного рівня дослідника - правильне і вільне володіння термінами. Цінність терміна в тому, що він

несе логічну інформацію великого обсягу. У науковому тексті недоцільно без потреби й необхідного обґрунтування подавати термінологію різних галузей. Кожна галузь науки має притаманну тільки їй термінологічну систему. Розвиток термінологічної лексикографії стимулюють регулярні міжнародні конференції: Під егідою Технічного комітету стандартизації науково-технічної термінології на базі Національного університету “Львівська політехніка” відбувається конференція “Проблеми української термінології. СловоСвіт”. Інститут української мови НАН України організовує конференцію “Українська термінологія і сучасність”. Значення термінів фіксують у термінологічних тлумачних словниках (універсальні енциклопедії, галузеві термінологічні словники). Упродовж 1990-2001 рр. вийшло понад 550 термінологічних словників із найрізноманітніших галузей знань.

До речі, не завжди можна відрізнити терміни від нетермінів. Причина в тому, що вузькопрофесійні слова часто переходять у загальновідомі і розширюють значення. Ступінь термінологізації таких слів коливається залежно від галузі науки.

Не використовують у науковому тексті без потреби професійну лексику. Професіоналізми вживаються на позначення спеціальних понять у сфері певної професії: *монітор, файл, принтер, сканер*. Серед слів-професіоналізмів можуть уживатися слова і сполучення слів, за якими суспільною практикою закріплене певне лексичне значення. До таких назв належать складні одиниці термінологічної лексики (*соляна кислота, сірчана кислота, вуглекислий газ*).

Професіоналізми можуть виступати також неофіційними, експресивно забарвленими синонімами до складних термінів або до термінів, що не є усталеними. Наприклад: *оперативка* – *оперативна нарада*, *заліковка* – *залікова книжка*. Часто професіоналізмами є

загальноновживані слова, вжиті у специфічному значенні. Наприклад: *журнал, дошка, вікно* (між уроками) – зі сфери педагогічної діяльності. Не бажано також захоплюватися значною кількістю термінів та власною термінотворчістю. Цим специфічним словам притаманні такі ознаки: номінативність, наявність точної наукової дефініції, тенденція до моносемії в межах термінологічної системи певної галузі, відсутність експресивних значень, стилістична нейтральність, системність, точність семантики, висока інформативність, переважно вузька професійна сфера поширення, неконотованість, відсутність синонімії, абстрагований, логіко–понятійний характер, системна організація в межах певного термінологічного поля, однозначність, неметафоричність. Значення термінів пояснюються в енциклопедичних і термінологічних словниках.

Терміни поділяють на:

- загальнонаукові (слова загальнонаукового вживання, що використовуються в різних галузях знань: *властивість, значення, елемент, процес, результат, умова, цілісний, тотожний, продукувати*; у словниках такі слова мають помітку *наук.*);

- вузькоспеціальні (уживані в певній галузі науки: *похибка, бабка, підойма*).

Важливим джерелом виступають терміни, утворені на власній основі (корінь, *наголос; довкілля, кисень, рушій, залізниця, дослідник*). Однак часто в науковому тексті зустрічаємо терміни, що походять з іноземних мов: *кворум, презентація, апробувати, ексклюзивний* тощо.

Наявність запозиченої лексики в системі будь-якої мови – це свідчення контактів мови-реципієнта з іншими мовами, спорідненими і неспорідненими, на різних етапах спільного історичного поступу. Переважно запозичення відбувалося з латинської, французької чи англійської мов: *потенціал, інтеграл; функція, елемент* тощо.

Прихід лексичних запозичень у мову зумовлюють зовнішні і внутрішні чинники. Серед зовнішніх чинників - культурні, економічні, наукові контакти між українцями та іншими народами; поява міжнародних телекомунікаційних мереж, посилення впливу мас-медіа та реклами; авторитетність мови-джерела (наприклад, впливу французької мови у XVII – XVIII ст., сьогодні переважає англійська мова).

Внутрішньолінгвістичними причинами вважають номінативну необхідність; відсутність у рідній мові відповідного слова для називання нового предмета, нового явища, поняття (*плеєр, дисплей, кастинг, хакер*,); необхідність у розмежуванні змістовно близьких, але все ж різних понять (*стиліст – гример, брифінг – прес-конференція, дилер – торговець*); більш точне позначення поняття (*кутюр'є* – це вже не просто кравець, це модельєр модного одягу, спеціаліст, що розробляє авторські моделі одягу), економію мовних засобів; тенденцію до заміни словосполучень й описових зворотів однослівними найменуваннями (*саміт* – зустріч на найвищому рівні; *ремікс* – новий варіант, переробка старої мелодії, пісні, *інавгурація* – офіційний вступ на посаду президента країни).

Однак більшість запозичених слів мають відповідники рідною мовою. До багатьох запозичень у нас є питомі синоніми: *інтерація* – *взаємодія*; *спорадичний* — *поодинокий*; *варіабельний* - *змінний, мінливий*, *акумулювати* — *нагромаджувати, накопичувати*; *вербалізувати* - *висловлювати*.

П. Селігей називає явище надмірного вживання іншомовних термінів „науковим жаргоном”. Для позначення досліджуваних об’єктів і фактів слід учений радить вживати терміни, а от зв’язки між ними (логічні, структурні, історичні, функціональні, причинно-наслідкові) доцільно виражати за допомогою загальномовної та загальнонаукової лексики.

Можливе використання і кальок. Тут з різних мов копіюється значення та спосіб будови терміна, а зовнішня форма передається власними морфемами. **Наприклад:** з латинської мови - *відсоток (procentum)*; з французької - *розвиток (developpment)*; з німецької - *поняття (Begriff)*, з російської - *співробітник* тощо.

Емоційна та експресивна лексика в наукових текстах може виступати лише формою вираження спеціальних понять. І все ж потреба у виразності мови наукового викладу зумовлює яскраві епітети (див. табл. 5.1)

Таблиця 5.1.

Епітети до термінів

Термін	Епітети
Дослідження	фундаментальне, експериментальне, глибоке
проблема	наукова, актуальна, важлива, гостра
питання	принципове, теоретичне, важливе, складне, спірне
мета	головна, реальна, поставлена, вказана
завдання	кінцеві, конкретні, визначені
інформація	точна, вичерпна, повна, необхідна
матеріал	науковий, експериментальний, фактичний, зібраний, систематизований, отриманий, достовірний
аналіз теми, проблеми	науковий, об'єктивний, проведений, порівняльний, ретельний, глибокий
спостереження	спеціальні, численні, систематичні, подальші
експеримент	аналогічний, подібний, важливий, унікальний, успішний
дані експерименту	дослідні, цифрові, останні, попередні, повні, надійні

Краса і виразність мови наукової прози полягає саме в точності і стислості вираження думки за максимально інформативною насиченості слова, тому важливо уникати плеоназму (*спільна співпраця, реальна*

дійсність, на початку конференції ми почали говорити, це питання досліджувалося в кількох дослідженнях).

Професійна діяльність зумовлює ознайомлення з термінами відповідної науки, оволодіння термінологічним мінімумом, отже, звернення до *термінологічних словників*. На основі повідомлень «Книжкової палати України», яка регулярно видає «Літопис книг», спостерігаємо, що, починаючи з 1990 р., в Україні опубліковано 331 лише термінологічних словників.

Для кваліфікаційних робіт з педагогіки важливою довідниково-аналітичною працею вважають "Енциклопедію освіти" (2008). У книзі ґрунтовно подано понятійно-термінологічний апарат сучасної освіти, основ педагогічної і психологічної наук, персоніфіковану інформацію про педагогів та громадських діячів, що сприяли розвитку освіти в Україні.

Для аналізу таких педагогічних термінів, як апарат, аналогія, динаміка, задача, закон, значення, категорія, якість, критерій, концепція, метод (спосіб), підхід, принцип, положення, поняття, предмет, умова важливо звертатися до «Українського педагогічного словника» за ред.С.Гончаренка.

Серед психологічної літератури такого роду найбільш вдалим вважають словник К. Платонова², серед філософських словників – «Філософський енциклопедичний словник». Тут корисно ознайомитися із змістом таких понять, як *абстракція, аналіз, знання, значення, якість, кількість, узагальнення, образ, об'єкт, досвід, практика, предмет, проблема, розвиток, рефлексія, системний аналіз, властивість, форма, експеримент*.

Необхідним для наукових досліджень є логічний словник, де можна знайти пояснення таким термінам, як *аксіома, алгоритм, гіпотеза, дедукція, закон, знак, знання, ідея, інваріантність, індукція, класифікація,*

поняття та ін. Готуючи науковий текст, варто скласти словничок використовуваних термінів із зазначенням автора визначення. Це корисно для самоконтролю, Цей словничок можна взяти із собою при захисті кваліфікаційної роботи. Бажано обережно ставитися до уведення нових термінів, уміти пояснити їх значення на достатньому рівні

Важливими є словники синонімів, паронімів української мови, що в разі потреби допоможуть замінити те чи те слово.

Наприклад, серед таких сполук, як *об'єм роботи* і *обсяг роботи*, обрати другий варіант. Згідно із словниками, об'єм – „величина чогось у довжину, висоту й ширину, вимірювана в кубічних одиницях (куба, мозку, серця тощо)”. Обсяг – „взагалі розмір, величина, кількість, значення, важливість чогось (бюджету, знань, роботи тощо)”

Слід розрізняти такі варіанти: *обробка* інформації та *опрацювання* інформації. Обробка – це „надання чомусь потрібного вигляду, доведення до певного стану; упорядкування, удосконалення чогось”; опрацювання – „глибоке вивчення чогось, докладне ознайомлення з чимось”.

Українська лексикографія не фіксує слова *співпадання* або *співставлення* фактів, натомість пропонує уживати *зіставлення* (порівняння) фактів. У словнику паронімів розрізняють слова: *чисельний* – „який стосується числа, виражається числовим виразом; кількісний” та *численний* – „який складається з великої кількості кого-, чого-небудь; наявний у великій кількості”.

Серед словосполучень *стержень роботи* і *стрижень роботи* обрати другий варіант. Слово *стрижень* має також переносне значення „основна, головна частина, основа чого-небудь”.

В укранському науковому мовленні доцільний варіант *комісія в складі 5 осіб* замість канцеляризму *комісія в складі 5 чоловік*.

Отже, варто уважно поставитися до фахових термінів: уникати полісемічності, перенасиченості, термінологічних запозичень, використовувати в науковому тексті зрозумілі й недвозначні терміни.

Запитання. Завдання

До запозичень доберіть українські відповідники, подані нижче. Виберіть п'ять з них і складіть науковий текст.

гетерогенний, демілітаризація, дескриптивний, детермінувати, компаративний, еквівалент, конденсувати, рафінований, секундарний; ліміт; симптом; пролонгація; прерогатива; превалювати; акумулювати; адекватний; індіферентний; радикальний; превентивний.

спричиняти, порівняльний, відповідник, згущувати, ущільнювати, різнорідний, роззброєння, обмеження; ознака; продовження; перевага (виключне правило); переважати; збирати, нагромаджувати, накопичувати; рівний, відповідний, тотожний; байдужий, неактивний; докорінний; запобіжний; різнорідний; очищений, описовий, визначати, зумовлювати, очищений, вторинний

Наведіть приклади термінів, які використовуються у вашій спеціальності. Дайте їх визначення.

Висловіть власну думку стосовно запозичень:

Корисність запозичення обертається на свою протилежність, коли через невпинний чужомовний тиск у мовців занепадають власні творчі сили й слабшає контакт з прямими носіями рідномовної стихії. Рабське запозичання, хай навіть і культурних слів, за певних умов може загрожувати цілісності народу і призвести до його розпаду
(український мовознавець Л. Булаховський);

Носії мов із міцними соціолінгвістичними позиціями загалом толерантно ставляться навіть до значних запозичень. Зовсім інакше до них ставиться той народ, чю мову загрожує поглинути інша, сильніша мова. Слабша мова не має права на лексичне змішування, бо це може стати початком її кінця. Без пуризму вона приречена на поступове витискання й у кінцевому підсумку на повне вимирання

(український лінгвіст О. Ткаченко);

У молодих авторів спостерігається інколи намагання насичувати свою мову іншомовними словами. Цим прагнуть надати своїй праці «ученості». Це глибоко помилковий погляд.

(український економіст К.Воблий);

На жаль, ми є свідками бездумного й масованого впровадження іншомовних (переважно англійських) термінів навіть у тих випадках, коли для них було б зовсім неважко знайти прості й точні вітчизняні відповідники. З погляду іноземців це може розглядатися як фактичне визнання меншовартості, нерозвиненості української мови. Прикро, що філологічна наукова спільнота (і не тільки вона, звичайно), на мій погляд, дуже слабо протидіє цьому ганебному явищу. (український фізик А.Наумовець);

5.4. Індивідуальність учителя

"Школа красива не зовнішністю, а внутрішнім змістом, який повсякденно, повсякчасно наповнюється учителем", - писав Олександр Антонович Захаренко. Коли «час пролітає з реактивним свистом, жонглює будень святістю і свинством», коли **надто крихкими** між людьми, усередині громади й суспільства, між державами є цінності миру, взаємоповаги, терпимості і дружби, любові й милосердя і доводиться переосмислювати чимало важливих, світоглядних речей, коли ми не маємо те, що маємо, — а маємо те, що дозволили..., дуже хочеться **чути голос Видатного Педагога-новатора**. Слово його молоде, **написане «без золота і каменю» і не має терміну придатності.**

У кожного з нас він свій - директор Авторської школи Олександр Захаренко, котрий завжди ставив знак рівності між обраною професією й улюбленою справою. "Директор завжди має бути вищим за колег і з методичної, і з фахової підготовки, - вважав О. Захаренко. Перш ніж відвідати урок колеги, запроси до себе на урок і покажи, що ти вмієш, які педагогічні новини в твоєму арсеналі". Директор має бути шкільним менеджером, вмілим господарником, управлінцем і володіти унікальною здатністю побачити надсучасне, публічним діячем, але насамперед педагогом-вихователем і володіти майстерністю педагогічної дії.

Його базові цінності (Людина, Батьківщина, Дитина, Учитель, Праця, Культура, **патріотизм**), справи, побудовані на педагогічній взаємодії (обсерваторія, планетарій, картинг, дельтаплан, телескоп, літній і зимовий басейни, стадіони, спортивні майданчики, теплиці, фонтан, автодром, космодром, профілакторій, дендропарк та ін.), його педагогіка конкретної дії, педагогіка доброго, родини відомі у світі, підтверджують пророчі слова Олександра Потебні, написані понад сто років:

І в нас є щось своє, нами і по-нашому зроблене для цивілізації світу;

і своє є і в науці, і в мистецтві, і в суспільстві.

Настане час, коли до нас будуть уважно прислухатися і на Заході.

Як вдалося серед буденщини маленького села, в епоху несприятливу, що «ламала геніям хребти Іще в колисці», створити незвичайний осередок духовності, громадянськості, радості, творчості? Відповідає О. Захаренко

Передусім директор школи має відзначатися **українською елітарністю**. Це поняття нелегко піддається дефініції в країні, що має перервану і слабку традицію державності і тих суспільних верств, що державою коронувалися б як еліта. Але тим не менше живе в народі, серед нашої інтелігенції досить стійке уявлення про **еліту як освічених, духовно й культурно просвітлених** особистостей з високими ідеалами і благородними діями на користь суспільно-громадських інтересів українського народу (Л.Мацько).

Високі почуття патріотизму мають свої корені в національних традиціях, у рідній мові, у стінах батьківського дому. Навчити це розуміти – значить виховати громадянина планети з ідеалами миру, дружби, взаємодопомоги, співчуття. Мова живе у нашому серці поза всілякими правилами і законами, це наша **молитва, честь, гідність, нескореність**. І вчити мову, як писав Олександр Потебня, – це вчити самого себе. Вчити **себе у світі і світ у собі**. Мова рідної землі народила і низку **захаренкізмів**:

"Слова, що ліки - допомагають людині лишень, коли вони сказані від душі".

Сім'я – це еліксир психічного здоров'я

"Школа красива не зовнішністю, а внутрішнім змістом, який повсякденно, повсякчасно наповнюється учителем".

"Якщо хочеш змінити світ на краще, зберегти його чисту красу, незайману святість, починай це робити з себе! І не завтра, а сьогодні, з цієї хвилини!"

"Поспішаймо роботи добро. Духовне добро. Воно в стократ цінніше від матеріального. Повторімося в наших вихованцях прекрасними рисами національної культури, патріотичним духом любові до свого народу, любові до вищої якості людини – творчості!"

Школа – це постійне об'єднання маленьких душ навколо єдиної мрії, щоразу нової, щоразу захоплюючої і здійсненої.

Місцевість, де знаходиться Сахнівська середня школа, багата на топоніми, специфічні складові етнокультурного мікрокосму, через які трансформується культура, історія, географія етносу, його світогляд, ціннісні характеристики. Тут знаходяться і гори Пилипенкова, Дівця, Дігтярна, Лисиця, Пастушка, і урочища Гончариха, Дудчин Садок, Пасічників схил. Топонімія відображає аксіологію народу, такі духовні цінності, як світ Істини, Правди, Добра. Можемо говорити про особливості національного мислення, національної психології. Можливо, саме тому мовотворчість автора педагогічних роздумів представлена й оригінальними, "екологічно чистими" власними назвами: **Криниця совісті, Поляна пам'яті, Дівочі гори**, що в житті сільської спільноти набули виразного національно-культурного забарвлення.

Постійна нестабільність породжує дезорієнтацію і розбалансованість, які подолати в такій тонкій сфері, як плекання юного покоління, украй важко — особливо при тім, що жодна з останніх реформ не була належно продумана при підготовці і не доведена до логічного кінця.

Обов'язковою рисою особистості педагога є правдивий тон. Він починається ще в дитячій безпосередності, в учнівській правдивості, в юначій честі і потягу до ідеалу. Правдивий тон пов'язаний з внутрішнім простором особистості і залежить від нього, ним зумовлюється.

Педагога – шістдесятника хвилювала українська література, література заборонених і загиблих, розстріляних і зацькованих, вигнаних і забутих, через десятиліття згаданих, через півстоліття надрукованих. Головне завдання літературної освіти, вважав О. Захаренко, – формувати патріотичні почуття, навчити учня читати: осмислювати, переживати те, що зображує автор, оцінювати, співвідносити прочитане зі своїми уявленнями й цінностями, тоді не буде в учнівських творах "жодної стандартної, штампованої фрази". Чесне Слово стоїть на сторожі душевної чистоти і громадянської справжності сучасних українців: «Україно, дозволь мені жити»

Народжений війною, він зберігав в серцях і мозку ДУХОВНУ СУВЕРЕННІСТЬ і був справжнім духовним лідером – „духовним директором села”. А відомим світу село зробила школа - **світ особливих взаємостосунків, який формується особистістю лідера і в якій** Вчитель, учні та Батьки відчували себе людьми і позбавлялися відчуття комплексу меншовартості, *де учневі - як у батьківській хаті*, де кожний урок "єдиний, як прожите життя, неповторне свято єднання вчительської душі з душами своїх вихованців", "повної свободи вибору форм і методів і високої вимогливості і турботи про здоров'я дитини" , де діяв принцип Василь Сухомлинський говорив: «І я грішний. Я не ставлю двійок». логічно продовжує ідею Антона Макаренка про щастя («...Я надзвичайно щаслива людина. І моє щастя не залежить ні від яких матеріальних благ») і психолога Едварда Стоунса про нагальну потребу психопедагогіки («...Лише завдячуючи вчителям, які будують свою педагогічну дію у школі на певних теоретичних та практичних принципах психології, ми зможемо домогтися суттєвого прогресу у практиці учіння»).

Де школа - це маленька держава, де не *готували школярів до майбутнього життя. Воно пульсувало у буднях — не рафіноване сторінками підручників, а справжнє, тривожне, суперечливе, з проявами добра і зла, щирості і байдужості, щедрості і корисливості, з успіхами і прикращами, де відбувався постійний, самостійний рух уперед, де навчали думати і мріяти, втілювати ці мрії в життя; де вчителі – ангели-хранителі, з*

ґрунтовними знаннями, із сумнівом і доказом, з власною думкою й елементом наукового дослідження". *"Діти..., я без вас – як човник без вітрил"; де "спілкування зближує настільки, що класні колективи, гурткові об'єднання, весь шкільний колектив нагадують велику сім'ю, в якій панують чуйність, повага, здатність виявляти співчуття, вміння допомагати, бути добрим, тобто формуються кращі духовні цінності"*, де кожний квадратний метр території школи дійсно **виховував** глибоку **повагу** до батьків і до старості, що є вічною естафетою, законом життя єдиною ниточкою, що з'єднує покоління і натягується щоразу як струна", толерантність, Порядність, **"Вдячність як результат праці душі й розуму, коли разом з усвідомленням значення зробленого для себе або ж для інших в серці з'являється всеперамагаюче почуття любові, щирості до тих, хто щедро віддавав людям усе, що міг."**Совість.

Звідси і **Криниця Совісті**, перший пам'ятник голодомору у 1932-33 роках на Черкащині, збудований учителями, школярами, жителями села, щоб "людські душі не одгороджувалися завісою байдужості, черствості, жорстокості". Звідси **Поляна пам'яті**: 216 кущів троянд (це стільки воїнів не повернулося додому з полів війни) уквітчали площу перед новою школою. Для цього принесли від порогу кожної хати, з якої пішов односелець, землю, яку колись топтали його босі ноги. Принесли воду з криниці, яку пив цей воїн. Всього було 432 відер з землею і водою. Можливо, нам, українцям, варто відзначати відразу дві дати — День Пам'яті і День Перемоги, або поєднати їх в одній.

Чільне місце посідає практичний патріотизм, що, за «Енциклопедією шкільного роду», розпочинається від батьківської садиби, хати, села, міста, України, і патріот — це той, хто своє право вимірює своїм обов'язком. "Енциклопедія шкільного роду" - це підручник поваги до кожної особистості, до імені людини, її життєвих перспектив. О.Захаренко підкреслював, що виховання у громадян почуття обов'язку перед Батьківщиною — це найвищий стимул громадянського життя, який має об'єднати весь народ в однім пориві

О.Захаренко вмів зачепити за живе, змусити думати, мріяти та діяти, тверезо оцінював позитивне й негативне в українському національному менталітеті. Очевидно, вважав мудрий учитель, його покоління треба позбавити рис байдужості, лінощів, розхристаності, навчити зібраності, навчити краще працювати над собою. Палкий патріот, він закликав до цього всю педагогічну громадськість. "Націю можна врятувати, дбаючи ... про її душу, якій так необхідна фізична і духовна чистота". Прошу вас, діти мої, *ніколи нікому не кланяйтесь, не ставайте* на коліна перед ворогом і начальством.

Процес виховання громадянина педагог розглядав як такий, що поєднує в собі формування громадянської свідомості (думок, ідеалів, переконань), громадянських почуттів (громадянської совісті, суспільного обов'язку, почуття господаря країни, готовності і бажання приносити користь суспільству), а також практики громадянської поведінки. "Я завжди прагнув до органічної єдності громадянських думок, почуттів і діяльності, щоб почуття, переживання знаходили свій вияв у благородних вчинках, у праці для людей, для суспільства, для Вітчизни", – писав він у своїй книзі "Народження громадянина", де формування громадянськості розглядається на основі людяності та гуманізму.

Мовні виклики сьогодення великі, їх слід враховувати на всіх рівнях державної влади, органів місцевого самоврядування. Бачити їхнє навантаження також усім громадським організаціям. Не спрацьовує уже нав'язана матриця зневажливих прізвиськ українців на кшталт мазепинець—петлюрівець—бандерівець, то в метушливій брехології сконструйовано укри—укропи, аби молодь відвернути від власного національного духу, що постійно та відчутно, усвідомлено та виражено шириться, діагностує рівень самоідентифікації особистості з нацією, державою. Аби громадянська позиція, опираючись на культурну традицію суспільного діалогу, стала висхідною формулою державотворення. Цінності свободи, гідності, пошанування, миру і діалогу – це ключі українськості, що заряджають національний гімн. Патріотичні почуття — це сплеск емоцій, які виникають у пориві спільної праці, щоб

знайти вихід із безвиході, щоб захистити свою незалежність і волю. Держава не хоче бачити випускників з психологією раба. Учень має бути законослухняним, але завжди вільним, як птах лише громадянська позиція дає силу і надію на майбутнє. Бо саме громадянин творить свою державу, і не чекає багато від політиків.

Його Крила з правди. Чесності і довір'я. з щирості До роботи. Життя безкрилої людини, котра не вміє мріяти, сіре й нецікаве.

У майстра кожна педагогічна дія *унікальна, ексклюзивна, неповторна*. Краса Особистості педагога і повсякденних буднів його праці у життєвих барвах постає в кожній з фундаментальних праць видатного українського філософа, культуролога, мистецтвознавця, педагога Івана Андрійовича Зязюна („Естетичний розвиток особи”, „Естетичний досвід особи”, „Педагогічна майстерність”, „Краса педагогічної дії”, „Педагогіка добра: ідеали і реалії”). Щоразу, поринаючи у світ мудрих книг і статей, переймаємося відчуттям того, що спілкуємося дійсно з животрепетним, естетично-креативним словом, яке глибоко розкриває вищу сутність Людини.

„Моя неповторність, - говорить Іван Андрійович, - успадкована трохи від батька-матері, трохи від учителів, трохи від самостійного пізнання людської психології...”. За кожним словом науково-методичного посібника „Педагогіка добра: ідеали і реалії” І.Зязюна відчуваємо радість і тривоги, рефлексії непересічної особистості науковця-естета щодо освіти, педагогічних і суспільно-політичних проблем, духовних цінностей учнівської і студентської молоді. Неодноразове перечитування (для зцілення душі) цієї глибоко зворушливої психолого-педагогічної сповіді дає підстави стверджувати: справжнім університетом життєвої мудрості й основ мовної культури для майбутнього вченого була родина. Бабуся Клавдія, батько Андрій, мама Варвара, “свято зберігаючи культуру предків і християнську віру і дотримуючись правил надзвичайно гуманної

християнської етики, прищепили вміння виживати за будь-яких життєвих негараздів і отримувати велику естетичну насолоду від життя... ". Іван Зязюн упевнений: без християнських цінностей, які піднімають віру, гуманізм, совість, людина не може відбутися як людина.

Дослухатися до рідного слова для здібного хлопчини означало зрозуміти мелодії народної пісні, сягнути "до самого кореня її думки, зрозуміти її настрій, оволодіти природною гармонією відтворення ритміки". У зрілому віці Іван Андрійович напише: "Народна пісня володіє виключними можливостями для морального розвитку, досить активно впливає на емотивний складник свідомості. Саме так діти пізнають добро, повагу, милосердя, чесність, терпимість, щедрість як загальнозначущі цінності в культурах".

Мовні засоби автобіографічної психологічної новели влучно відображають творчу манеру автора. Із соковитого говіркового мовлення жителів села Пашківка на Чернігівщині Іван Андрійович Зязюн трансформував і заaktuалізував у власному мовленні значну кількість метафор, епітетів, порівнянь. Ці мовні елементи знаходимо, наприклад, у хвилюючих спогадах про дитинство: *Людина – як птах, що повертається з вирію на місце, де народилася. Пам'ять дитинства завжди тягнутиме в рідні краї.*

Актуалізатором естетичного смислу слова "дитинство" у текстах неодноразово виступає лексема "рука". Бабусяна рука, зокрема, символізує ніжність, чутливість, спокійний сон (*"Рука її (бабусі) торкалася моєї голівки і щік, ніжно натягала на мене теплу ковдру, і я поринав у глибокі сні. Сні з літом, з щастям пізнання бабусяної духовності"*). Батькові руки *"дужі, трудові, теплі і напрочуд надійні, золоті"* виступають символом міцного господаря і захисту.

Чимало влучних лексем, фразеологізмів, прислів'їв, крилатих висловів, цитат, з якими ознайомився у творах Т.Шевченка, І.Котляревського, Лесі Українки, Панаса Мирного, М.Коцюбинського, І.Франка, І.Нечуя-Левицького, С.Руданського в сільській бібліотеці, опанував у шкільних гуртках “Уроки красномовства”, “Рідний край”, “Театральні зустрічі” і студії художнього слова в Київському державному університеті імені Т.Г.Шевченка, видатний педагог-гуманіст поклав в основу власних афоризмів. Ці вислови є свідченням високої культури мовомислення і психологічного впливу на аудиторію. Ось деякі зяюнкізми:

Серед вічних професій учительська посідає особливе місце: вона – початок усіх професій. Змінюються умови й засоби виховання, та незмінним залишається головне призначення вчителя – навчити людину бути Людиною.

Учитель, його майстерність, його талант – невичерпне джерело багатства народу, який прагне до інтелектуальної, етико-естетичної культури в часи усіляких потрясінь і негараздів.

Учитель має бути вчителем протягом усього життя.

Я творчим учителем вважаю того, з ким учням радісно.

...учитель уособлює в самому собі творця уроку, і виконавця, і режисера виконання творчого задуму для отримання найвагомішого результату – глибокого знання учнями.

...обдарований учитель продовжує свою справу в талановитому учневі.

Доброта педагога полягає у відчутті відповідальності за учня, його майбутнє. Добро визначається твердістю волі, непримиренністю до найменших ознак духовної порожнечі, фальші.

Талановитій людині треба завжди пам'ятати, що шлях до зірок пролягає через труднощі...Труднощі – це переборення життєвих суперечностей.

Покликання учителя є навчання учнів своєю Поведінкою, своїми Знаннями, своєю Людяністю, своєю Свободою, своєю Любов'ю, своїм Щастям, своїм Талантом.

Талант учителя не тільки в тому, що він повинен чудово знати предмет. Він, як поет, повинен знати душу дитини. Не нав'язувати їй невластиве з народження, а підтримувати її.

У мовній палітрі дискурсу увиразнюється семантико-стилістична парадигма слів педагогічної тематики: *школа, навчання, талановиті діти, учитель*. За кожною із цих лексем – національна педагогічна картина світу, а наскрізними, об'єднуючими, увиразнюючими елементами, ключовими концептами педагогічної майстерності виступають концепти “радість” і “краса”. Для учнів – бадьора, бурхлива, солодка радість шкільного життя, для вчителя – краса і радість від педагогічної праці, радість педагогічної творчості. Фактор радості пов'язаний із необхідністю задоволення потреби в самоствердженні, в реалізації відповідного рівня прагнень.

*“Інтерес до навчальної діяльності у дитини виникає лише тоді, коли в цій діяльності є успіх, **радість**. Якщо радості немає і вчитель її не викликає, то інтересу до цієї діяльності не буде”.*

*“... Чим більше позитивної почуттєвості одержує дитина в перші шкільні роки, тим необхіднішою буде самоствердження її **життєвою радістю** і любов'ю від процесу навчання, від спілкування з учителем, з учнями у школі”.*

*“Тільки радість – запорука вчительської творчості, **лише радість педагогічного спілкування і творення** – твоє життєве щастя”.*

*“...”серце віддаю дітям”. Віддаю щиро, душевно, **радісно**. І виховую цим щирість, душевність, радість. Одним словом – красу. Красу пізнання, красу творчого самоствердження – праці, красу спілкування людей, зрештою, красу нашого життя”.*

У книгах і статтях майстра з особливою щирістю і професійним хистом змальовані образи учителів-просвітителів, які добре усвідомили важливу освітню закономірність: “Життєві досягнення учнів зумовлюються напруженою працею саморозвитку власних здібностей упродовж усього життя”. Талановиті вчителі села Пашківка на Чернігівщині навчали малого Івана досконало володіти “красивим, еластичним, вишукано інтелегентним мовленням”. А в юності успішному становленню Івана Зязюна як філософа і педагога сприяли наукові діалоги з викладачами Київського державного університету імені Т.Г.Шевченка П.Копніним, В.Шинкаруком, В.Кудіним, П.Овчаренком. Своєю повагою до студентів, лекторською майстерністю, вмільм доторкуванням філософської проблематики до всіх життєвих сфер, відданістю ідеї, чесністю і порядністю, щирістю, людяністю, інтелегентністю, добротворністю яскраві особистості виховували відчуття величі світової філософії, закладали основи естетико-інтелектуальної культури й естетичного саморозвитку і спонукали до наполегливої естетико-педагогічної діяльності. То ж педагогічна робота стала для нього справжнім мистецтвом, за допомогою якого молодому викладачеві І.Зязюну “вдавалося входити у внутрішній світ студентів і переживати з ними дивні катарсичні стани”.

Прагнення наповнити і збагатити поняттєво-катеоріальний апарат естетики і теорії творчості новим смислом і новими смисловими відтінками й увиразнити естетичний вплив на слухача і читача, розширити межі слововживання спонукає дослідника уводити в педагогічний дискурс авторські неологізми: *позитивна почуттєвість, педагогічна чарівність,*

інтелектуальна чарівність, естетичний діалог, краса педагогічної дії, олюднення Людини, педагогічна майстерність, колективний загальнопланетарний інтелект, педагогічна естетика, театр естетичної досконалості та ін.

З ініціативи ректора І.А.Зязюна й підтримки викладачів-ентузіастів у Полтавському педагогічному інституті у 80-х роках минулого століття як окремий навчальний предмет було вперше впроваджено курс “Основи педагогічної майстерності”. Добра аура педагогічної культури, створена викладацьким колективом, сприяла залученню майбутніх учителів до чарівного світу педагогічної мудрості, до оволодіння технікою мовлення, ознайомлення з педагогічними системами А.Макаренка і В.Сухомлинського, опанування культурою педагогічного спілкування, технікою ведення уроку й позакласних виховних заходів, основ пропагандистської майстерності.

Енергія мовотворення добре презентована оригінальними епітетними словосполученнями, порівняннями, метафорами, що не лише приваблюють слух соковитими барвами, а й ненів’язливо спонукають до роздумів про сенс життя. До того ж естетична термінологія органічно вплітається в педагогічну і, таким чином, наповнює, поглиблює сучасний науковий дискурс, водночас збагачуючи україномовний (світоглядний) словник:

“...лекція закінчилася гучними оплесками, неначе гарний, художньо-повноцінний концертний номер”.

“Я б дуже хотів, щоб у душі моїх дітей теплилися такі ж щирі спогади і оцінки мого значення для них не лише як батька, але і як божого осередка духовності, людяності, життєвої правди і правдивості”.

“Молодість естетичними позитивними почуттями швидко катарсизує душу від негативізмів і врівноважує її з середовищем”.

педагог збагатив рідну мову чималою кількістю нових аксіологічних смислів, які повніше передають ставлення до вчительської професії. Ці смисли заковані у формах ступенів порівняння прикметників (*найталановитіший учитель, найбойовитіший захисник; найголовніший виховний засіб, найпрекрасніший з прекрасних міст*) і прислівників (*якнайдовше і найпродуктивніше працювати, надзвичайно гуманна християнська етика*), у трансформованих із загальних у власні назви слова:

“...шлях до свободи Особистості, до пріоритету моральних норм, до благополуччя суспільства і його економічного та культурного розвитку започатковується і набуває простору в системі освіти”.

“Особистість і Людина відрізняються тим, що перша є способом, інструментом, засобом організації досягнень другої. Перша отримує життєвість у другій”.

“...навчати своєю Поведінкою, своїми Знаннями, своєю Людяністю, своєю Свободою, своєю Любов'ю, своїм Щастям, своїм Талантом”.

Сьогодення загострює потребу дослідження риторики мови науковця. Це академічний красномовець, котрий добре володіє естетичними потенціями мови і збагачує його животворним, витонченим багатством українського лексикону. Учні Івана Зязюна завжди відзначають його блискучі лекції. Кожна з них – це яскравий зразок наукової творчості. Власним прикладом учений доводить: не нав'язувати студентам систему якихось знань, а разом з ними заглиблюватися в таємниці надзвичайно цікавої і оригінальної науки про почуттєвий світ людини.

Перед нами люди, надзвичайно закохані у свою справу, цілеспрямовані, налаштовані на розвиток кращих традицій української народної педагогіки. Більш образно цю ідею висловив поет Дмитро Павличко: “Життя людини ...обчислюється й вимірюється тим, скільки

перебуває вона в небесах духу, в небесах любові, в небесах творчого діяння”.

Завдання

Унікальна і велика сила звукового мовлення, усного слова. Польський письменник Адам Міцкевич писав: «Одного неточного, невдало висловленого або хоча б погано вимовленого слова іноді досить, щоб зіпсувати усе враження». Поясніть, як ви розумієте це висловлювання.

Французький письменник і філософ – просвітник Вольтер стверджував: *«Чудова думка втрачає всю свою цінність, якщо вона погано висловлена»*. На вашу думку, чому людина має дбати про форму висловлення своєї думки не менше, аніж про її змістове наповнення?

Прочитайте текст і визначте основну ідею автора. Які значення має слово *бесіда*? Про які нові значення цього слова ви дізналися? Як жителі різних країн здійснюють бесіду? До поданої автором інформації додайте власну, зібрану з різних, у тому числі Інтернет-джерел.

Бесіда – це надія на щасливе порозуміння. Без розмови, без бесіди ... життя важко собі уявити. Тому-то й теплішого слова, ніж бесіда, годі підшукати. Хіба що слово «хата». Але що таке хата без бесіди? Все одно, що димар – без диму: сумне видовище. Хоч як насолоджувала б око наша світлиця, в ній мусить бути й те, що насолоджує вухо – бесіда. ...

Бесіда – то мистецтво. То живий голос; у ньому – одна з принад бесіди.

Бесіда – то руки, очі, вираз обличчя (міміка), взагалі все тіло. Майстрами були римляни у «бесіді тіла», бо саме в них найвищого розвитку сягнув жанр пантоміми – вистави, де актори представляли дію не за допомогою слів, а мімікою і рухами всього тіла.

Уявімо собі листовну бесіду чи взагалі текст без жодного розділового знака – суцільні літери, де й між словами жодної паузи, жодного простору немає. Безликий був би текст. Бо розділові знаки – то своєрідна міміка: подив, збудження, сумнів, енергійний жест, мовчанка... Емоційні іспанці не тільки наприкінці, а й на початку фрази ставлять знак оклику чи питання (щоправда «догори ногами»); і в цьому є сенс: читач одразу повинен настроїтись, аби відповідні емоції не запізнювалися...

Бесіда – то також мовчанка. Передусім - у Японії. За горнятком чаю у повній мовчанці спливає, приміром, година. Потім, знову ж таки у повній мовчанці, гість і господар (чи гостя і господиня) кланяються і навзаєм

сердечно дякують собі за милу...бесіду. «Бесіда» - від слова «сидіти». Японці просто сидять, їхнє спілкування не вимагає навіть мовчазних слів: їхнє спілкування – настроями...

Мо хоча шануємо і настрій, і мовчанку, усе ж полюблюємо слова й не скупимося на них. Тільки все наче меншає тих бесідних слів, тих настроїв... (А.Содомора).

У творчій спадщині видатного педагога О.Захаренка чільне місце посідають проблеми виховання молоді. Замислювався директор школи і над тим, що мають практично зробити вчителі, щоб вихованці зростали духовно багатими, культурними людьми.

Які комунікативні компоненти використовує автор у педагогічних роздумах?

Охарактеризуйте мовний портрет учителя, поданий у текстах.

1. “Ти” чи “Ви” казали батькам. Спірна думка, одні кажуть так, інші кажуть інакше. А правильніше – як батьки вирішать. Як захочуть, як змалку дітей привчать. Як на мій погляд, дітей треба привчати говорити на “Ви”. Це не педагогічна вигадка, а тимчасова міра. В наш бурхливий час необхідна особлива повага до людей похилого віку. Та ще й не просто дід і баба, а дідусь і бабуся. Звичка переросте в норму людських стосунків, де повага посяде домінуюче місце. Колись Олександр Сергійович Пушкін написав: “Пустое Вы, сердечное Ты”. Прислухайтесь до нього і зробіть навпаки. Це складова частина нашого національного менталітету. В Україні звичкою було називати своїх батьків, бабусь, дідусів та прародичів красивим словом “Ви”, не тикати, немовби однолітку – ти, ти, ти! Звичайно, “Ви” – це не лише прояв уваги, турботи, любові до старших, до своїх мами і тата, це вимушена міра приучення дітей бути слухняними в сім’ї та в родичів, у яких бувають діти. Це слово “Ви” спонукає дитину подумати: “Хто я в цьому світі? Хто мої батьки? Чи пробачать мені мої недоречності?” А втім, колего, сам вирішуй. Правильно чи неправильно це. Тобі видніше. Моя думка – “Ви”.

[Захаренко О. Поради колезі, народжені в школі над Россю. // Освіта України. – 2005. - №71.]

2. Яке коротке життя. Туди-сюди, а вже й збігло. Лік ішов на роки, потім на місяці, дні, а тепер – на хвилини та секунди. Жалкуєш, що залишаєш такий прекрасний світ, дітей, що не встиг зробити розпочате. Шкодуєш за тим, що, як говорив Павка Корчагін, “безцельно прожитые годы” кануть в історію. А й справді так: усе те, що ти робив, нікому не потрібне стало. Не так робив, не так думав, не віддавався тілесним розвагам. Може й справді так має бути. Прийдуть нові покоління. Зроблять

по-своєму, по-іншому, і не залишиться про тебе і згадки, хіба що у близьких родичів та енциклопедії шкільного роду. Це закономірно, а закони історії не можна порушити. Вони об'єктивні, і суспільство ними керується.

Вчителю-колего! Не марнуй свій час. Не вір, що пропаде безслідно твоя праця. Вона заповнить серця і душі хоча б ближніх нащадків. Твоїх вихованців. Кожне покоління буде згадувати твою подвижницьку роботу, твою добру, відверту усмішку, твої ненабридливі повчання. Не жалкуйте за прожитим часом. То вже історія, але історія нашого покоління, що робило все, що могло, аби наблизити безхмарне майбуття для нових поколінь. Школа хоча і видозміниться, але залишиться осередком культури і доброти, оновленого менталітету нації, про який мріяв у ці важкі роки кожний вчитель. Упевнений, що суспільство йому допоможе, не залишиться осторонь прекрасної ідеї оновлення світу.

[Захаренко О. Поради колезі, народжені в школі над Россю. // Освіта України. – 2005. - №68.]

Мовлення педагога виховує, просвіщає і навчає. Важливо, щоб педагог не говорив мовою підручника, а передавав знання “своєю”, доступною для класу мовою, щоб відчував, розумів і любив дітей, прагнув створити необхідний емоційно-інтелектуальний комфорт і для учнів, і для себе, отримуючи від цього моральне задоволення.

То в чому ж таємниця творчості вчителя? Схарактеризуйте мовні особливості роздумів.

“Де найперша таємниця творчості вчителя? Однозначно – в конспекті уроку, точніше у великій праці по підготовці до нього, неповторного, єдиного як прожите життя, як неповторне свято єднання вчительської душі з душами своїх вихованців.

Друга таємниця творчості педагога в його відмові йти по протореній стежці, в його звичці знаходити нестандартні рішення будь-якої проблеми.

Кого люблять діти? Хто не такий як всі, хто щодня радує їх новинкою, хто не буденно сіра, а святкова творча особистість. Це не лише божий дар, цьому можна навчитися у вузі. У нашій школі є правило – два уроки на місяць учитель розробляє в деталях і показує пробу своєї творчості колегам, збагачуючи скарбничку колективного досвіду. Тут і диференціація, тут і розвиток, і становлення особи, тут і цілісна картина світу через інтеграцію предметів в одній темі та проведення дискусії при громадському огляді знань.

Третя таємниця творчості вчителя в його повній свободі вибору форм і методів. Без неї він задихнеться. Вимога єдина - знання ґрунтовні з сумнівом і доказом, з у власною думкою і елементом наукового дослідження.

Четверта таємниця демократизації навчання, в поєднанні з високою вимогливістю, турботою про здоров'я дитини.

П'ята таємниця – пробудження і розпізнавання у дітей природної обдарованості, яку всіма силами і вмінням педагога слід підтримати, розвинути, досягти найвищого рівня творчості у вибраній галузі.

Шоста таємниця – стимул, стимул і ще раз стимул.

Висновок-аксіома. Без творчого вчителя не може бути ні нової школи, ні нового суспільства, ні вільної України.

Творчість, як прояв новизни в створенні духовних і матеріальних цінностей, потребує свободи і підтримки. ”

[Захаренко О. Поради колезі, народжені в школі над Россю. // Освіта України. – 2005. - №59-60]

Прочитайте текст. Про якого вчителя йдеться в ньому? Хто розповідає про свого вчителя? А кого ви вважаєте своїм першим учителем? Чому?

"Намалюйте" мовний портрет героя тексту.

Перший мій незабутній і найталановитіший учитель – батькова мати, моя бабуса Клавдія. Таких талановитих у своєму житті я зустрічав багато. Але вона була першою. Зимової пори, коли стужа зміїним завиванням робила темну ніч по-вовчому страхітливою, коли ясен під хатою скрипів, неначе велетенський предавній вітряк на вигоні, я приголомшений, притулявся головою до її колін і слухав трепетно у її виконанні сотні казок, пісень, оповідань про життя її і життя родини, про те, що орди чужинців колись полонили нашу землю, а мужні воїни боронили. До цього часу її спокійний, розважливий голос разом зі мною...

Рука її торкалась моєї голівки і щік, ніжно натягала на мене теплу ковдру, і я поринав у глибокі сни. Сни з літом, з щастям пізнання бабусиної духовності.

[Зязюн І. Педагогіка добра: ідеали і реалії: Наук-метод. посіб. – К.: МАУП, 2000. – С.7]

**Список художніх творів,
використаних у завданнях розділів**

Андріяшик Р. „Люди зі страху” .
Антоненко-Давидович Б. „Колишні поляки” .
Бичко В. „Учитель” .
Близнець В. „Звук павутинки” .
Васильченко С. „Авіаційний гурток” .
Васильченко С. „З самого початку” .
Васильченко С. „Приблуда” .
Васильченко С. „Роман” .
Васильченко С. „Циганка” .
Вахніна Л. „Товариша в біді не залишають” .
Вишня Остап „Перший диктант” .
Вишня Остап „Чудесні пташки” .
Вишня Остап „Вдячний шпак” .
Вишня Остап „В’ячеслав” .
Вишня Остап „Капітан і Гарпунник” .
Вишня Остап „Паралелепіпед” .
Вишня Остап „У Новому році – все нове, хороше” .
Воронкова Л. „Радощі” .
Головка А. „Мати” .
Гончар О. „Берег любові” .
Гончар О. „Бригантіна” .
Гончар О. „Тронка” .
Грінченко Б. „Брат на брата” .
Грінченко Б. „Дзвоник” .
Грінченко Б. „Екзамен” .
Грінченко Б. „Непокірний” .
Грінченко Б. „Під тихими вербами” .
Грінченко Б. „Серед темної ночі” .
Грінченко Б. „Украла” .
Гуцало Є. „Сільські вчителі” .
Девдера М. „Творчість – стан душі і спосіб життя” .
Довженко О. „Повість полум’яних літ” .
Донченко О. „Золота медаль” .
Донченко О. „Розірваний зошит” .
Донченко О. „Скрипка” .
Донченко О. „Школа над морем” .
Драч І. „Болять майбутнім, школо, твої груди” .
Драч І. „Дума про Вчителя” .
Драч І. „Старий учитель” .
Духнович О. „Про шкільні радості” .
Загребельний П. „Юлія, або запрошення до самовбивства” .

Захаренко О. „Поради колезі, народжені в школі над Россю”.

Захар’їн Л. „Андрійкова пригода”.

Іваненко О. „Маленьким про великого Тараса”.

Іваненко О. „Галочка”.

Іваненко О. „Сороки”.

Кава В. „Сашкове переживання”.

Квітка-Основ’яненко Г. „Малоросійська биль”.

Ковалів С. „В останній лавці”.

Коломієць В. „Учитель”.

Копиленко О. „Дуже добре”.

Котляр В. „Шукайте жінку”.

Коцюбинський М. „Хо”.

Коцюбинський М. „Маленький грішник”.

Коцюбинський М. „Подарунок на іменини”.

Кустенко О. „Взимку”.

Кучер В. С. „Учитель”.

Лакиза Т. „Моїй землячці – Вчительці і поетесі Ользі Довгоп’ят”.

Логачевська С.П. „Дійти до кожного учня”.

Малишко А. „Учитель”.

Малишко А. „Вчителька”.

Марханова Т. „Учителю”.

Мельничук Г. „Вчительська доля”.

Микитенко І. „Гавриїл Кириченко – школяр”.

Мирний Панас. „Лихі люди”.

Михайленко А.Г. „Пливе мій човен”.

Нестайко В. „П’ятірка з хвостиком”.

Нечуй-Левицький І. „Хмари”.

Носов М. „Латочка”.

Прийма Т. О. „Першій вчительці”.

Сковорода Г. „Вдячний Еродій”.

Сосюра В. „Учитель”.

Стельмах М. „Гуси-лебеді летять”.

Стеценко М. „Льоньчина зупинка”.

Столбін О. „Четвірка з плюсом”.

Сухомлинський В. „Народження громадянина”.

Сухомлинський В. „Сто порад учителю”.

Сухомлинський В. „ Джерела естетичних почуттів”.

Сухомлинський В. „А може, так і треба?”

Сухомлинський В. „Дмитро і Сашко”.

Сухомлинський В. „Добре, що світить сонце?”

Сухомлинський В. „Квітка чи зубатий вовк?”

Сухомлинський В. „Розмова з молодим директором”.

Сухомлинський В. „Серце віддаю дітям”.

Сухомлинський В. „Чому голуби прилетіли до Олега?”

Сухомлинський В. „Чому ж ти вчора не шукав мої окуляри?”
Сухомлинський В. „Як виховати справжню людину?”
Сухомлинський В. „Які ж ви щасливі!”
Тесленко А. „Що робить?”
Тесленко А. „Страчене життя”.
Тесленко А. „Школяр”.
Тесленко А. „Що б з мене було? ”
Ткач Д. „Вчителька”.
Троценко О. „Фантазія сьомого уроку”.
Тютюнник Гр. „Дивак”.
Тютюнник Гр. „Вогник далеко в степу”.
Тютюнник Гр. „Смерть кавалера”.
Федотюк П. „Петрів хрест”.
Федькович Ю. „До школи”.
Франко І. „Schonschreiben”.
Франко І. „Оловець”.
Франко І. „Отець-гуморист”.
Шило Л. „Пам’ятник учительці”.
Яновський Ю. „Ганна Антонівна”.

СТАТТІ СЕМЕНОГ О.М. ПРО ОСОБИСТІСТЬ АКАДЕМІКА ІВАНА ЗЯЗЮНА

Семеног О. М. Педагогічна майстерність академіка Івана Зязюна: лінгвоаксіологічний аспект / О. М. Семеног // Педагогічна майстерність академіка Івана Зязюна : зб. наук. пр. / [редкол. : Н. Г. Ничкало (голова), та ін. ; упорядн. : Н. Г. Ничкало , О. М. Боровік, ; Ін-т пед. освіти і освіти дорослих НАПН України.— К. : Богданова А. М., 2013. – С. 153–160.

Відомий український філософ С.Кримський цілком правомірно доводить, що людина – істота вертикальна, бо її життя визначається не так удовж – кількістю прожитих років, як у височінь ціннісного сходження [12, с.353]. Це підтверджує дослідницьку думку про те, що людина є автором своєї життєдіяльності. Цінність людини полягає в її справах і вчинках, але передусім – в умінні постійно працювати над собою: пізнавати свої можливості й максимально їх використовувати у своєму житті і професійній діяльності.

Крізь ціннісні виміри Любові, Істини, Краси, Добра, Надії, Свободи розглядає працю людини польський учений Т.Новацький. Саме праця, - аргументує педагог, - є основою творчості, головним засобом і передумовою самовдосконалення та самореалізації людини [15, с.163]. Таку характеристику повною мірою відносимо до вчительської праці, основного виховного засобу, завдяки якому кожний вихованець, наголошує академік Іван Андрійович Зязюн, послідовно й систематично набуває розумового, естетичного, практичного досвіду. «У педагогічній дії, – переконливо доводить видатний український вчений, – є два рівнозначні суб'єкти за змістовною сутністю – Людина і Людина. Вони мають створювати один одному відчуття спокою, рівноваги, благополуччя, щастя. Як це зробити – знає передусім педагог. Він має навчити цього своїх учнів...Навчити ненав'язливо, нетенденційно, мимовільно. Навчити своєю поведінкою, своїм статусом, своїми Знаннями, своєю Людністю, своєю Свободою, своїм Щастям, своїм Талантом» [6, с.74].

Глибокі філософсько-психологічні роздуми Івана Андрійовича Зязюна спонукають замислитися про те, як зберегти і розвинути самотність учня і вчителя у сучасному глобалізованому світі. Водночас загострюють увагу і до іншого важливого питання: носіями яких інтелектуальних якостей та моральних чеснот має бути, власне, особистість ученого-педагога. Адже «ні найвищий рівень, ні бездоганність самі по собі не сприймаються і не засвоюються учнями чи студентами, а тільки втіленими у живий образ конкретного викладача, вченого, виявленими і діалогах довірливого спілкування» [14]. Така особистість, - переконує Іван Андрійович Зязюн, - насамперед має відзначатися духовною елітарністю, інтелігентністю. Її внутрішня риса, основа її мотивованих дій і таланту «полягає в

неперервній, невидимій для суспільства, але продуктивній інтелектуальній діяльності» [4, с.15-16]; у такої особистості співчуття, доброзичливість, «журба про інших» (М.Бердяєв) пов'язані з надзвичайною сприйнятливістю, зраненою за інших «боляче сприйнятною душею», відкритістю світові. Усі ці властивості амбівалентні, але без них неможливе ... розуміння сутності особистості інтелігента» [4, с.16].

Саме проблемам становлення духовно розвиненої, інтелектуально загартованої, емоційно багатой, естетично зорієнтованої, творчо-креативної особистості педагога на засадах гуманізму, педагогічної майстерності вчителя присвячено численні фундаментальні наукові дослідження І.Зязюна. Учений зі світовим ім'ям ще в умовах Радянського Союзу став ініціатором упровадження в усі вищі навчальні заклади в якості окремого навчального предмета науки про одухотворення навчального процесу. Ідеться про педагогічну майстерність, «достатньо стійку систему теоретично осмислених і практично виправданих педагогічних дій і операцій, що забезпечують високий рівень педагогічної взаємодії між викладачем і його учнями» [10, с. 47].

Культурні цінності і пріоритети, феномен педагогічної майстерності, філософії педагогічної дії Івана Андрійовича Зязюна як академічного вченого, його наукової школи досліджують В.Кремень, С.Гончаренко, О.Дубасенюк, А.Кузьмінський, М.Лещенко, Н.Ничкало, О.Отич, С.Коновець, В.Рибалка та ін.

У контексті вивчення педагогічної майстерності Івана Андрійовича Зязюна зазначимо, що в останні роки актуалізувалася проблема опису мовлення окремої особистості, характеристика її мовної спроможності, мовленнєвої поведінки. Особистість не може пізнати і зрозуміти себе й інших без мови, а, відповідно, й реалізуватися, - довів російський психолог О. Леонтьєв, - «...мова є передусім мовою особистості» [13, с. 282]. Виокремлюють аксіологічний, лінгвоаксіологічний аспект педагогічної майстерності, або, як називає В.Сидоренко[16], акмелінгвістичну майстерність, що діалектично пов'язана з високим рівнем загальної культури особистості в її мисленнєвому, поведінковому і почуттєвому проявах, тобто віддзеркалює процеси мовомислення, мовотворення і мовопродукування.

Іван Андрійович Зязюн збагатив педагогіку і психологію чималою кількістю нових аксіологічних смислів, які більш глибоко передають особисте ставлення, цінності вчительської професії. Серед комунікативно значущих цінностей, властивих досліднику, – цінності самотійності (свобода, творчість, сміливість, незалежність, вибір власних цілей); щедрості (допомога, чесність, відповідальність, дружба); універсалізму (широта мислення, рівність, захоплення прекрасним, мудрість). Однак у професійній педагогіці й лінгводидактиці бракує досліджень, які б

презентували багатогранну, елітарну (вишукану) мовну особистість видатного педагога, своєрідність його мовотворчої індивідуальності.

У межах статті з'ясуємо функціональне навантаження ключових концептів філософсько-педагогічних, філософсько-психологічних текстів І.Зязюна: людина, особистість, учитель (талановитий учитель) і учень (талановитий учень), радість, краса, педагогічна дія, інтелект, афект, воля, окреслимо особливості вияву педагогічної майстерності у вимірах лінгвоаксіології. Джерельною базою слугують праці [3-11], промови і виступи І.Зязюна, а також наукові розвідки, слова вдячних сучасників про талановитого вчителя і колегу.

Проведений аналіз фундаментальних наукових студій засвідчує: наукова мова Івана Андрійовича характеризується функціональною настановою на інтелектуальне сприйняття, водночас є своєрідним синтезом мовної творчості. Прозорості і змістовності, ясності думок і їх логічної єдності автор досягає шляхом органічного поєднання філософських, естетичних і педагогічних термінів, що пронизані відчутним ліричним струменем.

Ключовими словами філософсько-педагогічних, філософсько-психологічних текстів І.Зязюна виступають, зокрема, такі концепти, як *людина, особистість, учитель, учень*. За смисловим навантаженням учений трансформує їх на власні назви. Насамперед на основі ґрунтовно опрацьованих численних наукових досліджень українських і зарубіжних психологів (З.Фрейда, К.Юнга, Л.Виготського, Д.Узнадзе, Ф.Бассіна, М.Ярошевського) дослідник рішуче відстоює положення про те, що «особистість не може бути самодостатнім виміром чи кінцевим результатом смислової вибудови Людини. Смысл набувається постійно змінюваними відношеннями і зв'язками із сутнісними складниками людського буття. Особистість і Людина відрізняються тим, що перша є способом, інструментом, засобом організації досягнень другої. Перша отримує смисл і життєвість в другій. Можна з переконливістю стверджувати, що особистість в якості психологічного інструмента може «озовнішуватись», про неї можна, необхідно рефлексувати «заочно» і це зовсім не суперечить трансцендентуючій, змінній природі людини» [5, с.326].

Обстоюючи позиції культурологічного підходу, за яким «основне в змісті культури – не речі, а людина, суспільство, І.Зязюн пов'язує культурний розвиток особистості зі створенням нових цінностей і вважає духовність, інтелігентність домінуючими рисами особистості [9]. Духовність учителя, зокрема, характеризує як системотворчий компонент цілісної педагогічної реальності. Саме духовно-інтелектуальний потенціал педагога (переконливо доводить також і доктор педагогічних наук, професор М.Лещенко) допомагає поєднати особистісні смисли із суспільними,

наблизити результати педагогічної діяльності до категорій високого і прекрасного. Це відображено і інтелігентності мовлення Івана Андрійовича. Ідеться про мовне чуття, тобто спрямованість на самовдосконалення, внутрішнє прагнення до знань, краси у спілкуванні людьми свого середовища [16, с.3, 9].

У мовній палітрі наукового дискурсу увиразнюється семантико-стилістична парадигма слів педагогічної тематики: *учитель (талановитий учитель) і учень (талановитий учень), радість, краса, педагогічна дія*. «Талановитий учитель робить усе можливе, щоб учень самостійно працював над собою, щоб процес учіння перейшов в у процес самоучіння, процес виховання – у самовиховання» [6]. Якісними показниками педагогічної майстерності талановитого вчителя, наголошує вчений, є *«моральність»* як зразок поведінки для вихованців, *естетичність* як необхідне постійне вміння вчителя включати у процес педагогічної дії позитивні почуття прекрасного і піднесеного, рідше – комічного, наповнюючи дію потребою-спонуюкою кожного учня до набуття статусу суб'єкта педагогічної дії» [11, с. 368]. «Учитель», – аргументує І.Зязюн, – це той, хто веде за руку, педагогіка – майстерність ведення за руку, отже, справжня педагогіка – це психологія в дії [8, с.21].

У національній педагогічній картині світу педагога-естета особливе місце займають виступають концепти «радість» і «краса» [6, с.121, с.145]. Для учнів - бадьора, бурхлива, солодка радість шкільного життя, для вчителя – краса і радість від педагогічної праці, радість педагогічної творчості. Фактор радості пов'язаний з необхідністю задоволення потреби в самоствердженні, в реалізації відповідного рівня прагнень: «Чим більше позитивної почуттєвості одержує дитина в перші шкільні роки, тим необхіднішою буде самоствердження її життєвою радістю і любов'ю від процесу навчання, від спілкування з учителем, з учнями у школі»; «Тільки радість – запорука вчительської творчості, лише радість педагогічного спілкування і творення – твоє життєве щастя».

Дослідник логічно продовжує ідею А.Макаренка про щастя («...Я надзвичайно щаслива людина. І моє щастя не залежить ні від яких матеріальних благ») і психолога Едварда Стоунса про нагальну потребу психопедагогіки («...Лише завдячуючи вчителям, які будують свою педагогічну дію у школі на певних теоретичних та практичних принципах психології, ми зможемо домогтися суттєвого прогресу у практиці учіння»). Створюючи умови для стимулювання активності своїх вихованців і працюючи з «живою психологією суб'єкта» [8, с.], вчитель творчо актуалізується [7, с.]. Учень у процесі його самостановлення й саморозвитку педагогічна дія вихователя сприймається як ціннісно-сміслова взаємодія.

Зразком енергетично потужної педагогічної дії є, власне, *майстер-класи* академіка Івана Зязюна в загальноосвітніх і вищих навчальних закладах різних міст України і за кордоном. Зазначимо, в Україні діють уже понад тридцять практичних центрів педагогічної майстерності, які працюють за відповідними авторськими програмами і посібниками. Після закінчення одного з таких представницьких заходів, або, як називають в освітняській громаді, – школи Добра в Українському гуманітарному ліцеї (директор – канд. пед. наук Г.Сазоненко) вчителі захоплено говорили: «Прочитана лекція – наче для мене особисто, для зцілення душі. Зараз так не вистачає просто людського доброго слова, співпереживання, щирості»; «Я вже не вперше слухаю Івана Андрійовича. Захоплює робота майстра, бо мене цінують як особистість»; «Ми прийшли на захід не тому, що треба, а тому, що прагнули відчувати радість і тривоги, рефлексії непересічної особистості науковця-естета» У кожному виступі Майстра – акцент на освіту, педагогічні проблеми, педагогічну майстерність учителя, яку автор викристалізовує як позитивне «взаємопереживання», «взаємопочування», взаємодію вчителя й учня, побудовану з урахуванням духовного й фізичного здоров'я підлітка.

Особливої енергетики Іван Андрійович надає афекту, інтелекту, волі особистості, які психолог В. Зінченко назвав серцевиною освіти» [2, с.61.]. Дослухаймося до ниточки розмови. Інтелект, За І.Зязюном, – смислом наповнені знання і душа учня. Афект – емоційно-почуттєвий світ людини, її психофізіологічна складова. З емоціями людина народжується. Соціалізуючись, емоції перетворюються в почуття. Як правило, вони безкорисливі, але занадто вагомі в інтелектуальному розвитку й саморозвиткові особистості, є основою людського розуму, досвіду людського Почуття завжди підтримуються інтелектом. Інтелект завжди народжується почуттями. Якщо уважніше подивитися, то почуття значно вагоміші за розум. Почуття рухають науку... Із почуттів розпочинається учительський авторитет [7, с; 8, с.]. Для відтворення широкого діапазону емоцій і почуттів, їх глибини, автор часто використовує виражальний потенціал коротких речень, які здатні розгорнути інформацію, підкреслити її смислову значущість, спонукають читача до діалогу з автором.

Занурюємося в глибину думок і пересвідчуємося: перед нами академічний красномовець, котрий віртуозно володіє естетичними потенціями мови. Іван Андрійович завжди ретельно продумує стратегію виступу чи статті: визначає цільову настанову, проектує власне бачення проблеми, відшукує оригінальні прийоми зацікавлення аудиторії (незвичний початок, контраверсивне запитання, психологічні паузи, монолог як уявний діалог у формі роздуму вголос). Характерна ознака майстерного мовлення дослідника – точність: фактична (адекватне позначенням об'єктів навколишньої дійсності, явищ, подій), термінологічна

(передає відповідність мовлення системі наукових понять), художня (підпорядкована пізнавальній і естетичній меті висловлювання, авторського задуму чи власних думок).

Як показує проведене нами опитування в численних аудиторіях (учнівській, студентській, вчительській, викладацькій), слухачів зачаровує переконливе, емоційно насичене, колоритне мовлення носія філософсько-педагогічної культури: спокійний, щирий, наповнений всеперемагаючим оптимізмом голос, приємний різнобарвний тембр, уміння говорити чітко, виразно, впевнено і щиро, модулюючи темп мовлення й інтонації, тонке й доречне використання засобів невербальної мови.

Ідеться про мовленнєвий артистизм, мовленнєвий магнетизм (терміни запропоновані О. Булатовою), уміння викликати емоційно-почуттєвий відгук у реципієнтів. І.Зязюн володіє магією словесного спілкування, створюючи біля себе емоційне біополе. Психоенергетика особистості згуртовує навколо себе, викликає захоплення надзвичайними якостями, властивостями, максимально впливає на розум і почуття суб'єктів професійно-педагогічної взаємодії, є своєрідним сугестивним засобом. Цим даром наділені не всі натури, раціонально його не завжди можна пояснити, проте емоційно діти відразу фіксують токи добра, незвичайності, духовності, які випромінюються від педагога [1, с. 86].

Віртуозне послуговування різноманітними інтонаційними варіантами конструкцій, управління мелодикою, темпом, тембром, привернення уваги логічними акцентами та емоційним наголошенням слів – усе це уможливорює дієвий вплив Майстра на емоційно-почуттєву і вольову сфери діяльності учнів. Саме професійну виразність мовлення В.Сластьонін [18, с. 128] вважає тим показником, що визначає рівень педагогічної майстерності: «Впливова сила фрази, вимовленої людиною, залежить передусім від її словникового складу, від того смислу, який має кожне слово, майже незалежно від індивідуальних особливостей того, хто говорить і слухає, а також від особливостей ситуації». Індивідуалізованість мовлення академіка Івана Зязюна полягає в індивідуальній мовленнєвій манері, її гармонійності з екстралінгвістичними засобами, у гнучкості виконуваних мовленнєвих ролей і функцій, виробленому ексклюзивному стилі професійно-педагогічної взаємодії, що допомагають зреалізовувати комунікативний задум, досягти бажаного рівня сприйняття і розуміння комунікативних висловлювань.

Аналіз фундаментальних наукових студій дає підстави надати Івану Андрійовичу Зязюну статусу елітарної (вишуканої) мовленнєвої особистості, котра відзначається високою методологічною культурою, фундаментальністю, майстерним володінням секретами ефективного "живого" слова, "науковою іскоркою", толерантністю, науковою ерудицією, діалоговою взаємодією. Івану Андрійовичу належить глибоке

розуміння структури і особливостей культуротворчої діяльності особистості, яке розроблено ним з позицій філософа, культуролога, мистецтвознавця, психолога і педагога.

Педагогічну майстерність дослідник презентує як достатньо стійку систему теоретично осмислених і практично виправданих педагогічних дій і операцій, що забезпечують високий рівень педагогічної взаємодії між викладачем і його учнями. Ключовими концептами філософсько-педагогічних, філософсько-психологічних студій І.Зязюна виступають людина, особистість, учитель (талановитий учитель) і учень (талановитий учень), радість і краса праці, педагогічна дія, а «справжня педагогіка, за І.Зязюном, – це психологія в дії. Учитель, – доводить вчений, – має володіти новим педагогічним мисленням, ціннісною установкою якого має бути пріоритет індивідуальності, саморозвитку, самоучіння особистості, отже, необхідний докорінний перегляд професійної підготовки вчителя до виховної дії. Праці видатного Майстра ненав'язливо стимулюють замислитися, яким життям живемо і чим наповнюємо внутрішній простір душі: інтелектом, благородними почуттями, стійкістю духу, чистотою помислів, щирістю почуттів, шляхетністю виховання, що є метою подальших наукових студій.

Література

1. Булатова О.С. Педагогический артистизм : уч. пособ. для студ. высш. пед. уч. завед. [Текст] / Оксана Сергеевна Булатова. – М.: Академия, 2001. – 240 с.
2. Зинченко В. П. Аффект и интеллект в образовании. – М.: Тривола, 1995. – 64с.
3. Зязюн І. Аксіологічні ресурси педагогічної дії вчителя /Іван Зязюн //Естетика і етика педагогічної дії: зб. наук. пр.- К.-Полтава, 2011.-С. 9-24.
4. Зязюн І.А. Духовні чинники елітарної особистості /І.А.Зязюн // Розвиток особистості в полікультурному освітньому просторі: зб. матер. Міжнар. конгресу – IV Слов'янські педагогічні читання. – Черкаси: Вид-во ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2005. – 338 с. – С.15-19.
5. Зязюн І.А. Людина в контексті гуманітарної філософії / Іван Зязюн // Професійна освіта : педагогіка і психологія : пол.-укр.; укр. –пол. [щорічник] / за ред. Т. Левовицького, І. Вільш, І. Зязюна, Н. Ничкало. – Ченстохова; К., 1999. – [Вип.] №1.-С.
6. Зязюн І.А. Педагогіка добра: ідеали і реалії : наук. метод. посіб. / І.А. Зязюн. – К.: МАУП, 2000. – 312 с.
7. Зязюн І. Педагогічна дія вчителя в умовах інтегральної освітньої технології /Іван Зязюн //Теорія і практика управління соціальними системами.- 2010.-№3 [Електронний ресурс]–Режим доступу: <www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/tipuss/2010_3/Zjazjun2.pdf>. Загол. з екрану.– Мова укр.
8. Зязюн І.Педагогічна психологія чи психологічна педагогіка ?!/ Іван Зязюн //Естетика і етика педагогічної дії: зб. наук. пр.. -2012. –Вип.3.-с.20-38.
9. Зязюн І.А. Теоретичні аспекти культури і культурного розвитку людини І.А.Зязюн, Н.Є.Миропольська, Л.О.Хлебнікова та ін.// Виховання естетичної культури школярів: навчальний посібник / – К.: ІЗМН, 1998. – 156с.

10. Зязюн І.А. Філософські засади освіти: освітні і виховні парадигми, освітні технології, діалектика педагогічної дії / І.А. Зязюн // Педагогічна майстерність у закладах професійної освіти: Монографія. – К., 2003. – 246 с.
11. Зязюн І.А. Філософія педагогічної дії: Монографія / І.А. Зязюн. – Черкаси: Вид. від. ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2008. – 608 с.
12. Кримський С.Б Під сигнатурою Софії / С. Б. Кримський. - К. : Вид. дім Києво-Могилянська академія, 2008. - 367 с.
13. Леонтьев А.А. Слово в речевой деятельности. Некоторые проблемы общей теории речевой деятельности. - М.: Наука, 1965. - 245 с.
14. Мацько Л. Українська мова в освітньому просторі/Любов Мацько: навч. посіб. для студентів-філологів освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр». – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2009.-С.75.
15. Новацький Тадеуш В. Людська праця. Аналіз поняття / Тадеуш В. Новацький; пер. з польськ. Юлії. Родик. - Львів : Літопис, 2010.-182 с.
16. Панько Т.І. Індивідуальне й соціальне у виробленні українського інтелегентного мовлення / Т.І. Панько // Укр. мова і літ. в шк.: щомісячний наук.-метод. журнал МОН України. – 1992. – № 1 (419). – С. 3-9.
17. Сидоренко В.В. Акме-синергетичний підхід до підвищення кваліфікації вчителя української мови та літератури в умовах неперервної педагогічної освіти/ В.В. Сидоренко// Наукова скарбниця освіти Донеччини : науково-методичний журнал. – Донецьк. – 2010. – № 2. – С. 111-117.
18. Слостенін В.А. Формирование личности учителя советской школы в процессе профессиональной подготовки / Виталий Александрович Слостенін. – М.: Просвещение, 1976. – 160 с.

Семенов О. Націєтворча концепція Івана Андрійовича Зязюна в умовах реформування педагогічної освіти/ Олена Семенов //Естетика і етика педагогічної дії/- 2018.-Вип. 18.-С. 30-43.

Випереджувальна модернізація педагогічної освіти, підвищення статусу вчителя в українському суспільстві, якісна професійна підготовка майбутніх учителів в умовах закладу вищої освіти – таку мету поставили ініціатори концепції розвитку педагогічної освіти. Громадське обговорення проекту відбулося в січні 2018 року (Проект концепції розвитку педагогічної освіти, 2017). Ключові ідеї важливого документу попередньо окреслені в Законі України «Про освіту» (2017), а також у Концепції «Нова українська школа» (2016). Зокрема, в Концепції «Нова українська школа» (Товкало, 2016) означено основні вектори розвитку загальноосвітньої і вищої школи у ХХІ ст.: інтегрованість змісту освіти на основі компетентностей, важливих для сучасної, конкурентноздатної на національному та глобальному ринку праці особистості; упровадження інноваційних методик навчання; умотивований учитель, який має свободу творчості й розвивається професійно; педагогіка партнерства учня і вчителя; процес виховання, побудований на загальнолюдських та

національних цінностях; децентралізація як ефективне управління, що надасть школі реальну автономію.

До завдань реалізації стратегічних концепцій XXI століття фахівці відносять і завдання формування у суб'єктів учіння через змістові лінії оновлених навчальних програм формальної та неформальної освіти загальнолюдських, морально-етичних цінностей: гідності, чесності, справедливості, турботи, поваги до життя, поваги до себе та інших людей. Наймодерніші технології неспроможні виховати патріота і гідного громадянина без поваги до своєї Вітчизни, історії, традицій і власного «Я», – цілком слушно зазначає Г. Філіпчук (2014, с. 346).

На глибоке переконання Івана Зязюна, основоположника наукової концепції про гармонійне поєднання мистецтва і педагогіки в підготовці вчителя й автора Державної програми «Вчитель» (2002), освіта має бути національною, націєтворчою, патріотичною, громадянською і орієнтуватися насамперед на потреби та розвиток людини й суспільства (Зязюн, 2011). Головне в людині, читаємо у художньо-педагогічному наративі «Педагогіка добра» І. Зязюна, – «її духовність, що формується на засадах національної культури» (Зязюн, 2000, с. 304).

Для окреслення нової траєкторії навчання у загальноосвітній та вищій школі, утвердження формальної, неформальної та інформальної освіти важливу роль відіграє Закон України «Про освіту» (2017). Питання модернізації педагогічної освіти, розроблення сучасної моделі педагогічної професії в контексті очікувань суспільства, перспектив розвитку національної економіки та глобальних технологічних змін, неперервного професійного розвитку педагогічних працівників – у центрі фахової уваги Л.Гриневич, В.Кременя, О.Співаковського, Л.Лук'янової, Н.Ничкало та ін. Культурні цінності та пріоритети, феномен педагогічної майстерності, філософію педагогічної дії Івана Андрійовича Зязюна досліджують В. Андрущенко, В. Кремень, Г.Васянович, С. Гончаренко, О. Дубасенюк, А. Кузьмінський, О. Кучерявий, М. Лещенко, О. Лавріненко, В. Моргун, Н. Ничкало, С. Коновець, В. Рибалка, М. Степаненко, Н. Тарасевич, Л. Хомич, Т. Усатенко та ін.

У межах статті розкриємо основні концепти націєтворчої концепції І. Зязюна в умовах викликів і перспектив реформування сучасної педагогічної освіти.

Аналіз наукових праць Івана Андрійовича Зязюна дає підстави розглядати поняття «педагогічна освіта» як цілісну багаторівневу систему, що включає взаємопов'язані складові: профорієнтаційна робота серед учнівської молоді, підготовка педагогічних кадрів, післядипломна педагогічна освіта, об'єднані націєтворчою ідеєю і відкритістю до інновацій. Серед концептів націєтворчої концепції неперервної педагогічної освіти академіка Івана Зязюна особливе місце займають

концепти *людина, особистість, школа, учень, учитель*. Розгляд концептів здійснюємо на основі аналізу наукових розвідок ученого-філософа, естета, педагога і психолога та на основі художньо-педагогічних наративів, викладених як у книзі «Педагогіка добра», так і в численних виступах фундатора педагогічної майстерності.

Дослідники (Г.Васянович, М. Лещенко, М.Степаненко, Т.Усатенко) акцентують увагу на оригінальному типі науково-педагогічних текстів як за змістом, так і за жанром і стилем викладу – художньо-педагогічному наративі (з англійської «*narative*» – «оповідь») та наратологічних методах, які використовував Іван Андрійович для розгляду принципів народності, громадянськості, патріотичності, опису педагогічної майстерності. Власне, і книгу «Педагогіка добра» автор назвав «духовною сповіддю про те, як добрі люди допомогли стати людиною, і передусім такою, яка не лише говорить про добро, а й здатна продукувати його» (Зязюн, 2000, с. 304).

Наративи, зауважує А. Закірова (2011), подають відомості про час, місце, обставини, умови перебігу подій конкретної життєвої, навчально-виховної ситуації, враховують відрефлексований індивідуальний досвід. Художньо-педагогічний наратив «Педагогіка добра» науковці називають «духовною сповіддю» про добро як унікальний код української нації (В. Андрущенко), педагогічною поемою нашої доби (Н. Ничкало), що пронизана «тонкими мотивами радості і тривоги, захоплення й розчарування» (О. Кучерявий), «рефлексією громадянської позиції» (Г. Філіпчук) непересічної особистості естета щодо високогуманної, демократичної неперервної освіти, педагогічних та суспільно-політичних проблем, духовних цінностей учнівської і студентської молоді.

Культурний розвиток особистості в зязюнівській педагогічній спадщині (термін запропонований М. Степаненком) пов'язаний зі створенням цінностей, які, на переконання вченого-педагога, лише тоді стають цінностями, коли не допускають протиставлення однієї дитини іншій при належності до різних національностей, коли навчають кожну з них розуміти і підтримувати національні почуття, відчувати велич й історичне значення внеску кожного народу в культуру і духовний розвиток людства (Зязюн, 2009, с. 17).

Серед визначальних рис особистості, які майстерно обґрунтовував Іван Зязюн (1998), і сам, власне, слугував прикладом учителя-майстра, важлива роль відведена духовності, інтелігентності, честі й гідності (с. 123). Зазначимо, що лексема «гідність» у словнику сучасної української мови охарактеризована як сукупність рис на позначення позитивних моральних якостей; усвідомлення людиною своєї громадянської ваги, громадянського обов'язку (Яременко, Сліпушко, 2006, с. 34). Лексему «честь» пояснено як сукупність вищих моральних принципів, якими людина керується у своїй поведінці; повага, пошана, визнання кого-, чого-небудь (Словник

української мови, 1971). Своєю управлінсько-педагогічною діяльністю-дією І.Зязюн доводив, що честь, гідність є одними з найбільш складних особистісних елементів моральної свідомості, внутрішнього світу людини; виконують роль своєрідного саморегулятора поведінки і нерозривно пов'язані з її самосвідомістю, дозволяють емоційно переживати свої вчинки, дії, почуття морального задоволення чи незадоволення.

У націєтворчій концепції І.Зязюна пріоритетне місце відведено концептам «дитина», «школа», «учень», «учитель». Концепт «дитина» широкоживаний в українській мові і символізує «дитиноцентризм національної свідомості» (термін запропонований Г.Сагач).

Звернемося до Стандарту загальної середньої освіти, який отримав назву «Нова українська школа» (2016). У документі виокремлено, зокрема, такі основні вектори розвитку нової школи: інтегрованість змісту освіти на основі ключових компетентностей, потрібних для успішної самореалізації в суспільстві; упровадження інноваційних методик навчання; вмотивований учитель, який має свободу творчості і розвивається професійно; педагогіка партнерства учня і вчителя; наскрізний процес виховання, який формує цінності; децентралізація як ефективне управління, що надасть школі реальну автономію; сучасне освітнє середовище, що базується на інформаційно-комунікаційних технологіях. Провідне місце відведено дитиноцентризму, ставленню до учнів як до суб'єктів навчально-освітньої діяльності і переходу від школи знань до школи компетентностей, в якій буде дотримано принципу «життя – як навчання упродовж життя».

Нова школа, як показує аналіз основних положень стандарту, компетентнісно зорієнтована. Визначений у документі перелік десяти компетентностей ґрунтується на «Рекомендаціях Європейського Парламенту та Ради Європи щодо формування ключових компетентностей ціложиттєвої (всежиттєвої) освіти» (2006). У програмі, зокрема, з української мови (Мацько, Семеног, Груба, & Симоненко, 2017), що затверджена Міністерством освіти науки України у жовтні 2017 р., спілкування державною мовою визначено як головну із-поміж базових компетентностей, якими мають оволодіти учні для формування рис національної ідентичності. Мету занять вбачаємо у формуванні інтелектуально розвиненої, морально досконалої, національно свідомої, духовно багатой мовної особистості, котра вільно володіє виражальними засобами сучасної української літературної мови, її стилями, різновидами, жанрами в усіх видах мовленнєвої діяльності, характеризується активною громадянською позицією, готовністю до подальшого професійно орієнтованого навчання, спроможна самостійно визначати цілі самонавчання, самовиховання й саморозвитку та дієво їх реалізовувати.

До пріоритетних завдань навчання української мови відносимо виховання громадянина і патріота Української держави; формування

національної ідентичності як складника європейської приналежності, формування умінь генерувати нові ідеї й ініціативи та втілювати їх у життя з метою підвищення як власного соціального статусу та добробуту, так і розвитку суспільства й держави; умінь конструктивно спілкуватися в колективі, проявляти лідерські якості; реагувати мовними засобами на спектр соціальних і культурних явищ, попереджувати, розв'язувати конфлікти і досягати компромісів; конструктивно керувати емоціями; адаптовуватися до нових умов; працювати у групі, в команді (Мацько, Семеног, Груба, & Симоненко, 2017).

Визнання компетентнісного підходу провідним у навчанні передбачає формування не лише предметних, а й ключових (загальноосвітніх) компетентностей, зміщення акцентів зі знаннєвого на дієвий освітній результат. Безумовно, важливі основи фундаментальних певних знань, особистих якостей і здібностей, але насамперед учневі необхідні здатність застосовувати набуті знання в конкретних навчальних і життєвих ситуаціях.

Особистісно орієнтований підхід до навчання вивисує цілісність учнівської особистості у трьох важливих сферах (Я – «Відчуваю», «Думаю», «Дію»), дбаючи про інтелектуальний, духовний, фізичний розвиток дитини. Ці ідеї сповідував і І. Зязюн (2000). У виступах перед освітянами, у своїх наукових працях він постійно доводив, що дитина – не глина, з якої можна виліпити все, що завгодно, вона активна особистість, яка бере з освітньо-виховних впливів лише бажане для неї» (с. 46).

Поряд із ґрунтовними знаннями, писав І. Зязюн, важливо пам'ятати, що вивчене граматичне правило, закон фізики чи математичне рівняння зовсім не гарантують ні людині, ні суспільству блага, якщо вони не опочуттєвлені, не гармонізовані єдністю інтелекту і душі, яка є критерієм добротворення» (Зязюн, 2000, с. 235-236). Талант учителя полягає не тільки в тому, що він повинен чудово знати предмет. Він, як поет, повинен знати душу дитини. Не нав'язувати їй невластиве з народження, а підтримувати її (Зязюн, 2000, с. 235-236). І підтримувати, сповідуючи родинне слово.

Значною мірою моральне здоров'я, моральний дух молодих громадян виховується в родині. Родинному слову вірять, ним благословляють. Рідна мова живе у нашому серці поза всілякими правилами і законами, це наша молитва, це наша честь, гідність, нескореність, мова нашої Небесної Сотні і наших захисників. Коли надто крихкими між людьми, усередині громади, між державами є цінності миру, взаємоповаги, терпимості і дружби, любові й милосердя, наявна «втрата сенсів у вихованні моральності, національної гідності, духовності, патріотизму» (В.Андрущенко) і доводиться переосмислювати чимало важливих світоглядних речей, актуальною є теза античного філософа Платона про те, що зберегти державу має державна система виховання,

мета якого – допомогти кожній особистості знайти своє покликання в безмежному океані життя, свою «сродну» працю.

Якнайповніше відповідаючи менталітету українського народу, родинні міжпоколінні, трудові, мовні, побутові, мистецькі, оздоровчі, громадські традиції вироблялися впродовж усієї історії розвитку етносу і вбирають різні аспекти життя, побуту, трудової діяльності, самобутність родини, жителів певного регіону й України загалом, виховують потребу в людському спілкуванні, виховують совість, гідність, почуття спорідненості, добра і доброзичливості, розвивають уміння і моделі комунікативної поведінки, що сприяють ефективній адаптації в суспільстві, міжетнічному взаєморозумінню і взаємодії.

«Моя неповторність, – наголошував Іван Андрійович, – успадкована трохи від батька-матері, які ненав'язливо, своєю поведінкою, Людяністю і Талантом, свято зберігали культуру предків і християнську віру, дотримуючись християнських цінностей, привчали дослухатися до рідного слова, розуміти мелодії народної пісні, що володіє виключними можливостями для морального розвитку й досить активно впливає на емотивний складник свідомості, сягнути «до самого кореня її думки, зрозуміти її настрій, оволодіти природною гармонією відтворення ритміки» (Зязюн, 2000, с. 45). Академік Іван Зязюн упевнений: без християнських цінностей, які піднімають віру, гуманізм, совість, людина не може відбутися як людина. Завідувач відділу теорії і практики педагогічної освіти імені І.А. Зязюна Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України О. Лавріненко, котрий продовжує натепер ідеї академіка І. Зязюна, зазначає, що для Івана Андрійовича «мірилом естетичного поступу, справжнім смыслом людського буття була українська народна пісня як вияв найвищої цінності – людяності, гармонії, душевної величі» (Лавріненко, 2016, с. 56).

Отже, реалізацію принципу «життя – як навчання упродовж життя» у прогностичній концепції І. Зязюна (термін запропонований Н.Ничкало) представлено через такий вагомий складник, як забезпечення почуттєвості. Дослідник переконував: «чим більше позитивної почуттєвості одержує дитина в перші шкільні роки, тим необхіднішою буде потреба у самоствердженні її життєвою радістю і любов'ю від процесу навчання, від спілкування з учителем, з учнями в школі. Це спрацьовуватиме вічно і сприятиме переходу навчання в самонавчання, освіти в самоосвіту, виховання й самовиховання» (Зязюн, 2009, с. 9). Школі потрібен учитель, приходить до висновку вчений, який «сам собі цікавий», тобто є самодостатньою індивідуальністю, педагог-психолог, здатного бачити в дитині передусім людину з усіма її особливостями, бажаннями і проблемами і лише потім – учня, суб'єкта навчання й виховання (Зязюн, 2012, с.21).

Ідеї Івана Андрійовича Зязюна щодо сучасного вчителя, підготовки майбутнього вчителя для нової української школи, формування університетської культури і культури педагогічного наставництва активно впроваджуються в систему вищої освіти. На основі фундаментального вивчення педагогічної спадщини М. Демкова, М. Драгоманова, К. Ушинського та ін., власного досвіду Іван Андрійович Зязюн збагатив педагогіку і психологію чималою кількістю нових аксіологічних смислів учительської професії: цінності самостійності (свобода, творчість, сміливість, незалежність, вибір власних цілей); щедрості (допомога, чесність, відповідальність, дружба); універсалізму (широта мислення, рівність, захоплення прекрасним, мудрість).

Головне місце в націєтворчій концепції педагогічної освіти Івана Зязюна відведено і підготовці майбутнього вчителя, зокрема, індивідуальній роботі, ретельному відбору на вчительську професію через співбесіду з молодими людьми, котрі виявили зацікавлення. У художньо-педагогічному наративі «Педагогіка добра» І. Зязюна (2000) читаємо: «... визначальна роль учителя в роки моєї юності для мене і моїх одноліток була настільки значущою і незамінною, що до цього часу я дотримуюсь переконання, що вчитель – основоположна сила соціального відтворення – культурного, економічного, політичного. Без цього неможливе осягнє майбутнє. Певно, це загальнопланетарна закономірність» (с. 13).

Упровадження Концепції «Нова українська школа» шляхом нових методичних технологій і профільного навчання, важливість аксіологічної взаємодії суб'єктів навчання, переорієнтації від знаннєвої на компетентнісно-діяльнісну парадигму – усе це потребує учителів, які здатні ефективно працювати в умовах зростання обсягів інформації, прагнуть до професійного розвитку, саморозвитку, самовдосконалення і самореалізації і здійснюють через педагогічну дію, проектуючи уроки та виховні заходи, створюючи атмосферу дослідницько-пізнавальної співпраці, власним прикладом формують дослідницьку позицію, творчі здібності, високий рівень громадянської культури України. Загалом перспективні завдання освітньої парадигми і розвитку національної самосвідомості молодих громадян в Українській державі має виконувати учитель-майстер, який виробив нову якість професійно-педагогічної дії і працює у фасилітативному форматі освітньої діяльності нової української школи.

У формуванні почуттєвого світу учнів вирішальну роль відіграє мовна особистість педагога-словесника. Досвід підтверджує: учитель як елітарна мовна особистість, котра глибоко шанує українську мову, має фундаментальні знання мови та літератури в поєднанні з традиціями національного виховання і вважає їх часткою свого світогляду та світосприйняття, відзначається мовним чуттям, спроможний забезпечити ефективний педагогічний вплив, здатна виховати іншу елітарну мовну

особистість. Безумовно, повноцінно українська мовна особистість може бути репрезентована лише в тому випадку, коли держава захищає проголошені Конституцією України (ст. 10) інтереси громадян.

Із професійно орієнтованою метою включаємо тексти творів Івана Зязюна до уроків української мови у 10-11 класах. Наприклад, пропонуємо таке завдання (Семеног, 2015, с. 147):

Прочитайте текст. Визначіть стильову належність і тип мовлення. Яка ваша думка стосовно означених у тексті проблем? У тексті є вислів "серце віддаю дітям". Хто автор цього крилатого вислову? Що вам відомо про цього педагога. Підготуйте короткий виступ на основі підібраних наукових джерел і книги «Школа під голубим небом».

Талановитій людині треба завжди пам'ятати, що шлях до зірок пролягає через труднощі...

Труднощі – це переборення життєвих суперечностей.

..."серце віддаю дітям". Віддаю щиро, душевно, **радісно**. І виховую цим щирість, душевність, радість. Одним словом – красу. Красу пізнання, красу творчого самоствердження – праці, красу спілкування людей, зрештою, красу нашого життя.

Впевненість у собі, як правило, – результат переживання людиною своїх можливостей у вирішенні тих завдань, які ставить перед нею життя, і особливо тих, які вона ставить перед собою сама.

Покликання учителя є навчання учнів своєю Поведінкою, своїми Знаннями, своєю Людяністю, своєю Свободою, своєю Любов'ю, своїм **Щастям**, своїм Талантом (І. Зязюн).

Виконання завдань, спрямованих на формування читацькоцентричної компетентності, створює природні ситуації міркувань і співпереживання, дозволяє більш якісно зрозуміти сутність особистісного характеру педагогічного знання. До того ж взаємодія мови педагогіки і мови творів художньої літератури, художньо-педагогічного наративу в освітньому процесі розширює мовно-педагогічну картину світу майбутнього вчителя, увиразнює розуміння функцій мови, виховує інтерес до педагогічно-мовленнєвої діяльності.

Вважаємо, що значною мірою досягнення цієї мети залежить від культури читання. Практичний досвід засвідчує, що часто наші майбутні учителі не прагнуть уважно читати тексти (фольклорні, художні, наукові), помітити яскраве слово, виконати аналіз художньої деталі, що є пріоритетним у дослідницькій роботі. Якщо зникне живе слово майстра на занятті, діапазону фонових знань, які допоможуть розвинути позитивну мотивацію учнів до мови, розширити коло їх життєвих вражень, студенти - майбутні учителі набудуть далеко не повною мірою.

Шлях до позитивних змін пролягає через наше серце і серце наших

вихованців, – наголошував Іван Андрійович Зязюн. Почнімо із себе, з вироблення у себе готовності бути носієм високої загальної, мовної культури. Дійсно, від наших особистісних якостей, переконливого слова, культури мислення (самокритичності, глибини, гнучкості, оперативності), культури поведінки (ввічливості, тактовності, інтелігентності, коректності) значною мірою залежить мовно-національна вихованість молоді. Це є можливим, якщо педагогічна майстерність учителя неперервно вдосконалюється шляхом глибокого вивчення психопедагогіки й забезпечує високий рівень педагогічної взаємодії з учнями та колегами. Надаючи великого значення педагогічній дії І. Зязюн (2000) доводив, що її справжня вартість виявляє себе в нерозривній єдності слова і діла двох «рівнозначних суб'єктів за змістовною сутністю – Людина і Людина» (с. 123).

Отже, проведений аналіз численних наукових досліджень Івана Зязюна засвідчує: фундаментальна науково-філософська, освітньо-педагогічна спадщина Майстра педагогічної дії присвячена актуальним проблемам сьогодення української національної освіти. У філософсько-педагогічних, філософсько-психологічних студіях українського вченого представлено націєтворчу концепцію педагогічної освіти, в якій органічно поєднуються гуманістичний і аксіологічний підходи до розв'язання численних освітніх та наукових питань, а серцевину національної освіти становить «педагогіка добра і людинотворення». Основні положення, концепти, базові цінності дослідника – «школа як осередок культури», «учень», «учитель» – актуальні і затребувані в умовах реалізації завдань Концепції «Нова українська школа». Сучасний учитель – це педагог-наставник, котрий уважно ставиться до особистості кожної дитини і власним прикладом допомагає помічати й цінувати неповторну красу у творах мистецтва, стимулює вихованців до естетичного саморозвитку, самоактуалізації й самовдосконалення, розвиває нестандартність і гнучкість мислення, виховує молодих, активних, діяльних українських громадян у полікультурному інформаційному просторі. Такий учитель, доводить І. Зязюн, працює у форматі самостійних творчих пошуків, що ґрунтуються на здобутках фундаментальних наук і традиційної методики. Їх унікальність полягає в аксіологічній основі вчительської дії, яка базується на трьох психологічних чинниках: інтелект – афект – воля.

Використана література

Закирова, А. Ф. (2011). *Основы педагогической герменевтики*. Тюмень: Издательство Тюменского государственного университета.

Зязюн, І. А., Миропольська, Н. Є., & Хлебнікова, Л. О. (1998). *Теоретичні аспекти культури і культурного розвитку людини*. Київ: ІЗМН.

Зязюн, І. А. (1999). Людина в контексті гуманітарної філософії. І. Зязюн, Т. Левовицький, Н. Ничкало, І. Вільш (Ред.). *Професійна освіта: педагогіка і психологія* (Вип. 1, с. 323-332). Київ, Ченстохова.

Зязюн, І. А. (2000). *Педагогіка добра: ідеали і реалії*. Київ: МАУП.

Зязюн, І. А. (2011). *Концептуальні підходи до розвитку багаторівневої педагогічної освіти в Україні*. Київ.

Зязюн, І. А. (2009). Учитель в тенетах Білої книги. Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології (с. 14–21). Київ: Інститут вищої освіти НАПН України.

Зязюн, І. А. (2012). Немає педагогіки без педагога... *Рідна школа*, 4-5, с. 19-23.

Лавріненко, О. (2016). Естетичні цінності у людиноцентристській філософії І. А. Зязюна. Л. Л. Товажнянський, О. Г. Романовський (Ред.). *Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти* (Вип. 45 (49), ч. 1, с. 54-62). Харків: НТУ "ХПІ".

Мацько, Л., Семенов, О., Груба, Т., & Симоненко, Т. (Уклад.) (2017). *Українська мова: програма для профільного навчання учнів 10-12 класів (профіль – українська філологія)*. Взято з URL: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programy.html>

Семенов, О. (2015). *Урок української мови у вимірах педагогічної дії*. Суми: Видавництво СумДПУ імені А. С. Макаренка.

Товкало, М. (Ред.) (2016). *Нова українська школа: основи Стандарту освіти*. Львів.

Україна. (2017). Проект концепції розвитку педагогічної освіти. Взято з URL: <https://osvita.ua/school/reform/58718/>

Україна. (1971). *Словник української мови: в 11 томах* (Т. 2). Взято з URL: <http://sum.in.ua/s/ghidnistj>

Філіпчук, Г. Г. (2014). *Націєтворчість освіти*. Чернівці: Зелена Буковина.

Яременко, В. В., Сліпушко, О. М. (2006). *Новий тлумачний словник української мови: 200 000 слів* (Т. 1). Київ: Аконіт.

Використані джерела

1.1.

Етимологічний словник української мови: У 7-т. /АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О.О.Потебні; Ред.кол. О.С.Мельничук (гол.ред.), І.К.Білодід, В.Т.Коломієць, О.Б.Ткаченко.-Т.1-3.- К.: Наук. думка, 1982-1989;

Зязюн І.А. Педагогіка добра: ідеали і реалії: Наук-метод. посіб. – К.: МАУП, 2000. – 312 с.

Зязюн І. Творчий доробок Тадеуша Новацького – гімн людині праці / І. Зязюн // Новацький Т. В. Людська праця. Аналіз поняття / переклад з польської Юлії Родик. - Львів : Літопис, 2010. - С. 173-176.

Іван Павло II відповідає на питання Вітторіо Мессорі, переклад з польської Н. Попач, Київ–Львів 1995. –[Електронний ресурс]–Режим доступу: < <http://dyvensvit.org/audio/7884.html> >. Загол. з екрану.– Мова укр.

Іван Павло II. Пам'ять та ідентичність. Бесіди на зламі століть/ Іван Павло II / Пер. з італ. М. Прокопович. – Львів: Літопис, 2005. – 168 с.

Костенко Л. Естафети /Ліна Костенко[Електронний ресурс]Режим доступу:<http://poetyka.uazone.net/default/pages.phtml?place=kostenko&page=kost12>.

Ничкало Н. Ідея суспільства знань і праці в наукових пошуках / Н. Ничкало // Теорія і практика управління соціальними системами. – 2010. – №3. – С. 22-28.

Ничкало Н.Г. Педагогіка праці і професійна підготовка в системі педагогічних наук /Н.Г.Ничкало // Розвиток педагогічних наук в Україні і Польщі на початку XXI століття: зб. наук. пр. / НАПН України, Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, Комітет педагогічних наук Польської академії наук. – Черкаси-Київ, 2011. – С. 142-152.

Ничкало Н.Г. Професійна педагогіка у контексті розвитку людського капіталу /Н.Г.Ничкало –[Електронний ресурс]–Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/sitmn/2010_23/Profesiina_pedagogika_u_konteksti_rozvitku.pdf > Загол. з екрану.– Мова укр.

Ничкало, Н. Г. Учитель в образовательном пространстве : международный и украинский опыт (Teacher in educational Space : international and Ukrainian Experience) / Н. Г. Ничкало // Педагогическое образование в государствах - членах СНГ: современные проблемы, концепции, теория и практика : сб. науч. статей Междунар. науч.-практ. конф., Санкт-Петербург, 25-26 октября 2012 г.- СПб., 2012.- Ч. 1. - С. 42-57.

Ничкало Н. Філософія освіти і педагогіка праці в науковій діяльності професора Зигмунта Вятровського / Нелля Ничкало// Педагогіка і психологія проф. освіти. – 2009. – № 1. – С. 253–260.

Новацький Тадеуш В. Людська праця. Аналіз поняття / Тадеуш В. Новацький; пер. з польськ. Юлії. Родик. - Львів : Літопис, 2010.-с. 163-171.

Прислів'я та приказки: Природа. Господарська діяльність людини / Упоряд. М. М. Пазяк. – К.: Наук. думка, 1989. – 480 с.

Сковорода Г. Пізнай в собі людину / [пер. М. Кашуба; пер. поезій В. Войнович]. – Львів.: Світ, 1995. – 526 с.

Сковорода Г. Повне зібрання творів. У 2 Т. – Т. 1. – К.: Дніпро, 1973. – 531 с. , 126

Wiatrowski Z. Praca człowieka – wątpliwości, nieporozumienia i realia/ Z. Wiatrowski // Semper in Altum. Zawsze wzwyż / red.: ks. Prof. Dr hab Jan Zimny, Prof. Dr hab Nella Nyczkało ; Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II. – Stalowa Wola, 2010. – s. 613 .

Przysłowia polskie / Wyb. i opracow. K. Stefańska-Jokiel. – Wrocław: Wyd. Europa, 2006. – 200 s.

1.2

Гончаренко С. Український педагогічний словник / Семен Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.

Зязюн І.А. Філософія педагогічної дії: монографія / І.А. Зязюн. – Черкаси: Вид. від ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2008. – 608 с.

Клочек Г. Емоціональний інтелект Тараса Шевченка / Григорій Клочек [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www2.kspu.kr.ua/blogs/klochek/>
Кримський С.Б. Під сигнатурою Софії / Сергій Борисович Кримський ; Передмова М. Попович. – Київ : ВД "Києво-Могилянська академія", 2008. – 717 с.

Кун Т. Структура наукових революцій / Пер. с англ. О. Васильєва / Т. Кун. – К.: Port-Royal, 2001. – 226 с.

Мова наша – українська : навч.-метод. посіб. для вчителя / Л.І. Мацько, О.М. Семенов, Н.Б. Голуб, О. Сидоренко, О. Мацько ; за ред. Л.І. Мацько. – К. : Богданова А.М., 2011. – 510 с.

Пономаревський С. Українське шкільництво у Росії (1917 - 2010 рр.) : монографія / Станіслав Пономаревський ; Ін-т пед. освіти і освіти дорослих Нац. акад. пед. наук України. - Чернігів : Вид-во Черніг. держ. ін-т економіки і упр., 2012. - 375 с.

Розвиток педагогічної майстерності викладача вищого навчального закладу непедагогічного профілю в умовах інформаційно-технологічного суспільства: колективна монографія //Зязюн І.А., Лавриненко О.А., Солдатенко М.М. та ін.-К.: Педагогічна думка, 2013. -345с.

Семенов О. Мовна особистість учителя в художній літературі : навч. посіб. / Олена Семенов, Людмила Базиль. – К. : Фенікс, 2008.–224 с.

Соссюр Ф. де. Курс загальної лінгвістики / Ф. де Соссюр; пер. з фр. А. Корнійчук, К. Тищенко. – К. : Основи, 1998. – 324 с.

Хомич Л.О. Аксиологічні основи професійної підготовки майбутнього вчителя / Л.О. Хомич // Аксиологічний підхід - основа формування цілісності особистості майбутнього педагога : [монографія]; за заг. ред. Л.О. Хомич. - Київ-Ніжин : Видавець ПП Лисенко М.М., 2010. - 143 с. - С. 6-22.

Шкабара І.Е. Генезис педагогических парадигм образования в российской истории (IX – XVII вв.): монография / И.Е. Шкабара. – Екатеринбург: Урал. гос. пед. ун-т, 2006. – 444 с.

1.3

Булатова О.С. Педагогический артистизм : уч. пособ. для студ. высш. пед. уч. завед. [Текст] / Оксана Сергеевна Булатова. – М.: Академия, 2001. – 240 с.

Зинченко В. П. Аффект и интеллект в образовании. – М.: Тривола, 1995. – 64с.

Зязюн І. Аксиологічні ресурси педагогічної дії вчителя /Іван Зязюн //Естетика і етика педагогічної дії: зб. наук. пр.- К.-Полтава, 2011.-С. 9-24.

Зязюн І.А. Духовні чинники елітарної особистості /І.А.Зязюн // Розвиток особистості в полікультурному освітньому просторі: зб. матер. Міжнар. конгресу – IV Слов'янські педагогічні читання. – Черкаси: Вид-во ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2005. – 338 с. – С.15-19.

Зязюн І.А. Людина в контексті гуманітарної філософії / Іван Зязюн // Професійна освіта : педагогіка і психологія : пол.-укр.; укр. –пол. [щорічник] / за ред. Т. Левовицького, І. Вільш, І. Зязюна, Н. Ничкало. – Ченстохова; К., 1999. – [Вип.] №1.-С. 24-32.

Зязюн І.А. Педагогіка добра: ідеали і реалії : наук. метод. посіб. / І.А. Зязюн. – К.: МАУП, 2000. – 312 с.

Зязюн І. Педагогічна дія вчителя в умовах інтегральної освітньої технології /Іван Зязюн //Теорія і практика управління соціальними системами.- 2010.-№3 [Електронний ресурс]–Режим доступу: <www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/tipuss/2010_3/Zjazjun2.pdf>. Загол. з екрану.– Мова укр.

Зязюн І.Педагогічна психологія чи психологічна педагогіка ?!/ Іван Зязюн //Естетика і етика педагогічної дії: зб. наук. пр.. -2012. –Вип.3.-с.20-38.

Зязюн І.А. Теоретичні аспекти культури і культурного розвитку людини І.А.Зязюн, Н.Є.Миропольська, Л.О.Хлебнікова та ін.// Виховання естетичної культури школярів: навчальний посібник / – К.: ІЗМН, 1998. – 156с.

Зязюн І.А. Філософські засади освіти: освітні і виховні парадигми, освітні технології, діалектика педагогічної дії / І.А. Зязюн // Педагогічна майстерність у закладах професійної освіти: Монографія. – К., 2003. – 246 с.

Зязюн І.А. Філософія педагогічної дії: Монографія / І.А. Зязюн. – Черкаси: Вид. від. ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2008. – 608 с.

Кримський С.Б Під сигнатурою Софії / С. Б. Кримський. - К. : Вид. дім Києво-Могилянська академія, 2008. - 367 с.

Леонтьев А.А. Слово в речевой деятельности. Некоторые проблемы общей теории речевой деятельности. - М.: Наука, 1965. - 245 с.

Мацько Л. Українська мова в освітньому просторі/Любов Мацько: навч. посіб. для студентів-філологів освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр». – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2009.-С.75.

Новацький Тадеуш В. Людська праця. Аналіз поняття / Тадеуш В. Новацький; пер. з польськ. Юлії. Родик. - Львів : Літопис, 2010.-182 с.

Панько Т.І. Індивідуальне й соціальне у виробленні українського інтелектуального мовлення / Т.І. Панько // Укр. мова і літ. в шк.: щомісячний наук.-метод. журнал МОН України. – 1992. – № 1 (419). – С. 3-9.

Сидоренко В.В. Акме-синергетичний підхід до підвищення кваліфікації вчителя української мови та літератури в умовах неперервної педагогічної освіти/ В.В. Сидоренко// Наукова скарбниця освіти Донеччини : науково-методичний журнал. – Донецьк. – 2010. – № 2. – С. 111-117.

Сластєнін В.А. Формирование личности учителя советской школы в процессе профессиональной подготовки / Виталий Александрович Сластєнин. – М.: Просвещение, 1976. – 160 с.

Розділ 2 -5

Булатова О.С. Педагогический артистизм : уч. пособ. для студ. высш. пед. уч. завед. / О. С. Булатова. – М.: Академия, 2001. – 240 с.

Бугайко Ф.Ф. Майстерність учителя на уроці / Ф.Ф. Бугайко, Т.Ф. Бугайко // Радянська школа : наук.-пед. журнал. – 1958. – № 7. – липень. – С. 26-33.

Волошина Н.Й. Наукові і прикладні функції методики літератури // Українська література в загальноосвітній школі. – 2004.- №10. – С.4 - 6.

Волошина Н.Й. Про Державні стандарти базової і повної середньої освіти учнів з української та зарубіжної літератури/ Н.Й.Волошина// Українська література в загальноосвітній школі. – 2004. - № 4. – С. 2 - 3

Волошина Н. Проблеми літературної освіти й поради Валерія Шевчука в програмотворенні / Ніла Волошина [Електронний ресурс] – Режим доступу:

<http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vg/2010_20/36_20.pdf>. Загол. з екрану. – Мова укр.

Зязюн І. Педагогічна психологія чи психологічна педагогіка ?! / Іван Зязюн // Естетика і етика педагогічної дії: зб. наук. пр. – 2012. – Вип. 3. – с. 20-38.

Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина XIX-XX ст.) / Упоряд.: Л. Д. Березівська та ін. – К.: Наук. світ, 2003. – 418 с.

Мацько Л. Українська мова в освітньому просторі / Любов Мацько: навч. посіб. для студентів-філологів освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр». – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – 606 с.

Наукові основи методики літератури : навч.-метод. посіб. / за ред. д-ра пед. наук, проф., члена-кореспондента АПН України Н. Й. Волошиної. – К.: Ленвіт, 2002. – 344 с.

Пасічник Є. А. Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах : навч. посіб. для студ. вищих закладів освіти / Є. А. Пасічник. – К.: Ленвіт, 2000. – 384 с.

Програми для загальноосвітніх навчальних закладів з українською і російською мовами навчання. Українська література. 5 – 11 класи. / Уклад. О. Бандура, Н. Волошина. – К.: Шкільний світ, 2001. – 160 с.

Синиця І. О. Педагогічний такт і майстерність учителя / І. О. Синиця. – К.: Рад. шк., 1981. – 319 с.

Сластєнін В. А. Формирование личности учителя советской школы в процессе профессиональной подготовки / В. А. Сластєнін. – М.: Просвещение, 1976. – 160 с.

Степанишин Б. І. Література – вчитель – учень (Самостійне вивчення учнями літератури): посібник для вчителя / Б. І. Степанишин. – К.: Освіта, 1993. – 240 с.

Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори : в 2-х т. Т. 1. Теоретичні проблеми педагогіки : пер. з рос. / К. Д. Ушинський ; за ред. А. І. Пискунова – К.: Рад. шк., 1983. – 496 с.

Гончаренко С. У. Український педагогічний словник [Текст] / Семен Устимович Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.

Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; гол. ред. В. Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.

Короткий термінологічний словник з інноваційних педагогічних технологій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [www. URL: http://ualib.com.ua/br_6601.html](http://ualib.com.ua/br_6601.html).

Кузьмина Н. В. Психологическая структура деятельности учителя (Тексты лекций) [Текст] / Нина Васильевна Кузьмина, Николай Васильевич Кухарев. – Гомель: Гомельский гос. ун-т, 1976. – 57 с.

Кузьмина Н. В. Повышение продуктивности образования в свете фундаментальной акмеологии [Электронный ресурс] / Нина Васильевна Кузьмина. – Режим доступа: [www. URL: http://www.spiritoftime.su/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=20&Itemid=28&lang=ru&limitstart=2](http://www.spiritoftime.su/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=20&Itemid=28&lang=ru&limitstart=2).

Лавріненко О. А. Історія педагогічної майстерності : навч. посіб. для студ. пед. ВНЗ, аспірантів, вчителів [Текст] / Олександр Андрійович Лавріненко. – К.: Богданова А. М., 2009. – 328 с.

Ожегов С. И. Словарь русского языка : ок. 53000 слов [Текст] / Сергей Иванович Ожегов / Под общ. ред. проф. Л. И. Скворцова. – 24-е изд., испр. – М.: ОНИКС 21 век : Мир и Образование, 2003. – 1200 с.

Педагогічна майстерність : підручник [Текст] / І.А. Зязюн, Л.В. Крамущенко, І.Ф. Кривонос та ін.; за ред. І.А. Зязюна. – 3-тє вид., допов. і переробл. – К.: СПД Богданова А.М., 2008. – 376 с.

Педагогическая энциклопедия [Текст] / под ред. И.А. Каирова, Ф.Н. Петрова. – Т.2: Ж-М. – М.: Советская энциклопедия, 1965. – 912 с.

Профессиональное мастерство преподавателя высшей школы [Текст] : материалы семинара, проведённого 27-28 ноября 1979 г. в г.Орджоникидзе / под ред. А.В. Баранщикова, А.А. Гончарова, С.С. Муцынова. – М.: Центральный совет Пед. общества РСФСР, 1980. – 97 с.

Сластёнин В.А. Формирование личности учителя советской школы в процессе профессиональной подготовки [Текст]/ ВиталийАлександровичСластёнин. – М.: Просвещение, 1976. – 160 с.

Современный словарь по педагогике [Текст] / сост. Евгений Степанович Рапацевич. – Минск: Современное слово, 2001. – 928 с.

Академік АПН України Любов Іванівна Мацько : Біобібліографічний покажчик /Упоряд. Н.І.Тарасова; Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова. Наукова бібліотека. - К.: НПУ, 2005. - 30 с.; порт. - Серія «Вчені НПУ імені М.П.Драгоманова».

Білецький О. Об одной изочередных задач историко-литературной науки (Изучениеисториичитателя) / О. Білецький // Білецький О. Зібр. творів: у 5-ти т. – К. : Наукова думка, 1966. – Т. 3. – С. 255–273.

Кант И. Антропология с прагматической точки зрения / Перевод Н. М.Соколова // Кант Иммануил- [Електронний ресурс]. – Режим доступа:http://www.bim-bad.ru/docs/kant_anthoropology.pdf.

Леонтьев А.А. Основы психолингвистики / А.А. Леонтьев. – М.: "Смысл", 2003. – 287 с.

Мацько Л.І. Вигуки іншомовного походження [Електронний ресурс]. – Режим доступу: kulturamovny.univ.kiev.ua/.../Magazine27-9.pdf.

Мацько Л.І. Мова наша – українська: навч.- метод. посіб / Л.І.Мацько, О.М.Семенов, Н.Б.Голуб /за ред. Л.І.Мацько.- К.: Богданова А.М., 2011 – 512 с.

Мацько Л. Українська мова в освітньому просторі: навчальний посібник для студентів-філологів освітньо-кваліфікаційного рівня „магістр”/ Любова Мацько. – К.:Вид-во НТУ імені М.П. Драгоманова, 2009. – 607с.

Мацько Л. Українська мовна особистість учителя у проекції лінгвокультурологічного аналізу /ЛюбоваМацько //Українська культуромовна особистість учителя: теорія і практика. Монографія / За ред. Л.І.Мацько, О.М.Семенов. – Глухів: РВВ ГДПУ, 2008. - С.7-32.

Мацько Л.І.Стилістика української мови / Мацько Л.І., Сидоренко О.М. : підручник. – К.: Вища школа, 2003. - 462 с.

Потебня А. Мысль и язык(фрагменты) - Poetica - Народ[Електронний ресурс]. – Режим доступа:philologos.narod.ru/potebnja/poteb_lth.htm

ПотебняО. О. Естетикаі поетика слова /О.О.Потебня. – К.: Мистецтво, 1985. - 302 с.

Рибалка В.В. Теорії особистості у вітчизняній психології та педагогіці /В.В.Рибалка: навчальний посібник. – Одеса: Букаєв Вадим Вікторович, 2009. – 575 с.

Голуб Н.Б.Теоретико-методичні навчання риторики у вищих педагогічних навчальних закладах: автореф... дис. докт. пед. н.: 13.00.02/К.: Нац. пед. ун-т імені М.П.Драгоманова, 2009-36с.

Гольдин В.Е., Сиротинина О.Б. Внутринациональные речевые культуры и их

взаимодействие // Вопросы стилистики. Проблемы культуры речи.- Саратов, 1993. Вып. 25.- С. 10-21.

Мацько Л. Українська мова в освітньому просторі: навч. посіб.- К.: Вид-во НПУ імені М.Драгоманова, 2009.-607с.

Потебня А.А. Мысль и язык.- Х.: Типография "Мирный труд", 1913.-225с.

Гончаренко С.У. Український педагогічний словник /Семен Гончаренко.- К.: Либідь, 1997.-376с.

Кисметова Г.Н. Лекция в вузе как средство активизации познавательной деятельности студентов педагогического университета: дисс. ... кандидата пед. наук: 13.00.08 / Кисметова Галия Нагибудаевна.- Самара, 2004.- 227 с.

Костогриз С.Г. Академічна лекція в системі моніторингу якості навчального процесу / С.Г.Костогриз, Г.В.Красильникова, Г.С.Ткачук // Вісник Хмельницького національного університету.- 2009.-№2.-С. 237-242.

Лишевский В.П. Педагогическое мастерство ученого: о преподавательской деятельности профессора А.П. Минакова / В.П. Лишевский. - М. : Наука, 1975. - 120 с.

Мацько Л. Українська мова в освітньому просторі: навч. посіб. для студентів-філологів освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр». – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2009.- 675с.

Овчиннікова А.П.Виразальні засоби мовного дискурсу у метахудожньому контексті: дис. ...доктора мистецтвознавства: 17.00.01 / Овчиннікова Альбіна Петрівна. – К., 2002. -405 с.

Отич О. Розвиток творчої індивідуальності студентів професійно-педагогічних навчальних закладів засобами мистецтва: монографія /О.М.Отич; за ред. І.А.Зязюна. – Чернівці: Зелена Буковина, 2011. -248с.

Педагогічна майстерність: хрестоматія /Упоряд.: І.А.Зязюн, Т.Г.Дмитренко та ін.; за ред.. І.А.Зязюна. –К.: СПД Богданова А.М., 2008. –462с.

Пічугіна Т. Покращення лекторської майстерності викладача вищої школи – шлях до професійної майстерності /Т.Пічугіна // Вісник Львівського університету. Серія Педагогічна. – 2009.- Вип. 25, Ч.3.-С.61-69.

КОРОТКИЙ СЛОВНИК ТЕРМІНІВ

АДРЕСАНТ – один із комунікантів; той, хто породжує висловлення, тобто мовець або автор тексту. У дискурсі відбувається розщеплення адресанта на реальну особистість того, хто породжує повідомлення; функцію адресанта (автора) як відображення в тексті його світогляду, оцінок, позицій і сприйняття такої функції реальним адресатом.

Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – С.14.

АДРЕСАТ – один із комунікантів, на якого спрямована й розрахована мовленнєва дія того, хто породжує висловлення, тобто співрозмовник або читач, реципієнт повідомлення. Залежно від способу адресованості реальний адресант може бути конкретним, груповим або масовим за умови адресованості будь-кому.

Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – С.15-16.

АКМЕ (від др.-грець. ακμή, акме – розквіт, вершина, зрілість, вищий ступінь чогось) – вершина розвитку людини як індивіда (природної істоти), як особистості (ансамблю відношень) і як суб'єкта діяльності (як професіонала, майстра), його вищі досягнення на життєвому шляху, оптимальна самореалізація.

Сидоренко В.В. Педагогічна майстерність учителя української мови і літератури в системі післядипломної освіти : акме-синергетичний аспект : термінологічний словник-довідник / автор-укладач Вікторія Вікторівна Сидоренко. – Донецьк:Витоки, 2013. – 100 с.

АКМЕОЛОГІЯ ПЕДАГОГІЧНА – прикладна наука, яка має своїм предметом сторони і рівні професіоналізму педагога, умови і закономірності досягнення ним вершин професійної зрілості й особистості (Н.В. Кузьміна). Зміст визначається своєрідністю поєднання об'єкта, умов, способів і технологій, результатів праці педагога. Акмеологія педагогічна сприяє досягненню вчителем вершин професіоналізму діяльності і професіоналізму особистості, що передбачає гуманістичну орієнтацію на розвиток гармонійної мовно-мовленнєвої особистості учнів засобами навчального предмета, вибір учителем способів і засобів продуктивної діяльності з урахуванням мотивів, ціннісних орієнтацій, цілей школярів, підготовку учнів до наступних етапів педагогічного маршруту.

Сидоренко В.В. Педагогічна майстерність учителя української мови і літератури в системі післядипломної освіти : акме-синергетичний аспект : термінологічний словник-довідник / автор-укладач Вікторія Вікторівна Сидоренко. – Донецьк:Витоки, 2013. – 100 с.

АКТИВНИЙ СЛОВНИК УЧНЯ - сукупність слів тієї чи іншої мови, якою користується учень у повсякденному житті та навчальній діяльності. Учитель організовує цілеспрямоване засвоєння учнями нових слів, що сприяє збагаченню лексики школяра.

Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / За редакцією М.І.Пентиліук. - К., 2000.

АНДРАГОГ – спеціаліст у галузі навчання, управління, консультування, соціальної, реабілітаційної, корекційної роботи у сфері дорослих людей. Серед сучасних (традиційних та інноваційних) функцій андрагога в системі післядипломної педагогічної освіти виділяємо такі: викладач, методист, консультант, експерт, фасилітатор, модератор, менеджер, супервізор, тьютор, тренер, коуч та ін.

АНДРАГОГІКА (від грец. *άνήρ* (άνδρoς) – доросла людина і *αγωγή* – вести) – галузь педагогічної науки, що розкриває теоретичні і практичні проблеми освіти, самоосвіти і виховання дорослої людини шляхом формального, неформального, інформального навчання, вивчає питання стимулювання і спрямовування процесів розвитку педагогічної майстерності, професіоналізму і творчості протягом усього життя.

АСОЦІАТИВНІСТЬ МОВЛЕННЯ – взаємозв'язок між окремими нервово-психічними актами, зокрема уявленнями, почуттями, унаслідок чого одне уявлення, почуття тощо спричинює, викликає інше.

АФЕКТ (від лат. *affectus* – хвилювання, пристрасть) – психічний стан, що характеризується сильними і глибокими переживаннями, яскравим зовнішнім проявом, звуженням свідомості і зниженням самоконтролю.

БАГАТСТВО МОВЛЕННЯ – одна з якостей мовлення, ознака високої мовної компетенції людини. Багатство мовлення полягає у використанні великої кількості мовних одиниць (слів, словосполучень, речень), різних за смислом і будовою, відсутності невиправданих повторень слів, однотипних синтаксичних конструкцій. Багатство мовлення пов'язане із змістовністю, послідовністю, точністю, виразністю, доречністю, правильністю інформації (усної чи писемної), які формуються на основі літературної мови як акумулятора людських знань. Багатство мовлення як складова частина культури мови – перша ознака загальної культури людини, розвиненості людських почуттів, виховання національної свідомості.

Словник-довідник української лінгводидактики. Навчальний посібник / Кол. Авторів за ред. М.Пентиліук. – К.: Ленвіт. 2003. – С.20.

ВЕРБАЛЬНЕ СПІЛКУВАННЯ – обмін інформацією за допомогою мовних засобів.

ВИРАЗНІСТЬ МОВЛЕННЯ – комунікативна якість писемного чи усного мовлення. Полягає в доборі мовленнєвих одиниць (слів, речень), що найточніше, оригінально, переконливо передають думку висловлювання, привертають увагу читачів або слухачів, впливають на їхні емоції та почуття. В основі В.м. лежить деяка незвичність, новизна, своєрідність. До мовних засобів виразності належать насамперед образотворчі. Виразальні засоби можуть бути образними й необразними, що залежить від стилю мовлення. В.м. досягається за таких умов: самостійність мислення, добре знання мови, інтерес мовця до того, про що він говорить чи пише, розвинуте чуття мови. В.м. усного розвивається за рахунок виразного читання. Ця якість мовлення характеризується з погляду співвіднесення понять мовлення-свідомість.

Словник-довідник української лінгводидактики. Навчальний посібник / Кол. Авторів за ред. М.Пентиліук. – К.: Ленвіт. 2003. – С.28.

ВИСЛОВЛЕННЯ – одиниця мовлення; конкретна реалізація в ситуації мовлення речення як інваріанта згідно з дихотомією мови й мовлення, емічного й етичного рівнів у дескриптивній і структурній лінгвістиці.

Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – С.62.

ВИСЛОВЛЮВАННЯ – акт комунікації, що характеризується розумовою цілісністю й може сприйматися читачем або слухачем. Виділяють висловлювання розгорнуті та згорнуті, еліптичні, ситуативні. Робота над висловлюваннями у школі проводиться у всіх класах у формі складання речення, відповіді на питання вчителя, розгорнутої відповіді з теми уроку, доповіді, твору тощо.

Пентиліук М.І. Культура мови та стилістика. – К., 1994.

ВНУТРІШНЄ МОВЛЕННЯ (ЕНДОФАЗІЯ) – механізм розумової діяльності людини; беззвучне мовлення, основними функціями якого є опрацювання й усвідомлення інформації, планування програми майбутнього мовленнєвого висловлювання.

Выготский Л.С. Мышление и речь // Собр. соч. – М., 1982.; Лурия А.Р. Язык и сознание / Под ред. Е.Д.Хомской. – Ростов-н/Д., 1998.; Синиця І.О. Психологія усного мовлення учнів 4-8 класів. – К., 1974.

ВОЛОДІННЯ МОВОЮ - вміння виражати заданий зміст різними способами; розрізняти зовнішньо схожі, але різні за значенням висловлювання і знаходити спільне значення у зовнішньо різних висловлюваннях; відрізняти правильні мовні структури від неправильних; вибрати з усіх можливих мовних засобів такий, який найбільшою мірою відповідає соціальним, територіальним та іншим особливостям ситуації спілкування і з найбільшою повнотою виражає особистісні характеристики її учасників.

Струганець Л.В. Культура мови. Словник термінів. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. – С.14.

ВОЛЯ – сила свідомої обдуманної дії. Є різні визначення волі: 1) здатність (дар), за допомогою якої мислячий розум робить вибір своїх цілей дії та керує зусиллями у виконанні своїх прагнень; вибір, намір або кероване намагання; 2) учинок чи досвід застосування цієї здатності, хотіння або вибір; 3) міцне прагнення; практичний ентузіазм; сила особистості; 4) сила владно завершити справу; свобода дій тощо.

Сидоренко В.В. Педагогічна майстерність учителя української мови і літератури в системі післядипломної освіти : акме-синергетичний аспект : термінологічний словник-довідник / автор-укладач Вікторія Вікторівна Сидоренко. – Донецьк:Витоки, 2013. – 100 с.

ГРАМАТИЧНІ НОРМИ – поділяються на морфологічні (правильне вживання морфем) і синтаксичні (усталені зразки побудови словосполучень, речень).

Шевчук С.В. Українське ділове мовлення: Навч. посібник. – К.: Літера, 2000. – С.6.

ГРАМОТНІСТЬ – певний рівень знань з рідної мови і рівень засвоєння правописних умінь і навичок. Показник загальної організації навчально-виховного процесу в освітньому закладі.

Визначають також грамотність різних галузей культурного розвитку суспільства: музична, політична, технічна тощо.

Гончаренко С. Український педагогічний словник. – К.,1987.

ГУМАНІТАРНА КУЛЬТУРА ПЕДАГОГА – це широка освіченість, інтелігентність, високе почуття обов'язку і відповідальності, професіоналізм.

Мойсеюк Н.Є. Педагогіка. Навчальний посібник. 4-е видання, доповнене, К., 2003.

ДЕВАЛЬВАЦІЯ СЛОВА (від лат. *de* – префікс, що позначає віддалення, припинення, *valeo* – мати значення) – втрата дієвості, смислового навантаження слова, коли його виголошують без урахування емоційного стану, наукового чи якого-небудь іншого зацікавлення аудиторії.

Сидоренко В.В. Педагогічна майстерність учителя української мови і літератури в системі післядипломної освіти : акме-синергетичний аспект : термінологічний словник-довідник / автор-укладач Вікторія Вікторівна Сидоренко. – Донецьк:Витоки, 2013. – 100 с.

ДИСКУРС – сукупність взаємопов'язаних висловлювань (текстів), що реалізуються в певних соціально-культурних, часових і просторових умовах з урахуванням діяльності учасників комунікації (адресата й адресанта); процес вербального й невербального спілкування. Мінімальною одиницею Д. є мовленнєвий акт. Для методики навчання мови важливе тлумачення тексту як фіксованого результату мовленнєвої діяльності, а дискурсу – як процесу створення, відтворення, перетворення висловлювань – процесу мовленнєвої перевірки.

Розуміння дискурсу рідної (державної), іноземної мови є обов'язковою умовою для створення сучасного підручника, проведення сучасного уроку. Матеріал для уроків мови повинен добиратися таким чином, щоб проілюструвати особливості спілкування українською мовою.

Зеленько А.С. Українська енциклопедія юного філолога (мовознавця).- Луганськ, 2000. Штерн І.Б. Енциклопедичний словник для фахівців з теоретичних гуманітарних дисциплін та гуманітарної інформатики. – К., 1998. Єрмоленко С.Я., Бирик С.П., Тодор О.Г. Українська мова Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів. – К.,2001.

ДИСКУРСИВНА ПРАКТИКА – використання мови в межах сфери спілкування якоїсь соціальної чи професійної групи при обговоренні відповідної цієї сфері проблеми з огляду на стереотипний заданий спосіб бачення дійсності за умови забезпечення групової ідентичності. Дискурсивна практика є результатом панування дискурсу, мови над людиною. Залученою до певної сфери спілкування й кола комуні кантів цієї сфери.

Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – С.121.

ДИСКУСІЯ – усна (або писемна) форма організації мовлення, у процесі якої розглядаються протилежні точки зору; комунікативна взаємодія групи учнів, що організовується для обміну думками, обговорення спірного питання. Мета дискусії визначається учителем: привести учасників дискусії до згоди, висловити різні точки зору на питання, дати учням можливість усвідомити глибину й складність питання, що розглядається. За допомогою дискусії засвоюються знання, формуються уміння (аналізувати, формулювати і відстоювати свою точку зору та ін.), накопичується мовленнєвий досвід учнів.

Форми навчання в школі: Кн. для вчителя / Ю.І.Мальований, В.Є.Римаренко, Л.П.Вороніна та ін.; За ред. Ю.Мальованого.-К., 1992. Словник-довідник з української лінгводидактики: Навчальний посібник. Кол.авторів за ред. М.І.Пентиліук. – К.: Ленвіт, 2003.

ДИСПУТ - форма організації попередньо підготовленого публічного обговорення складного суперечливого питання (про переглянутий кінофільм, виставу тощо), у ході якої наявні різні (іноді протилежні) погляди. Диспутом називають форму навчання (урок), що будується на основі заздалегідь підготовленої дискусії й передбачає обговорення складного питання. Мета диспуту - надати можливість колективно пройти шляхом пошуку істини.

Томан Іржі. Мистецтво говорити. – К., 1989. Форми навчання в школі: Кн. для вчителя / За ред. Ю.І.Мальованого.- К., 1992.

ДІАЛОГ – форма мовлення; ситуаційно зумовлене спілкування двох або кількох осіб. комунікативні ролі яких інверсуються (мовець стає адресантом, а адресат перетворюється на мовця, адресатом якого є перший мовець), за умови визнання учасниками спілкування спільної мети й напрямку комунікації.

Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – С.128.

ДІЄВІСТЬ МОВИ — комунікативна якість такої мови, що спонукає адресата до зміни поведінки — зовнішньої (вчинків, дій) чи внутрішньої (думок, поглядів, настроїв).

Струганець Л.В. Культура мови. Словник термінів. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. – С.17.

ДОРЕЧНІСТЬ МОВЛЕННЯ – неодмінна ознака стилістично досконалого, довершеного, бездоганного за своїм змістом і структурою мовлення, яка найбільше відповідає тій конкретній ситуації, за якої і задля якої реалізується мовлення.

Дудик П.С. Стилістика української мови Навчальний посібник. – К.: Вид. центр „Академія”, 2005. – С. 355.

ДОСТАТНІСТЬ МОВИ - комунікативна якість мови, яка виражає поняття кількості мовної інформації і відповідає вимогам певного функціонального стилю літературної мови, логічній завершеності думки.

Дудик П.С. Стилістика української мови Навчальний посібник. – К.: Вид. центр „Академія”, 2005. – С. 355.

ДОСТУПНІСТЬ МОВИ - комунікативна якість мови; здатність даної форми мови бути зрозумілою комунікантам, полегшувати сприйняття вираженої інформації; відповідність повідомлення комунікативній сприйнятливості.

Дудик П.С. Стилістика української мови Навчальний посібник. – К.: Вид. центр „Академія”, 2005. – С. 355.

ДОЦІЛЬНІСТЬ МОВИ - комплекс комунікативних якостей, який виникає у процесі спілкування. Доцільність зумовлюється **мовною свідомістю, функціональними стилями, соціальними ролями, ситуацією спілкування**, різноманітністю комунікативних завдань та умов.

Дудик П.С. Стилїстика української мови Навчальний посібник. – К.: Вид. центр „Академія”, 2005. – С. 355.

ЕВФОНІЧНІСТЬ (ЕВФОНІЯ) – 1.Розділ поетики, який вивчає звукові засоби та звукову організацію мови художніх творів, зокрема віршів. 2. Побудова художнього твору щодо звучання, милозвучності.

Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і головн. Ред. В.Т.Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2004. – С.255.

ЕВФОНІЧНІСТЬ МОВЛЕННЯ ВЧИТЕЛЯ– комунікативний атрибут мовлення вчителя, що проявляється у плавності, мелодійності, інтонаційній виразності, відповідному додержанні орфоепічних норм, відсутності різкозвучних звукосполучень, вставних звуків, слів-паразитів, використанні паралельних форм слів, створенні звукових образів у висловлюванні.

ЕКСПЛІЦИТНІСТЬ – спосіб представлення інформації за допомогою вербальних засобів. Експліцитність протиставлена імпліцитності – невербальному способу представлення інформації, які завжди поєднуються в умовах реальної комунікації і в актуалізованих текстах, створюючи смислову багатшаровість тексту на підставі асиметрії форми та змісту.

Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – С.139.

ЕКСПРЕСИВНІСТЬ МОВЛЕННЯ – ознака інтенсифікації значення слів за шкалою зменшення чи збільшення денотативних і конотативних ознак. Зокрема. Логічного змісту. Оцінок й емотивності. Експресивність переважно пов'язується з різними видами оцінок й емоціями суб'єкта мовлення й виступає засобом увиразнення тексту. Експресивність у цьому значенні вважається ширшою за емоційність за рахунок експресивізації логічних компонентів.

Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – С.140.

ЕМОТИВНІСТЬ – 1) складник конотативного компонента у семантичній структурі мовної одиниці, який репрезентує емоційне ставлення носіїв мови до позначеного; 2) текстова категорія, підпорядкована інформативності або модальності, яка виражає емоційне ставлення адресанта (автора). Його функції у тексті, дійових осіб, імовірні емоції реального чи модельованого авторською свідомістю гіпотетичного читача щодо описуваних подій, явищ, персонажів, їхньої поведінки й актуалізується за допомогою емоційно заряджених текстових компонентів.

Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – С.142.

ЕМОЦІЙНА ЛЕКСИКА (від лат. *emoveo* — хвилюю, збуджую) — категорія слів, яка, крім

ЕМОЦІЙНІСТЬ МОВИ - **комунікативна якість мови**, що виражає індивідуальний лад почуттів, переживань, настроїв, суб'єктивне ставлення особистості до висловлюваного, уникання експресивного **дисонансу**.

Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – С.143.

ЕСТЕТИЧНЕ ПОЧУТТЯ – вищий прояв емоційного зворушення людини під впливом художніх цінностей. Читач, сприймаючи текст літературного твору, асоціативно, через

відтворювально-творчу уяву співпереживає з персонажами, часто ідентифікується з ними, живе їхніми почуттями.

Дорофєєва Н.І. Зарубіжна література. Словник-довідник. – Харків. – Вид. “Світ дитинства”. – 2000.

ЕСТЕТИЧНИЙ СМАК – здатність людини до миттєвої оцінки дійсності, творів мистецтва крізь призму естетичних категорій і власного досвіду, що спрямовується естетичним ідеалом людини та її потребами.

Дорофєєва Н.І. Зарубіжна література. Словник-довідник. – Харків. – Вид. “Світ дитинства”. – 2000.

ЕСТЕТИЧНІСТЬ МОВИ — комунікативна якість мови; оптимальний відбір й організація відповідно до комунікативних умов і завдань самого змісту, оптимальне мовне оформлення змісту, гармонія та цілісність тексту, якісність його зовнішнього оформлення у писемній формі і виконання в усній.

Струганець Л.В. Культура мови. Словник термінів. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. – С.11.

ЕФЕКТИВНІСТЬ КОМУНІКАЦІЇ – комунікативний параметр, що визначає досягнення комунікативного співробітництва (кооперації) між адресантом й адресатом і спрямований на такий спосіб організації концептуальної структури тексту, який сприяє розумінню тексту з мінімальними зусиллями для читача.

Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – С.152.

ЄДИНИЙ МОВНИЙ РЕЖИМ у школі – система вимог до усного і писемного мовлення учнів і вчителів. Що полягає у дотриманні норм літературної мови. Спрямований на забезпечення у школі мовленнєвої культури. Відповідно до єдиного мовного режиму слід уникати змішування слів і форм української та ін. мов, зокрема російської, запобігати лексичним, граматичним, орфографічним і пунктуаційним помилкам учнів та виправляти їх, грамотно оформляти плакати, стінні газети, оголошення, шкільну документацію, дотримуватися прийнятого порядку ведення зошитів і різних записів з усіх предметів. Виконання вимог єдиного мовного режиму має бути предметом постійної уваги методичних об'єднань учителів та педагогічної ради школи.

Українська мова: Енциклопедія / Редкол. Русанівський В.М., Тараненко О.О., М.П.Зяблюк та ін.. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М.П.Бажана, 2004. – С.180.

ЖАНРИ ПЕДАГОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ – моделі організації мовлення у процесі навчання і виховання. Це конспект уроку, педагогічна рецензія, усне і писемне пояснювальне монологічне мовлення, розповідь учителя, навчальний діалог.

Десяева Н.Л., Лебедева Т.А., Ассуирова Л.В. Культура речи педагога: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений.-М.: Издат. центр "Академия", 2003.-С.65.

ЖЕСТ (від лат. *gestus* – діяння) – дія або рух людського тіла або його частини для вираження емоції чи інформації замість розмови або під час розмови

ЗВ'ЯЗНЕ МОВЛЕННЯ - це така мовленнєва діяльність, що становить єдине самостійне ціле, передає закінчену думку і членується на складові частини.

За терміном «зв'язне мовлення» в лінгводидактиці закріпилося три значення: 1) зв'язне мовлення – діяльність мовця, процес вираження думки; 2) зв'язне мовлення – висловлювання, текст, продукт мовленнєвої діяльності; 3) назва розділу методики розвитку мовлення: методика зв'язного мовлення – це методика переказів, творів та інших творчих робіт.

Зв'язне мовлення належить до складних і багатогранних мовних явищ. Воно здійснюється в усній і писемній, діалогічній (полі логічній), монологічній формах.

Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / За ред. М.І.Пентилюк. – К., 2000.; Стельмахович М.Г. Система роботи з розвитку зв'язного мовлення в 4-8 класах. – К., 1981.

ЗМІСТОВНІСТЬ МОВИ — комунікативна якість мови, що визначається інформаційним наповненням висловлюваного, відповідністю його темі повідомлення.

Струганець Л.В. Культура мови. Словник термінів. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. – С.24.

ЗМІСТОВНІСТЬ МОВЛЕННЯ – глибоке осмислення теми й головної думки висловлювання, докладне ознайомлення з наявною інформацією цієї теми; різнобічне та повне розкриття теми, уникнення зайвого.

Шевчук С.В. Українське ділове мовлення: Навч. посібник. – К.: Літера, 2000. – С.12.

ІДІОЛЕКТ (від гр. *idios* — свій, своєрідний, особливий і (діалект), індивідуальний стиль - сукупність формальних і стилістичних особливостей, характерних для мови окремої людини. Властиві кожному мовцеві манера висловлюватись, спілкуватись у різних ситуаціях, своєрідний словник.

Струганець Л.В. Культура мови. Словник термінів. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. – С.24.

ІЛЛОКУТИВНА КОМПЕТЕНЦІЯ – компетенція у сфері професійно-педагогічного спілкування, що полягає в здатності вчителя української мови і літератури зреалізовувати комунікативний акт відповідно до комунікативно-ситуативної мети.

ІННОВАЦІЯ В НАВЧАННІ – уведення нового в мету, зміст, методи і прийоми навчання, організацію діяльності; зміни в стилі мислення.

ІННОВАЦІЯ ПЕДАГОГІЧНА – зміни в змісті й технологіях навчання і виховання, нововведення в професійно-педагогічну діяльність для підвищення її ефективності.

ІНТЕЛЕКТ – це здатність пізнавати і вирішувати проблеми, які об'єднують в собі пізнавальні здібності. Інтелект (розум) – сукупність розумових здібностей. За допомогою розуму (розумові здібності) людина вчиться, тобто здобуває нові знання та вдосконалює свої розумові здібності; розуміє мову та абстрактні ідеї (досягнутий рівень розумового розвитку); обдумує бажаний для неї результат (проблеми тощо) та складає план для його досягнення, а потім безпосередньо здійснює заплановане, роблячи висновки (як зі своєї діяльності, так і діяльності інших) та вдосконалюючи власний практичний досвід.

Сидоренко В.В. Педагогічна майстерність учителя української мови і літератури в системі післядипломної освіти : акме-синергетичний аспект : термінологічний словник-довідник / автор-укладач Вікторія Вікторівна Сидоренко. – Донецьк: Витоки, 2013. – 100 с.

ІНТЕЛІГЕНТНІСТЬ МОВЛЕННЯ ВЧИТЕЛЯ– це «чуття» мови, націленість на самовдосконалення, внутрішнє прагнення до знань, краси і контактності з людьми свого середовища, володіння усним мовленням, простим і глибоким, виразним і проникливим, вишуканим і елегантним, образним та інтелектуалізованим.

Сидоренко В.В. Педагогічна майстерність учителя української мови і літератури в системі післядипломної освіти : акме-синергетичний аспект : термінологічний словник-довідник / автор-укладач Вікторія Вікторівна Сидоренко. – Донецьк: Витоки, 2013. – 100 с.

ІНТЕНСИВНІСТЬ МОВЛЕННЯ (від лат. *intensio* — напруження, посилення) — сила вимови звуків, слів, мовних тактів, що залежить від амплітуди коливань голосових зв'язок і пов'язана з особливостями мовного дихання.

Краткий психологический словарь / Сост. Л.А. Карпенко; Под общ. ред. А.В.Петровского. – М.: Политиздат, 1985. – С.121.

ІНТЕРАКТИВНІСТЬ – текстова-дискурсивна категорія, представлена суб'єктно-об'єктно-суб'єктною взаємодією адресанта й адресата на підставі знакового континууму тексту, інтенцій, стратегій, тактик комунікації та програми адресованості повідомлення тексту.

Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – С.185.

КОМУНІКАНТ – особистість, яка здійснює комунікативний акт передачі інформації або сприймає й інтерпретує її.

Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – С.232.

КОМУНІКАТИВНА ДОЦІЛЬНІСТЬ МОВЛЕННЯ ВЧИТЕЛЯ – комунікативний атрибут мовлення вчителя-словесника, який визначає вмотивований, доцільний вибір ним мовно-мовленнєвих засобів, аргументів, темпу мовлення залежно від комунікативної інтенції, умов і ситуації спілкування, з урахуванням соціальних і психологічних ролей комунікантів, їхнього суб'єктного досвіду тощо.

Сидоренко В.В. Педагогічна майстерність учителя української мови і літератури в системі післядипломної освіти : акме-синергетичний аспект : термінологічний словник-довідник / автор-укладач Вікторія Вікторівна Сидоренко. – Донецьк:Витоки, 2013. – 100 с.

КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНЦІЯ – здатність мобілізувати різноманітні знання мови (мовну компетенцію), паравербальних засобів, ситуації, правил норм спілкування у відповідних контекстах чи ситуаціях. Комунікативна компетенція передбачає володіння не лише знаннями, а й уміннями й навичками побудови інтенційно-стратегічної програми комунікації, дотримання її і контролю за нею у процесі спілкування; орієнтації на співрозмовника, передбачення його реакції; вибору мовних і паравербальних засобів комунікації і їхнього декодування; подолання комунікативних перешкод, усунення комунікативних шумів, виходу із комунікативного цейтноту тощо. К.к. складається з мовленнєвої компетенції (уміння застосовувати знання мови на практиці, користуватися мовними одиницями), мовної компетенції (знання одиниць мови та правил їх поєднання), предметної компетенції (уміння на основі активного володіння загальною лексикою відтворювати в свідомості картину світу), прагматичної компетенції (здатність до здійснення мовленнєвої діяльності, зумовленої комунікативною метою, до вибору необхідних форм, типів мовлення, урахування функціонально-стильових різновидів мовлення).

Словник-довідник з української лінгводидактики. Навчальний посібник / Кол. Авторів за ред. М.Пентиліук. – К.: Ленвіт. 2003. – С.69.; Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – С.233.

КОМУНІКАТИВНА ПОВЕДІНКА - сукупність правил і традицій вербального і невербального спілкування, що склалися в тому або іншому соціумі і реалізуються у процесі комунікації.

Словник-довідник з української лінгводидактики. Навчальний посібник / Кол. Авторів за ред. М.Пентиліук. – К.: Ленвіт. 2003. – С.70.

КОМУНІКАТИВНА СИТУАЦІЯ – ситуація мовлення, ситуативний контекст мовленнєвої взаємодії, що виникає в реальному житті або моделюється на уроці з певною дидактичною метою. Виділяють такі компоненти К.с.: учасники (адресат, адресант, аудиторія), предмет мовлення, обставини мовлення (місце, час, інші умови), способи здійснення спілкування (усне, писемне мовлення, умовні знаки тощо), код (мова, діалект, стиль), мовленнєвий жанр, подія, оцінка ефективності мовлення, мета.

Словник-довідник з української лінгводидактики. Навчальний посібник / Кол. Авторів за ред. М.Пентиліук. – К.: Ленвіт. 2003. – С.70.

КОМУНІКАТИВНЕ СЕРЕДОВИЩЕ – територіально локалізована лінгвоетнічна спільнота, що історично склалася й характеризується відносно стабільними регулярними й

інтенсивними комунікативними контактами з використанням кількох мов або їхніх варіантів. Комунікативне середовище не обмежується ані ареалом використання однієї мови, ані соціальною чи етнічною ідентичністю, ані кордонами однієї держави.

Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – С.240.

КОМУНІКАТИВНИЙ НАМІР (ІНТЕНЦІЯ) – конкретно визначена мета висловлювання мовця, що є регулятором мовленнєвої поведінки партнерів. На визначення комунікативних намірів впливають мотивація, потреба, умови ситуації та ін.

Словник-довідник української з лінгводидактики. Навчальний посібник / Кол. Авторів за ред. М.Пентиліук. – К.: Ленвіт. 2003. – С.72.

КОМУНІКАТИВНІ ЯКОСТІ МОВИ — реальні властивості, характеристики її змістового наповнення і формального вираження, що складаються на основі певних типів відношень (“мова — мовлення”, “мова — мислення”, “мовлення — дійсність”, “мова — людина (адресат)”, “мова — умови спілкування” та ін.). Розрізняють такі комунікативні якості мови: *правильність мови, точність мови, логічність мови, чистота мови, образність мови, виразність мови, багатство мови, різноманітність мови, доречність мови, доступність мови, достатність мови, стислість мови, змістовність мови, ясність мови, емоційність мови, естетичність мови, дієвість мови.*

Струганець Л.В. Культура мови. Словник термінів. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. – С.

КОМУНІКАТИВНО-СИТУАТИВНІ БАР’ЕРИ ДІАЛОГІЧНОЇ (ПОЛІЛОГІЧНОЇ) ВЗАЄМОДІЇ – комунікативні перешкоди, що зумовлюють вироблення індивідуально-типологічного непродуктивного стилю спілкування з дітьми, деструктивні поведінкові реакції з боку школярів, колег, батьків тощо. Професійно-педагогічне спілкування передбачає організацію ефективного комунікативного простору, уміння вчителя української мови і літератури знаходити творчий вихід із різноманітних ситуацій, приймати оперативні, педагогічно доцільні рішення, обирати майстерну комунікативну стратегію і відповідну тактику.

Сидоренко В.В. Педагогічна майстерність учителя української мови і літератури в системі післядипломної освіти : акме-синергетичний аспект : термінологічний словник-довідник / автор-укладач Вікторія Вікторівна Сидоренко. – Донецьк:Витоки, 2013. – 100 с.

КОМУНІКАЦІЯ (від лат. *com+tipico* — спілкуюсь з кимось) — спілкування, передача інформації, думок, почуттів, волевиявлень людини. Розрізняють міжособистісну, масову комунікацію - за типом відношень між учасниками; мовленнєва (письмова й усна) - за засобом; в) паралінгвістична (жести, міміка); г) речово-знакова (продукти виробництва, образотворчого мистецтва та ін.).

Струганець Л.В. Культура мови. Словник термінів. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. – С.//

КОНТАКТНЕ (ОСОБИСТІСНЕ) СПІЛКУВАННЯ – це таке спілкування, у процесі якого в людини, яка вступає в контакт, проявляється доброта як якість її особистості. Основна мета особистісного спілкування – забезпечення існування і представлення його внутрішнього світу, а тим самим і особистості. В умовах контактного спілкування виробляються специфічні межі не лише зовнішньої поведінки, а й „дозволеного” та „очікуваного” в цій групі розкриття внутрішнього світу особистості на межі її суверенності.

Загальна психологія: Навч. посібник / О.Скрипченко, Л.Долинська, З.Огороднійчук та ін. – К.: „А.П.Н.”, 2002. – С.399.

КОНТЕКСТ – сукупність умов висловлювання. Контекст може бути явним (експліцитним) – вербальним і невербальним, таким, що підлягає спостереженню, прихованим (імпліцитним), таким, що не підлягає безпосередньому спостереженню. У процесі навчання мови необхідно враховувати обидва види контексту: аналізувати мовні одиниці у взаємозв’язку та взаємозумовленості, з урахуванням ситуації спілкування, розуміти прихований зміст висловлювання.

Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С.Я.Єрмоленко. – К.: Либідь, 2001. – 224.; Словник-довідник з української лінгводидактики. Навчальний посібник / Кол. Авторів за ред. М.Пентиліук. – К.: Ленвіт. 2003. – С.73.

КРЕАТИВНІСТЬ – 1) мовна здатність людини породжувати і розуміти безкінечну кількість висловлень з огляду на кінцеве число мовних засобів; 2) принцип залучення нової інформації, отримання нових знань і створення нових позначень цих знань.

Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – С.269.

КУЛЬТУРА – це сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених усіма видами перетворюючої діяльності людини і суспільства.

Мойсеюк Н.Є. Педагогіка. Навчальний посібник. 4 –е видання, доповнене, К., 2003.

КУЛЬТУРА МОВИ - наука, що вивчає функціонування мови в суспільстві з погляду її нормативності й передбачає правила користування літературною мовою: правила вимови, наголошення, слововживання, формотворення, побудови словосполучень і речень К.м. сприяє реальному втіленню в мовній практиці норм літературної мови, проведенню цілеспрямованої мовної політики. К.м. вивчає якості мовлення, забезпечує розвиток комунікативних умінь і навичок учнів, засвоєння таких якостей мовлення, як точність, логічність, чистота, виразність, образність та ін.

Пентиліук М.І. Культура мови і стилістика. - К.: Вежа, 1994.

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ - дотримання літературних норм вимови, наголошення, слововживання, побудови словосполучень, речень, текстів; нормативність усної й писемної мови, що виражається в її правильності, точності, ясності, чистоті, логічності, доречності, виразності, а також у різноманітності граматичних конструкцій, багатстві словника, дотриманні в писемному мовленні орфографічних і пунктуаційних норм.

Пентиліук М.І. Культура мови і стилістика. - К., 1994

КУЛЬТУРНО-МОВНА КОМПЕТЕНЦІЯ – здатність носіїв певної етнічної культури й мови пізнавати в мовних одиницях і мовленнєвих продуктах культурно значимі установки, ціннісні орієнтири, культурні коди й можливість їхньої переінтерпретації, а також організовувати свою комунікативну поведінку й текстопородження згідно з цими культурними нормами.

Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – С.274.

ЛЕКСИКО-ФРАЗЕОЛОГІЧНІ НОРМИ – норми вживання слів і фразеологізмів у властивому їм значенні і норми сполучуваності слів і фразеологізмів з іншими словами в реченні.

Словник – довідник з культури української мови / Д.Гринчишин, А.Капелюшний, О.Сербенська, З.Терлак. – К.: Знання, 2004. – С.11.

ЛЕКСИЧНІ НОРМИ – узагальнене вживання словесних одиниць у відповідному значенні.

Єрмоленко С.Я., Бибик С.П., Тодор О.Г. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів. – С.107.

МАЙСТЕРНІСТЬ УЧИТЕЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ І ЛІТЕРАТУРИ – найвищий рівень педагогічної діяльності (якщо ми характеризуємо якість результату) або як вияв творчої активності особистості педагога (як психологічний механізм успішної професійної діяльності).

Сидоренко В.В. Педагогічна майстерність учителя української мови і літератури в системі післядипломної освіти : акме-синергетичний аспект : термінологічний словник-довідник / автор-укладач Вікторія Вікторівна Сидоренко. – Донецьк: Витоки, 2013. – 100 с.

МЕТОДИЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ УЧИТЕЛЯ— вид предметної компетентності у професійно-педагогічній діяльності, що включає засвоєння вчителем нових методичних і педагогічних ідей, освітніх підходів (компетентнісного, особистісно зорієнтованого, комунікативно-діяльнісного, соціокультурного) і технологій (інтерактивних, кооперативних, розвивальних, проектних та ін.), володіння інноваційними методами, формами і способами організації навчання.

Сидоренко В.В. Педагогічна майстерність учителя української мови і літератури в системі післядипломної освіти : акме-синергетичний аспект : термінологічний словник-довідник / автор-укладач Вікторія Вікторівна Сидоренко. – Донецьк:Витоки, 2013. – 100 с.

МЕТОДИЧНА КРЕАТИВНІСТЬ УЧИТЕЛЯ— професійно-педагогічна діяльність, спрямована на постановку педагогічних задач, які сприяють удосконаленню змісту, структури, системи шкільної освіти, вироблення нестандартних, оригінальних шляхів і засобів їх розв'язання з метою гармонійного розвитку суб'єктів навчально-виховного процесу. Методична креативність ґрунтується на таких педагогічних ідеях: спрямованість навчально-виховного процесу на всебічний розвиток учителя української мови і літератури та учнів, реалізація комплексного підходу до навчання, упровадження принципів особистісно зорієнтованого навчання, оптимізація навчально-виховного процесу та ін.

Сидоренко В.В. Педагогічна майстерність учителя української мови і літератури в системі післядипломної освіти : акме-синергетичний аспект : термінологічний словник-довідник / автор-укладач Вікторія Вікторівна Сидоренко. – Донецьк:Витоки, 2013. – 100 с.

МИЛОЗВУЧНІСТЬ — здатність фонетичної системи мови створювати мелодійність звучання. Милозвучність української мови досягається чергуванням окремих голосних і приголосних звуків, спрощенням у групах приголосних, використанням паралельних морфологічних форм слів однакового значення, в тому числі й службових слів: у — в, з-із-зі, о-об, би-б тощо. Милозвучність є одним із засобів підсилення виразності мови художнього твору внаслідок досягнення гармонійного добору звуків у тексті. Цій меті служать звукові повтори різних видів, алітерації, асонанси, ритмічність мови, а також уникання важких для вимови чи неприємних для слуху сполучень звуків у фразі.

Струганець Л.В. Культура мови. Словник термінів. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. – С.36.

МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ – різновид комунікації. протиставлений монокультурній комунікації, який характеризується приналежністю співрозмовників до різних культур.

Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – С.348.

МІЖОСОБИСТІСНЕ СПІЛКУВАННЯ – характерне для первинних груп, в яких всі члени підтримують між собою безпосередні контакти і спілкуються один з одним.

Загальна психологія: Підручник для студентів вищих навч. закладів / С.Д.Максименко, В.О.Зайчук та ін.; За заг. ред. акад. С.Д. Максименка. – К.: Форум, 2000. – С.144.

МОВА — 1.Система знаків із закодованими у ній результатами пізнання людиною дійсності (система правил), система специфічних національних особливостей, характеристик. Мова є найважливішим засобом спілкування людей, одним із компонентів духовної культури суспільства, продуктом соціального розвитку. Мова абстрактна, потенціальна, відтворювана. Вона нерозривно пов'язана з мисленням і служить не тільки засобом вираження думок, а і знаряддям думки, засобом формування і оформлення думки. Без мови неможливе існування суспільства. Існування мови виявляється у її функціонуванні в мовленні. Див. мовлення.

2.Складне суспільне явище, в якому розрізняють такі ознаки: а) найважливіший засіб людського спілкування та об'єднання людей у спільноту; б) засіб само ідентифікації й вираження ментальності нації; в) засіб формування й розвитку думки, здійснення пізнавальної діяльності.

Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С.Я.Єрмоленко. – К.: Либідь, 2001; Струганець Л.В. Культура мови. Словник термінів. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. – С.37.

МОВА ЗОВНІШНЬОГО ВИГЛЯДУ ВЧИТЕЛЯ – жести, міміка, рухи, що супроводжують мовлення вчителя. Більшість з них відображає особливості темпераменту вчителя, засвоєну ним манеру спілкування. Виконує такі функції: регулюючу (жестами, мімікою, рухами тіла вчитель керує поведінкою учня на уроці – палець біля губ – вимога тиші, рух долоні доверху – знак "встати"), вказівну (набір словесних педагогічних кліше, пов'язаних з організацією діяльності учнів – рука в напрямку до учня – відповідай ти), образотворчу (рух рук, пальців використовується з метою доповнити значення слів, вказують на розмір, форму), реагуючу (рухи виступають засобом установалення контакту – вказівний палець доверху – це дуже важливо).

Десяева Н.Л., Лебедева Т.А., Ассуирова Л.В. Культура речи педагога: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений.-М.: Издат. центр "Академия", 2003.-С.77.

МОВЛЕННЄВА КОМПЕТЕНЦІЯ – складова комунікативної компетенції; діяльність людини, спрямована на розуміння або створення тексту (усного чи писемного), що здійснюється в процесі мовленнєвої діяльності.

Словник-довідник з української лінгводидактики. Навчальний посібник / Кол. авторів за ред. М.Пентиліук. – К.: Ленвіт. 2003. – С.83.

МОВЛЕННЄВИЙ АРТИСТИЗМ – це яскравий прояв у мовленні особистості вчителя, уміння творити в мовленні, викликаючи емоційно-почуттєвий відгук у реципієнтів (за О.С. Булатовою). Мовленнєвий артистизм формують такі складові: енергетика мовлення (мовленнєвий магнетизм), виразність, художня образність, індивідуалізованість (персоніфікованість), експресивність, естетичність, асоціативність, тонке й доречне використання засобів невербальної мови.

МОВЛЕННЄВА СИТУАЦІЯ – сукупність поза лінгвістичних чинників, що зумовлює потребу у висловлюванні. М.с. може створюватися штучно на уроці з метою розвитку комунікативних умінь і навичок.

М.с. забезпечує мотивацію навчання української мови, стимулює мовленнєву активність учнів.

Словник-довідник з української лінгводидактики. Навчальний посібник / Кол. авторів за ред. М.Пентиліук. – К.: Ленвіт. 2003. – С.83.

МОВЛЕННЄВИЙ ВПЛИВ – мовленнєва дія адресанта. Керована цільовою установкою мовного спілкування. Спрямована на зміну поведінки. Психологічних станів, свідомості адресата, оцінки ним певного явища і т. ін.

Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – С.355.

МОВЛЕННЄВИЙ ЕТИКЕТ – мікросистема національно-специфічних стереотипних стійких формул спілкування, прийнятих суспільством для встановлення контакту співрозмовників, дотримання або ж припинення спілкування.

М.е. орієнтує на ті правила мовлення, за якими досягається ефективне спілкування.

Правила М.е. залежить від конкретних ситуацій, до яких відносять знайомство, вітання, прощання, вибачення, прохання, поздоровлення, запрошення, пропозицію, пораду, згоду, відмову, співчуття, комплімент, схвалення.

Кожна ситуація вимагає використання характерних для неї мовних засобів. Наприклад, згоду висловлюємо за допомогою формул: *Будь-ласка! З радістю! (із задоволенням)*. Відмову – *на жаль, не можу*.

Для мовленнєвого етикету важливими є й певні заборони: голосно говорити, надміру жестикулювати, штовхати співрозмовника, смикати за одяг, плескати по плечу, нашіптувати щось одному в присутності кількох співбесідників, нагадувати людині про її вік, фізичні вади; говорити суржилом, виражати своє ставлення до чогось вигуками ага, угу, ой та ін., вживати

слова до дідька, біс і под., повторювати слова жах, страх, Боже, називати конкретну людину займенниками (він, вона).

Найголовніші вимоги М.е.- ввічливість, уважність, чемність, стриманість співрозмовників – людина засвоює з дитинства й користується ними протягом усього життя. Це має бути нормою поведінки кожного.

Словник-довідник української лінгводидактики. Навчальний посібник / Кол. авторів за ред. М.Пентиліук. – К.: Ленвіт. 2003. – С.84.

МОВЛЕННЄВИЙ ЖАНР – одиниця мовлення як системно організованої репрезентації мови, дискурсивний інваріант, зразок ідеальної природи, що характеризується певним тематичним змістом, композиційною структурою, відбором фонетичних, лексико-фразеологічних, граматичних, стилістичних засобів й інтенційно-прагматичними особливостями.

Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – С.356.

МОВЛЕННЄВІ ПОМИЛКИ – ненавмисні відхилення мовлення від норм мовної системи й узусу сфери спілкування, стилістичних норм, не викликані зміненими станами свідомості, патологією.

Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – С.359.

МОВЛЕННЄВІ УМІННЯ – уміння аналізувати тексти-взірці різних типів і стилів мовлення, визначати функції мовних одиниць у тексті, створювати власні висловлювання відповідно до мовленнєвої ситуації.

Словник-довідник української лінгводидактики. Навчальний посібник / Кол. авторів за ред. М.Пентиліук. – К.: Ленвіт. 2003. – С.85.

МОВНА ДІЯЛЬНІСТЬ – мовне спілкування в конкретних ситуаціях, у яких реалізується необмежена можливість створення нових змістів, нових текстів із обмеженої кількості одиниць мовної структури.

Єрмоленко С.Я., Бибик С.П., Тодор О.Г. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С.Я.Єрмоленко.-К.:Либідь, 2001.

МОВНЕ ВИХОВАННЯ — виховання мовної особистості на ґрунті рідної мови, мовних знаків національної культури. Метою і змістом мовного виховання є вироблення свідомого ставлення до питань мовної культури, мовної політики.

Струганець Л.В. Культура мови. Словник термінів.-Тернопіль: Навчальна книга-Богдан, 2000.

МОВНЕ ЖИТТЯ – сукупність ідеологічних постулатів і практичних дій, спрямованих на регулювання відносин у країні або на розвиток у певному напрямі мовної системи.

Українська мова. Енциклопедія. – К.: Видавництво „Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана”, 2004.

МОВНИЙ ЕТИКЕТ – національно-специфічні правила мовної поведінки, що реалізуються у прийнятих суспільством ситуаціях "ввічливого" контакту із співбесідником/.

Пентиліук М.І.Культура мови і стилістика.-К., 1994.

МОВНЕ ОТОЧЕННЯ - соціолінгвістична ситуація, у якій розвивається мовна здатність дитини. Мовне оточення включає батьків, старших родичів, братів і сестер, вихователя й однолітків у дитячому садку, друзів та знайомих родини, церковні установи. ЗМІ тощо.

Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – С.373.

МОВНА ОСОБИСТІСТЬ – це такий носій мови, який добре володіє системою лінгвістичних знань (знає поняття і відповідні правила), репродукує мовленнєву діяльність, має навички активної роботи зі словом, дбає про мову і сприяє її розвитку. Мовна особистість – мовець, який забезпечує розширення функцій мови, творення україномовного середовища в усіх сферах суспільного життя, виявляє природне бажання повернутися у повсякденному спілкуванні до рідної мови, до відродження культури, традицій народу, до вироблення зразків висококультурного інтелектуального спілкування літературною мовою.

Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность.-М., 1987 . Єрмоленко С., Мацько Л. Навчально-виховна концепція вивчення української (державної) мови// Дивослово.- 1994.- №7. Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах/ За ред. М.І.Пентилюк.- К., 2000. Словник-довідник з української лінгводидактики: Навчальний посібник. Кол.авторів за ред. М.І.Пентилюк. – К.: Ленвіт, 2003.

МОВНА САМОСВІДОМІСТЬ — усвідомлення людиною самої себе як мовної особистості, своєї мовної діяльності в соціумі.

Струганець Л.В. Культура мови. Словник термінів.-Тернопіль: Навчальна книга-Богдан, 2000.

МОВНЕ СЕРЕДОВИЩЕ - етнічні, соціальні, територіальні й ін. умови користування певною спільнотою відповідними формами існування мови чи різними мовами.

Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – С.373.

МОВНА СТІЙКІСТЬ — таке суспільно-політичне явище, в основі якого перебувають національні традиції; національна свідомість та солідарність; національна культура, духовна і матеріальна; національний мир і співробітництво з іншими народами, що живуть на території відповідного народу.

Струганець Л.В. Культура мови. Словник термінів.-Тернопіль: Навчальна книга-Богдан, 2000.

МОВНЕ ЧУТТЯ – мовний смак, що забезпечує ефективну комунікативну діяльність мовця, знання ним норм сучасної літературної мови в їх зіставленні зі стильовими нормами, в зіставленні з історично мінливими літературними нормами. М.ч. ґрунтується на знанні словника національної мови, володіння граматичними законами.

Єрмоленко С.Я., Бирик С.П., Тодор О.Г. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С.Я.Єрмоленко.-К.:Либідь, 2001.

МОНОЛОГ – розгорнуте висловлювання однієї особи, звернене до однієї людини або певного колективу одночасно для повідомлення інформації, впливу або спонукання до дії.

До засобів формування в учнів умінь будувати власні монологічні висловлювання в усній та писемній формі належать твори і перекази, висловлювання на лінгвістичну тему, усні відповіді учнів, доповіді і т. ін.

Словник-довідник з української лінгводидактики. Навчальний посібник / Кол. авторів за ред. М.Пентилюк. – К.: Ленвіт. 2003. – С.88.

МОРФОЛОГІЧНІ НОРМИ – норми словозміни самостійних частин мови (іменників, прикметників, числівників, займенників, дієслів).

Словник – довідник з культури української мови / Д.Гринчишин, А.Капелюшний, О.Сербенська, З.Терлак. – К.: Знання, 2004. – С.11.

НАВІЮВАННЯ (СУГЕСТІЯ) (від лат. *suggestio, suggero* – навіюю, раджу) – у загальному розумінні – будь-який психічний вплив однієї людини на іншу (прохання, наказ, переконування), що має за мету актуалізацію або зміну певних установок, ціннісних орієнтацій чи вчинків. У вузькому розумінні – це психічний вплив на людину, яка перебуває у стані гіпнозу.

НАВЧАЛЬНИЙ ПРОЦЕС – система організації навчально-виховної діяльності, в основі якої – органічна єдність і взаємозв'язок викладання й учіння; спрямована на досягнення цілей навчання і виховання. Визначається навчальними планами, навчальними програмами, а також планами виховної роботи відповідних навчальних закладів, включає всі види обов'язкових навчальних занять (уроки, лекції, семінари, лабораторні заняття, навчальну і виробничу практику) і позакласної (позааудиторної) роботи учнів. Навчальний процес у кожному навчальному закладі має специфічні особливості й організується відповідно до його типу й профілю, до форми навчання (денної, вечірньої, заочної та ін.), а також до системи навчання (класно-урочної, курсової, предметної), яка також встановлюється залежно від типу навчального закладу й форми навчання.

Гончаренко С. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – С.223.

НЕВЕРБАЛЬНА КОМУНІКАЦІЯ – цілеспрямований процес інформаційного обміну, знаковими системами якого можуть бути біологічно доцільні поведінкові сигнали тварин. Спрямовані на сумісну адаптацію до навколишнього середовища, парамови жестів і міміки, математична й комп'ютерна символіка, мистецтво, гра, телепатичний зв'язок і т. ін.

Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – С.412.

НЕВЕРБАЛЬНЕ СПІЛКУВАННЯ – обмін інформацією за допомогою несловесних засобів.

Словник-довідник української лінгводидактики. Навчальний посібник / Кол. Авторів за ред. М.Пентиліук. – К.: Ленвіт. 2003. – С.93.

НЕОФІЦІЙНЕ СПІЛКУВАННЯ – спілкування невимушене, в якому важливо враховувати не стільки соціальну роль, скільки особистість співбесідника

Десяева Н.Л., Лебедева Т.А., Ассуирова Л.В. Культура речи педагога: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений.-М.: Издат . центр "Академия2, 2003.-С.10.

НЕПЕРЕРВНА ОСВІТА, АБО ОСВІТА ПРОТЯГОМ УСЬОГО ЖИТТЯ (від англ. *lifelong education*), **або продовжена освіта** (від англ. *continuing education*), **перманентна, подальша, довічна чи освіта дорослих** – процес, який охоплює базову і післядипломну педагогічну освіту вчителя, причому остання включає навчальну (самоосвіта, курси підвищення кваліфікації, виконання завдань міжтестастійного циклу тощо) і практичну діяльність.

НЕФОРМАЛЬНА ОСВІТА – освіта, яка здійснюється в освітніх установах або громадських організаціях (клубах, гуртках), під час індивідуальних занять із тренером (андрагогом, коучем) тощо і зазвичай не підтверджується наданням відповідного документа.

НОРМАТИВНА МОВА – сукупність мовних засобів, що відповідають системі мови й сприймаються її носіями як зразок суспільного спілкування у певний період розвитку суспільства. Нормативна мова – головна категорія культури мов, а також важливе поняття загальної теорії мови.

Українська мова. Енциклопедія. – К.: Видавництво „Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана”, 2004. – С.240.

ОБРАЗНІСТЬ МОВИ - **комунікативна якість мови**, орієнтована на виникнення додаткових асоціативних зв'язків, тобто вживання слів і словосполучень у їх незвичному оточенні, зокрема, їх переосмислення у **тропах**

Словник-довідник з української лінгводидактики. Навчальний посібник / Кол. Авторів за ред. М.Пентиліук. – К.: Ленвіт. 2003. – С.94.

ОПОСЕРЕДКОВАНЕ СПІЛКУВАННЯ – це комунікація, в яку включена проміжна ланка – третя особа, технічний засіб або матеріальна річ. Опосередкування може бути репрезентоване телефоном як засобу зв'язку, написаним текстом (листом), адресованим іншій людині або посередником.

Загальна психологія: Підручник для студентів вищих навч. закладів / С.Д.Максименко, В.О.Зайчук та ін.; За заг. ред. акад. С.Д. Максименка. – К.: Форум, 2000. – С.145.

ОРАТОРСЬКА МАЙСТЕРНІСТЬ – володіння вчителем живим усним словом як засобом багатоманітного і різноспрямованого впливу на слухачів. Ґрунтується на глибокому знанні матеріалу, засвоєнні досвіду найкращих ораторів минулого і сучасного, досконалому володінні літературною мовою, знанні позамовних аспектів ораторської майстерності тощо.

Сидоренко В.В. Педагогічна майстерність учителя української мови і літератури в системі післядипломної освіти : акме-синергетичний аспект : термінологічний словник-довідник / автор-укладач Вікторія Вікторівна Сидоренко. – Донецьк:Витоки, 2013. – 100 с.

ОРАТОРСЬКІ ЗДІБНОСТІ – комплекс певних рис особистості, що визначають її схильність до ораторського мистецтва, тобто до побудови і виголошення промови до тієї чи іншої аудиторії. Визначаються загальнокультурним рівнем учителя української мови і літератури у поєднанні з певними психологічними характеристиками (бездоганний мовний апарат, добра артикуляція, здатність до імпровізації, блискавична тематична, композиційна або стильова переорієнтація, зумовлена змінними урочними чи позаурочними ситуаціями тощо).

Сидоренко В.В. Педагогічна майстерність учителя української мови і літератури в системі післядипломної освіти : акме-синергетичний аспект : термінологічний словник-довідник / автор-укладач Вікторія Вікторівна Сидоренко. – Донецьк:Витоки, 2013. – 100 с.

ОРАТОРСЬКЕ МИСТЕЦТВО (від лат. orator з ого — говорю) — майстерність виголошення усного слова, що ґрунтується на засвоєнні основних положень риторики, а також особистих якостей мовця. Див. жанри ораторського мистецтва.

Струганець Л.В. Культура мови. Словник термінів. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. – С.45.

ОСВІТНЯ ТЕХНОЛОГІЯ (від грец. *техνολογία*, що походить від грец. *техνολογος*; грец. *τεχνη* – майстерність, техніка; грец. *λογος* – (тут) передавати – наука («корпус знань») про способи (набір і послідовність операцій, їх режими) – технологія, що відображає загальну стратегію розвитку освіти, єдиного освітнього простору. Призначена для прогнозування розвитку освіти, її конкретного проектування і планування, передбачення результатів, а також визначення відповідних освітнім цілям стандартів. До освітніх технологій належать концепції освіти, освітні закони, освітні системи (гуманістична концепція освіти, Закон України «Про освіту», система неперервної освіти тощо).

ОСОБИСТІСНО ЗОРІЄНТОВАНА ВЗАЄМОДІЯ – спільна сумісна дія вчителя і учнів, спрямована на взаємопізнання, взаєморозуміння як результат діалогічної комунікації, обмін навчальною інформацією та організацію спільних дій, що дозволяють зреалізовувати продуктивну творчу діяльність, приймати спільні рішення, забезпечувати формування, саморегуляцію і саморозвиток кожного школяра.

Сидоренко В.В. Педагогічна майстерність учителя української мови і літератури в системі післядипломної освіти : акме-синергетичний аспект : термінологічний словник-довідник / автор-укладач Вікторія Вікторівна Сидоренко. – Донецьк:Витоки, 2013. – 100 с.

ОРФОГРАФІЧНІ НОРМИ – це система загальноприйнятих правил написання слів і їх значущих частин, правил написання слів окремо, разом чи через дефіс, правил уживання великої літери.

Словник – довідник з культури української мови / Д.Гринчишин, А.Капелюшний, О.Сербенська, З.Терлак. – К.: Знання, 2004. – С.11.

ОРФОЕПІЧНІ МОВНІ НОРМИ - усталені способи, зразки, вимови окремого звука, найрізноманітніших поєднань звуків, які характеризуються, пояснюються у формі мовноорфоепічних правил.

Дудик П.С. *Стилістика української мови. Навчальний посібник.* – К.: Вид. центр „Академія”, 2005. – С. 361.

ОСОБИСТІСНИЙ ПІДХІД – послідовне ставлення педагога до учня як до особистості, самосвідомого відповідального суб'єкта власного розвитку та суб'єкта виховної взаємодії.

З цього випливає, що в центрі навчання знаходиться учень як особистість. Виходячи з його інтересів, рівня знань і сформованості вмінь словесник визначає мету і спрямовує навчальний процес на розвиток особистості кожного. Отже, способи репрезентації навчальної теорії, добір ілюстративного матеріалу, вибір методів, прийомів відбувається крізь призму особистості учня - його потреб, мотивів, інтелекту, здібностей тощо.

Гончаренко С. *Український педагогічний словник.* – К., 1997. *Словник-довідник з української лінгводидактики: Навчальний посібник.* Кол.авторів за ред. М.І.Пентиліук. – К.: Ленвіт, 2003.

ОФІЦІЙНА МОВА – мова, яка запроваджується, регулюється урядовими установами або службовими особами.

Великий тлумачний словник української мови. За редакцією С.П. Круть. – С.691.

ОФІЦІЙНЕ СПІЛКУВАННЯ - (лат. *officialis* – урядовий, службовий), в якому кожний учасник намагається відповідати своїй соціальній ролі, підтримувати стриманий тон, дотримуватися всіх формальностей.

Десяева Н.Л., Лебедева Т.А., Ассуирова Л.В. *Культура речи педагога: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений.* – М.: Издат. центр "Академия2, 2003. – С.10.

ПАНТОМІМІКА – виражальні рухи тіла людини. Як міміка, жестикуляція, інтонація мовлення тощо довільна і мимовільна пантоміміка є зовнішнім виявленням внутрішнього душевного стану вчителя української мови і літератури.

ПАРАВЕРБАЛЬНІ ЗАСОБИ КОМУНІКАЦІЇ – супровідні для вербального мовлення знакові засоби, що відіграють значну роль у процесі спілкування, зокрема, реалізують протишумову програму мовлення, доповнюють й уточнюють його, надають емотивності й експресивності і т. ін.

Селіванова О. *Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія.* – Полтава: Довкілля – К., 2006. – С.441.

ПАСИВНИЙ СЛОВНИК – слова і вирази, зрозумілі, знайомі мовцеві, але рідко вживані ним у звичайному мовному спілкуванні. Багато слів пасивного словника тільки тоді виникають у свідомості, коли їх доводиться читати або чути від інших.

Короткий тлумачний словник української мови / Уклад. Д.Г.Гринчишин. Л.Я. Гумецька, В.Л.Карпова та ін. – К.: Рад. школа, 1978. – С.181.; Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С.Я.Єрмоленко. – К.: Либідь, 2001. – С.122.

ПАУЗА – (лат. *pausa*, від гр. *pauses* – припинення, зупинка в мовленні) - коротка перерва в мовленні, у звучанні музичного твору; один із елементів інтонації, що бере участь у звуковій організації речення та його частин (членуванні, виділенні відокремлених членів тощо). Пауза може бути синтаксична. Попереджувальна, розділова.

Короткий тлумачний словник української мови / Уклад. Д.Г.Гринчишин. Л.Я. Гумецька, В.Л.Карпова та ін. – К.: Рад. школа, 1978. – С.181.; Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С.Я.Єрмоленко. – К.: Либідь, 2001. – С.122.

ПЕДАГОГ – особа, яка займається викладацькою й виховною роботою; дослідник проблем виховання, освіти й навчання.

Короткий тлумачний словник української мови / Уклад. Д.Г.Гринчишин. Л.Я. Гумецька, В.Л.Карпова та ін. – К.: Рад. школа, 1978. – С.181.

ПЕДАГОГІКА – наука про навчання й виховання підростаючого покоління. У системі педагогічних наук виділяють такі основні галузі: методологія педагогіки, теорія навчання, теорія виховання, теорія управління освітою, методика навчання, дошкільна педагогіка, соціальна педагогіка, порівняльна педагогіка.

Гончаренко С. Український педагогічний словник. – К., 1997.

ПЕДАГОГІЧНА ДІЯ – а) елемент професійно-педагогічної діяльності вчителя; б) педагогічно доцільний, спланований чи імпровізований учинок учителя-словесника, що спричиняє зміну педагогічної ситуації або особистісні зміни.

Сидоренко В.В. Педагогічна майстерність учителя української мови і літератури в системі післядипломної освіти : акме-синергетичний аспект : термінологічний словник-довідник / автор-укладач Вікторія Вікторівна Сидоренко. – Донецьк: Витоки, 2013. – 100 с.

ПЕДАГОГІЧНА КУЛЬТУРА – є частиною загальнолюдської культури. В ній втілені духовні цінності освіти і виховання, способи творчої педагогічної діяльності, які слугують соціалізації особистості в конкретних історичних умовах.

Мойсеюк Н.Є. Педагогіка. Навчальний посібник. 4 –е видання, доповнене, К., 2003.

ПЕДАГОГІЧНА КУЛЬТУРА ВЧИТЕЛЯ – є системним утворенням. Її головними структурними компонентами є: педагогічні цінності, творчі засоби педагогічної діяльності, досвід створення учителем зразків педагогічної практики з позицій гуманізму.

Мойсеюк Н.Є. Педагогіка. Навчальний посібник. 4 –е видання, доповнене, К., 2003.

ПЛЕОНАЗМ (від гр. *pleonasmos* — надмірність, перебільшення) — 1) багатослів'я, зворот, який містить у собі зайві слова з однаковими чи близькими значеннями. Наприклад: у грудні місяці, моя автобіографія, перший дебют, головний пріоритет; 2) стилістична фігура, яка будується як нагромадження синонімічних висловів, утворених з близькозначних слів. Наприклад:

І як приступить журба невсипуща

Та до серденька твого, —

Тая росиця цілюща—живуща

Буде жити його.

(Леся Українка)

Струганець Л.В. Культура мови. Словник термінів. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. – С.49.

ПОСЛІДОВНІСТЬ МОВЛЕННЯ – логічність та лаконічність думки.

Шевчук С.В. Українське ділове мовлення: Навч. посібник. – К.: Літера, 2000. – С.12.

ПРАВИЛЬНІСТЬ МОВЛЕННЯ - повна відповідність мовлення нормам літературної мови, одна з основ мовленнєвої культури.

Дудик П.С. Стилістика української мови Навчальний посібник. – К.: Вид. центр „Академія”, 2005. – С. 362.

ПРОФЕСІОНАЛІЗМ ПЕДАГОГІЧНИЙ (від лат. *profession* – професія < *profiteer* – оголошую своєю справою) – інтегральна характеристика професійно-педагогічної діяльності вчителя, сформована в системі післядипломної педагогічної освіти (у процесі навчання на курсах підвищення кваліфікації, участі у заходах міжконтинентального циклу, самоосвітньої і практичної роботи), що полягає у здатності вчителя-словесника компетентно, кваліфіковано, продуктивно-творчо здійснювати метадіяльність відповідно до стратегічних завдань освітньої галузі «Мови і літератури», на рівні світових і вітчизняних професійних стандартів. Педагогічний професіоналізм має складну ієрархічну структуру, що включає діяльнісний, індивідуально-особистісний і акме-орієнтований рівні.

Сидоренко В.В. Педагогічна майстерність учителя української мови і літератури в системі післядипломної освіти : акме-синергетичний аспект : термінологічний словник-довідник / автор-укладач Вікторія Вікторівна Сидоренко. – Донецьк:Витоки, 2013. – 100 с.

ПРОФЕСІОНАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНЕ СПІЛКУВАННЯ – багатовимірний поліфункціональний процес, в якому за допомогою арсеналу вербальних (передача словами суспільно-історичного досвіду людства, мовленнєвий етикет та ін.) і невербальних комунікативних засобів (міміка, жести, манери, пантоміміка, динамічна експресія, якість голосу та ін.) здійснюється ретрансляція учневі культурно-історичного досвіду людства, соціальних норм, відбувається інформаційно-смысловий обмін художніми образами, ідеями, емоціями, переживаннями, ціннісно-світоглядними орієнтирами, прищеплюється любов до української мови, історії, культури народу (*комунікативний аспект*); уможливується пізнання і розуміння внутрішнього світу, намірів, уявлень, потреб учасників спілкування і досягнення взаєморозуміння, урегулювання стосунків, координування позиції, поведінки, учинків, гармонізація відносин з мікро- та макросвітом, інтеграція дитини в соціокультурне середовище (*перцептивний або соціально-перцептивний аспект*); зреалізовується узгодження внутрішніх і зовнішніх суперечностей у позиціях комунікативних співпартнерів, здійснюється міжособистісна взаємодія суб'єктів на засадах співробітництва і співтворчості з метою створення індивідуального і колективного освітнього продукту (*інтерактивний або конотативний аспект*).

Сидоренко В.В. Педагогічна майстерність учителя української мови і літератури в системі післядипломної освіти : акме-синергетичний аспект : термінологічний словник-довідник / автор-укладач Вікторія Вікторівна Сидоренко. – Донецьк:Витоки, 2013. – 100 с.

ПРОФЕСІЙНА КУЛЬТУРА – це ступінь оволодіння членами професійної групи прийомами і способами вирішення спеціальних професійних завдань.

Сластенин В.А. и др. Педагогика: Учеб.пособие для студ.высш.пед.учеб.заведений /В.А.Сластенин, И.Ф.Исаев, Е.Н.Шиянов; Под ред. В.А.Сластенина.-М.:Издательский центр "Академия", 2002/.

ПРОФЕСІЙНЕ ЧИТАННЯ – звернення до текстів, що містять фахову інформацію.

Десяева Н.Л., Лебедева Т.А., Ассуирова Л.В. Культура речи педагога: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений.-М.: Издат . центр "Академия", 2003.-С.22.

ПСИХОЛІНГВІСТИКА — 1.Розділ мовознавства, що вивчає процеси мовотворчості, сприйняття і формування мовлення та співвіднесеність цих процесів із системою мови. Психолінгвістика вивчає зв'язки між змістовою Стороною мови і суспільним мисленням, суспільним життям мовного колективу як необхідну умову проникнення у природу лінгвістичних одиниць. 2. Наука, що вивчає закономірності мовленнєвої діяльності. П. Досліджує мовленнєву поведінку людини, описує моделі процесу мовлення, операції, дії, які відбуваються у процесі мовленнєвої діяльності (слухання, писання, говоріння, читання), визначає, які мовні одиниці й у якій послідовності беруть участь під час кодування інформації (говоріння, писання) та декодування (слухання, читання). П. Вивчає зв'язки між змістовою стороною мови й суспільним мисленням, суспільним життям мовного колективу як необхідну умову проникнення в природу лінгвістичних одиниць. Лінгводидактика спирається на ці досягнення П.

Струганець Л.В. Культура мови. Словник термінів. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. – С.53;Словник-довідник української лінгводидактики. Навчальний посібник / Кол. Авторів за ред. М.Пентиліук. – К.: Ленвіт. 2003. – С.108.

ПУНКТУАЦІЙНІ НОРМИ – це система загальноприйнятих правил уживання розділових знаків.

Словник – довідник з культури української мови / Д.Гринчишин, А.Капелюшний, О.Сербенська, З.Терлак. – К.: Знання, 2004. – С.11.

ПУРИЗМ (від лат. purus— чистий) — надмірне прагнення до очищення літературної мови від іншомовних запозичень, неологізмів, а також намагання вберегти літературну мову від проникнення лексичних чи граматичних елементів, які стоять за межами норми (розмовних, просторічних, діалектних та ін.). Позитивною рисою пуризму є піклування про самобутній розвиток національної літературної мови і літератури, звернення до багатств рідної мови, використання її лексичних і словникових надбань. Наприклад, у науково-технічній літературі без потреби вживаються слова іншомовного походження, які краще замінити рівнозначними, більш зрозумілими: імпеданс-повний опір, реактанс — реактивний опір, блічкер — показчик, фідер — лінія.

Негативним у пуризмі є відмежування від закономірних інтернаціональних зв'язків між народами і мовами, намагання звільнитися від того, що вже засвоєно мовою, суб'єктивне прагнення нав'язати мові штучно створені слова замість чужомовних. Наприклад, були створені такі терміни: тягунець (магніт), притичка (штепсель), цідило (фільтр), хитник (маятник), стіжок (конус), неділка (атом).

Струганець Л.В. Культура мови. Словник термінів. — Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2000. — С.54.

РЕЦЕПЦІЯ — (лат. rescriptio - прийняття) — сприймання мовцем (читачем, слухачем) інформації, зумовлене його попереднім досвідом та мовною компетенцією.

Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С.Я.Єрмоленко. — К.: Либідь, 2001. — С.147

РЕЦИПІЄНТ — (від лат. rescribens - той, що отримує, приймає) — той, хто сприймає мовну інформацію.

Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С.Я.Єрмоленко. — К.: Либідь, 2001. — С.147.

РИТОРИКА (гр. rhetorike — ораторське мистецтво) — філологічна дисципліна, що вивчає способи побудови художньо виразної мови; наука красномовства, ораторське мистецтво. Її місце на стику цілого ряду дисциплін — філософії, логіки, психології, лінгвістики, етики, сценічної майстерності, літературознавства. Риторика інтегрує в собі змістові компоненти цих наук.

Словник-довідник з української лінгводидактики. Навчальний посібник / Кол. Авторів за ред. М.Пентиліук. — К.: Ленвіт. 2003. — С.111; Струганець Л.В. Культура мови. Словник термінів. — Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2000. — С.56.

РИТОРИЧНЕ ЗАПИТАННЯ — стилістична фігура виразності й емоційності мови, яка у формі запитання передає ствердження чи заперечення. Напр.: *Шопена вальс... Ну хто не грав його і хто не слухав? (М. Рильський).*

Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С.Я.Єрмоленко. — К.: Либідь, 2001. — С.148.

РИТОРИЧНЕ ЗВЕРТАННЯ — стилістична фігура, що будується як висловлювання, адресована до неживого предмета, абстрактного поняття, відсутньої особи тощо.

Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С.Я.Єрмоленко. — К.: Либідь, 2001. — С.148.

РІДНА МОВА — перша мова, яка опанована людиною з дитинства (мова колискової). Рідна мова слугує однією з ознак етнічної приналежності людини.

Єрмоленко С.Я., Бибик С.П., Тодор О.Г. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С.Я.Єрмоленко.-К.:Либідь, 2001. Струганець Л.В. Культура мови. Словник термінів.-Тернопіль: Навчальна книга-Богдан, 2000.

РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНО-ОСОБИСТІСНИЙ — це процес формування особистості (у широкому розумінні) та її професіоналізму в результаті професійно-педагогічної діяльності та професійно-педагогічної взаємодії. У процесі професійно-особистісного розвитку вчителя української мови і літератури в системі післядипломної освіти відбуваються наступні

прогресивні структурні зміни особистості: 1. Спрямованості особистості: – Розширення кола інтересів і зміна системи потреб; – Актуалізація мотивів досягнення; – Зростання потреби у самореалізації і саморозвитку. 2. Збільшення досвіду і підвищення кваліфікації: – Підвищення компетентності; – Розвиток і розширення умінь і навичок; – Освоєння нових алгоритмів вирішення професійних завдань; – Підвищення креативності діяльності. 3. Розвиток складних приватних здібностей. 4. Розвиток професійно важливих якостей, які визначаються специфікою діяльності. 5. Розвиток особистісно-ділових якостей. 6. Підвищення психологічної готовності. 7. Розвиток акмеологічних інваріантів професіоналізму.

Сидоренко В.В. Педагогічна майстерність учителя української мови і літератури в системі післядипломної освіти : акме-синергетичний аспект : термінологічний словник-довідник / автор-укладач Вікторія Вікторівна Сидоренко. – Донецьк:Витоки, 2013. – 100 с.

РОЗМОВНЕ МОВЛЕННЯ – особлива усна форма існування мови як стилістично однорідна функціональна система, яка застосовується в повсякденному побутовому спілкуванні носіїв певної мови.

Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – С.521.

РОЗМОВНІСТЬ – характер висловлювання, ознака мовного стилю, яка полягає в невимушеному тоні спілкування, використанні емоційних форм називання явищ, предметів, експресивних синтаксичних конструкцій, що виявляють безпосередні оцінки, ставлення до повідомлюваного. Розмовність реалізується в розмовні лексиці, словотвірних типах, у розмовному синтаксисі.

Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С.Я.Єрмоленко. – К.: Либідь, 2001. – С.149

РОЗУМІННЯ МОВЛЕННЯ – когнітивна операція осмислення й засвоєння інформаційного масиву повідомлення або тексту на підставі сприйняття семантичного змісту висловлень, їхньої мисленнєвої обробки із залученням імпліцитного плану тексту, процедур пам'яті, тобто власного тезауруса адресата та знань норм комунікації, притаманних певній культурі.

Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – С.522.

САМОАКТУАЛІЗАЦІЯ – 1) намагання вчителя до більш повного вияву і розвитку власних можливостей, потенціалу психіки та організму; 2) результат цього процесу.

Сидоренко В.В. Педагогічна майстерність учителя української мови і літератури в системі післядипломної освіти : акме-синергетичний аспект : термінологічний словник-довідник / автор-укладач Вікторія Вікторівна Сидоренко. – Донецьк:Витоки, 2013. – 100 с.

САМОАНАЛІЗ ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ – вивчення вчителем стану, результатів своєї професійно-педагогічної діяльності, установлення причинно-наслідкових взаємозв'язків між елементами педагогічних явищ, визначення шляхів удосконалення навчання і виховання школярів.

Сидоренко В.В. Педагогічна майстерність учителя української мови і літератури в системі післядипломної освіти : акме-синергетичний аспект : термінологічний словник-довідник / автор-укладач Вікторія Вікторівна Сидоренко. – Донецьк:Витоки, 2013. – 100 с.

САМОВДОСКОНАЛЕННЯ, САМОУДОСКОНАЛЕННЯ – удосконалення самого себе (фізичне, моральне та ін.), власного рівня педагогічної майстерності протягом усього життя шляхом формальної, неформальної, інформальної освіти тощо.

Сидоренко В.В. Педагогічна майстерність учителя української мови і літератури в системі післядипломної освіти : акме-синергетичний аспект : термінологічний словник-довідник / автор-укладач Вікторія Вікторівна Сидоренко. – Донецьк:Витоки, 2013. – 100 с.

САМОЕФЕКТИВНІСТЬ – це оцінка вчителем власних здібностей, професійних можливостей; усвідомлення шляхів самореалізації, неперервного професійного саморозвитку і самовдосконалення.

Сидоренко В.В. Педагогічна майстерність учителя української мови і літератури в системі післядипломної освіти : акме-синергетичний аспект : термінологічний словник-довідник / автор-укладач Вікторія Вікторівна Сидоренко. – Донецьк:Витоки, 2013. – 100 с.

САМОНАВІЮВАННЯ, САМОНАВІЯННЯ (АВТОСУГЕСТІЯ) – навіювання чого-небудь (думок, уявлень, почуттів та ін.) самому собі. Психічний вплив людини на саму себе, який спричинює різні психічні і соматичні стани.

Сидоренко В.В. Педагогічна майстерність учителя української мови і літератури в системі післядипломної освіти : акме-синергетичний аспект : термінологічний словник-довідник / автор-укладач Вікторія Вікторівна Сидоренко. – Донецьк:Витоки, 2013. – 100 с.

САМООРГАНІЗАЦІЯ – здатність учителя до інтегральної регуляції природних, психічних, особистісних станів, якостей, властивостей, здійснювана свідомістю, вольовими та інтелектуальними механізмами, що виявляється у мотивах поведінки і реалізується у впорядкованості професійно-педагогічної діяльності і поведінки. Це узгодження, упорядкування, створення індивідуально-оптимальної особистісної та психічної системи; показник особистісної зрілості. Самоорганізація може бути виражена по-різному, вона не властива інфантильним суб'єктам, тобто тим людям, які в процесі індивідуального розвитку не мали умов для повноцінного становлення механізмів саморегуляції.

Сидоренко В.В. Педагогічна майстерність учителя української мови і літератури в системі післядипломної освіти : акме-синергетичний аспект : термінологічний словник-довідник / автор-укладач Вікторія Вікторівна Сидоренко. – Донецьк:Витоки, 2013. – 100 с.

САМООСВІТА ВЧИТЕЛЯ– систематична й цілеспрямована діяльність учителя, спроектована на розширення і поглиблення знань, умінь, визначення установок, неперервного підвищення рівня педагогічної майстерності в системі післядипломної педагогічної освіти.

Сидоренко В.В. Педагогічна майстерність учителя української мови і літератури в системі післядипломної освіти : акме-синергетичний аспект : термінологічний словник-довідник / автор-укладач Вікторія Вікторівна Сидоренко. – Донецьк:Витоки, 2013. – 100 с.

САМООЦІНКА – судження вчителя про міру наявності в нього тих чи інших якостей, здібностей, властивостей, своїх достоїнств і недоліків у співвідношенні їх із певним еталоном, зразком (наприклад, акмеограмою). За результатами акмеологічних досліджень, у осіб із високим рівнем акме самооцінка падає, оскільки акмепрофесіонали переважно порівнюють свої здобутки не із досягненнями колег, а із безмежною складністю навколишнього світу, найвищих вимог до своєї професійно-педагогічної діяльності.

Сидоренко В.В. Педагогічна майстерність учителя української мови і літератури в системі післядипломної освіти : акме-синергетичний аспект : термінологічний словник-довідник / автор-укладач Вікторія Вікторівна Сидоренко. – Донецьк:Витоки, 2013. – 100 с.

САМОПІЗНАННЯ – дослідження, пізнання вчителем себе, своєї внутрішньої суті.

САМОРЕАЛІЗАЦІЯ ВЧИТЕЛЯ– здійснення, втілення у життя накреслених власних планів, задумів, змодельованих віртуальних проєктів (програм) розвитку педагогічної майстерності за індивідуальною освітньою траєкторією, прогнозів щодо себе і власної професійно-педагогічної діяльності.

Сидоренко В.В. Педагогічна майстерність учителя української мови і літератури в системі післядипломної освіти : акме-синергетичний аспект : термінологічний словник-довідник / автор-укладач Вікторія Вікторівна Сидоренко. – Донецьк:Витоки, 2013. – 100 с.

САМОРОЗВИТОК – процес збагачення діяльнісних здібностей або інших якостей особистості в процесі різних видів професійно-педагогічної діяльності, у результаті чого накопичується соціальний досвід і культурні досягнення.

СИНТАКСИЧНІ НОРМИ – норми побудови синтаксичних конструкцій – словосполучень і речень.

Словник – довідник з культури української мови / Д.Гринчишин, А.Капелюшний, О.Сербенська, З.Терлак. – К.: Знання, 2004. – С.11.

СЛОВЕСНИЙ НАГОЛОС — виділення одного складу слова за допомогою артикуляційних засобів, властивих даній мові, - м'язової напруженості мовного апарата, збільшення сили видиху, зростання тривалості. Склад і голосний у складі, на який падає наголос, називаються наголошеним й, а всі інші —не наголошеним й. Кожне самостійне слово має один наголос. Проте складні слова, особливо багатоскладові, можуть мати ще один, трохи ослаблений, наголос: *сільськогосподарський, крутоберегий*. У зв'язку з цим розрізняють наголос головний і побічний. В українській мові наголос вільний, різномісний, тобто він може падати на будь-який склад слова. Наприклад: *варта, сапа, перехід, перебігати, переохолоджений* тощо. У деяких інших мовах слова мають постійне місце наголосу. Так, у французькій мові наголос падає на останній склад, у чеській — на перший, у польській — на передостанній тощо. В українській мові наголос рухомий, тобто при зміні слова він може змінювати своє місце: *бігти — вибігти, гарячий — гарячіший, хата — хати, відро — відра*.

Основною функцією словесного наголосу є фонетичне об'єднання звуків у слово. Наголос виконує також диференціюючу функцію: розмежовує як суто лексичне значення графемно тотожних слів (*обід — обід, плакати — плакати*), так і граматичне значення графемно тотожних слів (*пера-пера, води-водії, насипати - насипати*).

Словник української мови. В 11 т. -Т. IX. - К., 1978. Державні стандарти базової і повної середньої школи // Освіта України. -2003. --№ 1-2. - 14 січня. Словник-довідник з української лінгводидактики: Навчальний посібник. Кол.авторів за ред. М.І.Пентиліук. – К.: Ленвіт, 2003.

СПІЛКУВАННЯ – своєрідна форма зв'язку людей у процесі їхньої пізнавально-трудової діяльності, обмін інформацією, що здійснюється за допомогою різних засобів, насамперед мови, а також дорожніх знаків, світлових, кольорних, звукових сигналів, предметів-символів тощо. Засоби передачі інформації, тобто засоби спілкування поділяються на вербальні (словесні) та невербальні (несловесні). Невербальні засоби спілкування – це жести, міміка, рухи, погляд, поза, а також різні несловесні символи й знаки.

Словник-довідник з української лінгводидактики. Навчальний посібник / Кол. Авторів за ред. М.Пентиліук. – К.: Ленвіт. 2003. – С.119.

СПОСОБИ СПІЛКУВАННЯ – засоби регулювання інтерактивності в комунікації. виділяють десять способів спілкування: *домінантний*, що виражає прагнення знизити статус обличчя співрозмовника; *драматичний*, що характеризується перебільшеною емоційністю мовлення; *дискусійний*, який передає прагнення довести якусь тезу, положення; *заспокоїливий*, спрямований на зниження тривожності спілкування; *вражаючий*, що має на меті вразити, здивувати, шокувати співрозмовника; *точний*, який характеризується точністю, недвозначністю висловлень; уважний, що виражає зацікавленість, увагу до партнера; *дружній* як заохочення до дальшого спілкування; *відкритий* як щире вираження власної думки, почуттів; *натхненний*, що передбачає часте використання жестикуляції, міміки тощо.

Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – С.574.

СПРИЙНЯТТЯ МОВЛЕННЯ – психічний процес упізнання інформації, що передається, зв'єрнення її з наявними у свідомості знаками, подальша обробка й розуміння.

Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – С.574.

СТИЛІСТИЧНІ НОРМИ – норми вживання в тому чи іншому функціональному стилі властивих йому мовних засобів.

Словник – довідник з культури української мови / Д.Гринчишин, А.Капелюшний, О.Сербенська, З.Терлак. – К.: Знання, 2004. – С.11.

СТИСЛІСТЬ МОВИ — комунікативна якість мови; прагнення виразити максимальну за обсягом інформацію мінімальною кількістю усіх мовних засобів.

Словник – довідник з культури української мови / Д.Гринчишин, А.Капелюшний, О.Сербенська, З.Терлак. – К.: Знання, 2004. – С.11.

СУРЖИК — мовний покрuch, мішанина двох мов. Суржик виник в українській мові у результаті тривалої русифікації, частого вживання русизмів. Інколи неможливо визначити, якою мовою (українською чи російською) послуговується людина. Наприклад: В кінці кінців, благодаря допомозі спонсорів, команда змогла прийняти участь у турнірі, хоча і потерпіла поразку. Типові помилки: в кінців кінців (нормативне: кінець кінцем), благодаря (нормативне: завдяки), прийняти участь (нормативне: брати (взяти) участь), стерпіти поразку (нормативне: зазнати поразки).

Словник-довідник з української лінгводидактики. Навчальний посібник / Кол. Авторів за ред. М.Пентилюк. – К.: Ленвіт. 2003. – С.120.; Струганець Л.В. Культура мови. Словник термінів. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. – С.67.

ТВОРЧА ІНДИВІДУАЛЬНІСТЬ (від лат. *individuum* – неподільне) – термін, який вживається для означення суб'єкта художньої творчості. Як поняття набуває поширення в естетиці романтизму, ідентифікуючись переважно з оригінальністю таланту митця, своєрідністю його стилю і манери письма. У літературознавчій практиці побутує в різних формах: індивідуальність письменника, творча особистість, індивідуальність особи митця, авторська індивідуальність та ін., - які, однак, не тотожні між собою.

Літературознавчий словник-довідник / Р.Т.Гром'як, Ю.І.Ковалів та. – К.: ВЦ «Академія», 1997. – С. 674.

ТЕЗАУРУС - словник із понятійною диференціацією лексики за певними тематичними групами різного ступеня узагальнення й кількості.

Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – С.598.

ТЕКСТ (від лат. *tekstum*— тканина, зв'язок, побудова) — повідомлення, яке складається з кількох (чи багатьох) речень і має певну змістову і структурну завершеність.

Словник-довідник з української лінгводидактики. Навчальний посібник / Кол. Авторів за ред. М.Пентилюк. – К.: Ленвіт. 2003. – С.123.; Струганець Л.В. Культура мови. Словник термінів. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. – С.68.

ТЕМП МОВЛЕННЯ учителя – швидкість перебігу мовлення в часі, його прискорення або уповільнення, що зумовлює ступінь артикулярної напруженості і слухової виразності. Темп мовлення може бути змінений двома способами, зокрема кількістю звуків (складів), вимовлених за одиницю часу або середньою тривалістю звуку (складу). Оптимальний темп мовлення вчителя української мови і літератури становить у V-VI класах не більше 60 слів за хвилину, а в XI класі – не більше 75 слів, причому суттєве значення має різномірне артикулювання фраз, що уповільнюється при поясненні нового матеріалу, вивченні мовно-літературних дефініцій, розв'язанні творчих завдань підвищеної складності, а пришвидшується, коли навчальна інформація актуалізується, повторюється, систематизується чи вже відома школярам із попередніх уроків. Якщо брати до уваги швидкісні показники тривання мовлення в часі, його пришвидшення чи вповільнення, то темп досконалого мовлення вчителя української мови і літератури в середньому має складати 10-12 звуків або складів за секунду.

Сидоренко В.В. Педагогічна майстерність учителя української мови і літератури в системі післядипломної освіти : акме-синергетичний аспект : термінологічний словник-довідник / автор-укладач Вікторія Вікторівна Сидоренко. – Донецьк:Витоки, 2013. – 100 с.

ТЕХНІКА МОВЛЕННЯ ВЧИТЕЛЯ— обов'язковий складник зовнішньої техніки вчителя, інструмент його виховного впливу, що включає сукупність умінь і навичок (володіння правильним діафрагмально-реберним диханням, артикуляційною вимовою, чіткою дикцією, засобами логічної виразності, інтонацією, силою голосу, індивідуальним тембром, оптимальним для певної ситуації спілкування темпоритмом, гармонійне поєднання інтралінгвістичних та екстралінгвістичних характеристик), за допомогою яких здійснюється вербальна професійно-педагогічна взаємодія з усіма учасниками комунікативного дискурсу

Сидоренко В.В. Педагогічна майстерність учителя української мови і літератури в системі післядипломної освіти : акме-синергетичний аспект : термінологічний словник-довідник / автор-укладач Вікторія Вікторівна Сидоренко. – Донецьк:Витоки, 2013. – 100 с.

ТЕХНІКА ПЕДАГОГІЧНА – комплекс знань, умінь і навичок, необхідних учителю для чіткої та продуктивної організації навчальних занять, ефективного застосування на практиці обраних методів педагогічного впливу як на окремих учнів, так і дитячий колектив у цілому. Складовими елементами педагогічної техніки є володіння мистецтвом професійно-педагогічної взаємодії із дітьми, уміння керувати своєю увагою та увагою дітей, здатність за зовнішніми ознаками поведінки дитини визначати її душевний стан; почуття темпу в педагогічних діях тощо.

Сидоренко В.В. Педагогічна майстерність учителя української мови і літератури в системі післядипломної освіти : акме-синергетичний аспект : термінологічний словник-довідник / автор-укладач Вікторія Вікторівна Сидоренко. – Донецьк:Витоки, 2013. – 100 с.

ТОЧНІСТЬ МОВИ — **комунікативна якість мови**; адекватність слова і позначуваного ним предмета, адекватність змісту мови і виражених у ній понять.

ТОЧНІСТЬ МОВЛЕННЯ – знання й використання у мовленні точних слів, словосполучень, зафіксованих у спеціальних довідниках. Треба прагнути виражати думку адекватно предмету, що є важливою передумовою якісного, ефективного мовлення, дієвої комунікації. Негативне враження може викликати та ділова людина, яка байдужа до точного вживання термінів, багатозначних слів, паронімів. Це іноді призводить до зниження її інтелектуального, професійного авторитету, професійних втрат на вході-виході інформації.

Сагач Г. Ділова риторика: мистецтво риторичної комунікації. – К., 2003.

ТРОП – слово, вживане у переносному значенні для характеристики будь-якого явища за допомогою вторинних смислових значень, актуалізації його «внутрішньої форми».

Літературознавчий словник-довідник / Р.Т.Гром'як, Ю.І.Ковалів та. – К.: ВЦ «Академія», 1997. – С. 695.

Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С.Я.Єрмоленко. – К.: Либідь, 2001. - 90с.

УЧИТЕЛЬ-СЛОВЕСНИК – особа, яка організовує в сучасній загальноосвітній школі, ліцеї, гімназії, коледжі навчання з філологічних дисциплін – мови, літератури, словесності, культури мови, стилістики, риторики. У.с. повинен мати педагогічну філологічну освіту (освітньо-кваліфікаційний рівень – бакалавр, спеціаліст, магістр), залежно від стаду роботи, рівня професійної майстерності може мати певну категорію (спеціаліст, учитель II, I, вищої категорії). Діяльність сучасного У.с. стосується навчання й виховання учнів у школі, класного керівництва, проведення позакласної роботи, зв'язків з батьками, пропаганди педагогічних і лінгвістичних знань.

Словник-довідник з української лінгводидактики. Навчальний посібник / Кол. Авторів за ред. М.Пентилюк. – К.: Ленвіт. 2003. – С.128.

ФАТИЧНЕ СПІЛКУВАННЯ – спілкування, у процесі якого співбесідники встановлюють (тобто привертають увагу до себе як до учасника спілкування), підтримують або переривають контакт. Серед засобів фатичного спілкування, які використовуються педагогами, використовуються такі, як будь ласка, дякую, спасибі

Десяева Н.Л., Лебедева Т.А., Ассуирова Л.В. Культура речи педагога: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений.-М.: Издат. центр "Академия2, 2003.- 192с.

ФОРМАЛЬНА ОСВІТА – освіта, яка здійснюється у навчальних закладах та установах освіти, спрямована на одержання або зміну освітнього рівня та/або кваліфікації згідно із визначеними освітньо-професійними програмами і термінами навчання, заходами державної атестації, що підтверджується наданням відповідних документів.

ФОРМИ МОВЛЕННЯ - усне і писемне мовлення, що співвідноситься між собою. Для форм мовлення характерні такі ознаки: змістовність, ясність, точність, логічна послідовність, переконливість, правильність і т. ін. у той же час вони мають свої особливості. Усне мовлення первинне за своїм походженням, а писемне – вторинне, усне мовлення відтворюється за допомогою звукової сторони мови, а писемне за допомогою графічних знаків тощо.

Мельничайко В.Я.Творчі роботи на уроках української мови. – К., 1984.; Синиця І.О. Психологія усного мовлення учнів 4-8 класів. – К., 1974.; Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / За ред. М.І.Пентиліук. – К., 2000.

ФОНЕТИЧНІ НОРМИ – це норми вимови голосних і приголосних звуків, а також норм наголошування слів.

Словник – довідник з культури української мови / Д.Гринчишин, А.Капелюшний, О.Сербенська, З.Терлак. – К.: Знання, 2004. – С.11.

ФУНКЦІЇ МОВИ - призначення мови у співіснування її носіїв, у суспільстві, житті, етносу, культури. *Апелятивна функція мови* – функція впливу на адресата. *Волюнтативна функція мови* – функція вираження волі мовця. *Емотивна функція мови* – функція вираження почуттів, емоцій, переживань тощо. Вона передає суб'єктивну оцінку мовця щодо відповідної ситуації. Її ще називають експресивною. *Когнітивна функція мови* – відбиває зв'язок мови з мисленням. Одна з важливих функцій мови. Її ще називають акумулятивною, оскільки мова виступає не тільки засобом пізнання дійсності, а й засобом нагромадження знань і передавання їх нащадкам. *Комунікативна функція мови* – функція спілкування, обміну інформацією. Це найважливіша функція мови. *Номінативна функція мови* – функція позначення (номінації) об'єктів дійсності, їхніх властивостей та відношень між ними. *Поетична функція мови* – функція, що пов'язана з емотивною функцією мови і полягає у використанні образних можливостей впливу мови для впливу на читача (слухача). *Фактична функція мови* – контактостворювальна, яка привертає увагу слухача (читача), готує його до сприймання інформації. Функції, крім когнітивної, пов'язані з комунікативною. Реалізація названих функцій залежить від використання мови і різних сферах людської діяльності. Суспільні функції мови пов'язані зі статусом національної мови державі, з використанням її як державної мови. Взаємозв'язок функцій мови із соціальними структурами вивчає соціолінгвістика.

Єрмоленко С.Я., Бирик С.П., Тодор Г. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С.Я.Єрмоленко. – К.: Либідь, 2001. – С. 194-195.; Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – С.647.

ЦІЛІСНІСТЬ (ЦІЛІСТЬ) ТЕКСТУ - це функціонально-комунікативна співвіднесеність тексту з певним (конкретним) об'єктом. Цілісним не можна вважати висловлювання, позбавлене тематичної цілісності. Учні повинні засвоїти, що текст – це висловлювання з певної теми; текст реалізує комунікативну мету мовця, передає основну думку висловлювання, для тексту характерний початок і кінець. Цілісність тексту забезпечується семантичною і структурною відповідністю усіх можливих варіантів його змісту – первинний текст – конспект тексту – анотація тексту. Цілісність тексту як категорія тексту виявляється у збереженні його семантики і структури у різних його варіативних виявах. Дотриманні

цілісності тексту – необхідна умова методики роботи над текстом і формування комунікативних умінь і навичок.

Педагогическое речеведение. Словарь-справочник / Под ред. Т.А.Ладыженской и А.К.Михальской. – М., 1988.; Словник-довідник з української лінгводидактики. Навчальний посібник / Кол. авторів за ред. М.Пентиліук. – К.: Ленвіт. 2003. – С.131.

ЧИСТОТА МОВИ — комунікативна якість мови, пов'язана з правильною літературно-нормативною вимовою, з відсутністю позалітературних елементів: діалектизмів, вульгаризмів, плеоназмів, штампів, канцеляризмів, слів-паразитів, таких мовно-виражальних засобів, що заперечуються нормами моралі.

Струганець Л.В. Культура мови. Словник термінів. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. – С.74.

ЧИСТОТА МОВЛЕННЯ – суворе наслідування мовним і мовленнєвим нормам.

Струганець Л.В. Культура мови. Словник термінів. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. – С.74.

ШВИДКІСТЬ МОВЛЕННЯ — властивість мовлення, що полягає у кількості виголошених мовних елементів за одиницю часу.

Словник-довідник з української лінгводидактики. Навчальний посібник / Кол. Авторів за ред. М.Пентиліук. – К.: Ленвіт. 2003. – С.133.

ЯКОСТІ МОВЛЕННЯ – це його реальні змістові та формальні властивості, як-от: правильність, чистота, точність, виразність, багатство, логічність, доречність. Правильність і чистота мовлення полягає в дотриманні норм літературної мови, мовних засобів; точність – у доборі засобів, адекватних змісту висловлювання; логічність і послідовність – у мотивованому забезпеченні смислових зв'язків між словами і реченнями; багатство – у використанні різноманітних мовних засобів, відсутності невиправданих повторів.

Словник-довідник з української лінгводидактики. Навчальний посібник / Кол. Авторів за ред. М.Пентиліук. – К.: Ленвіт. 2003. – С.133.

Навчально-методичне видання

Семеног Олена Миколаївна

**Інтегративні основи розвитку
педагогічної майстерності вчителя-словесника**

посібник

Суми: СумДПУ, 2020

Свідоцтво ДК №231 від 02.11.2000 р.

Відповідальний за випуск Коваленко А.М.

Комп'ютерний набір **О. М. Семеног**

Комп'ютерна верстка **О. М. Семеног**

Здано в набір2020 р. Підписано до друку ... 2020 р.

Формат 60x84/16. Гарн. Calibri. Друк ризогр. Папір офсет.

Ум. друк. арк. 10,7. Обл.-вид. арк. 27,33.

Тираж 100. Вид. № 10

40002, Суми, вул. Роменська, 87

Виготовлено на обладнанні СумДПУ імені А.С. Макаренка